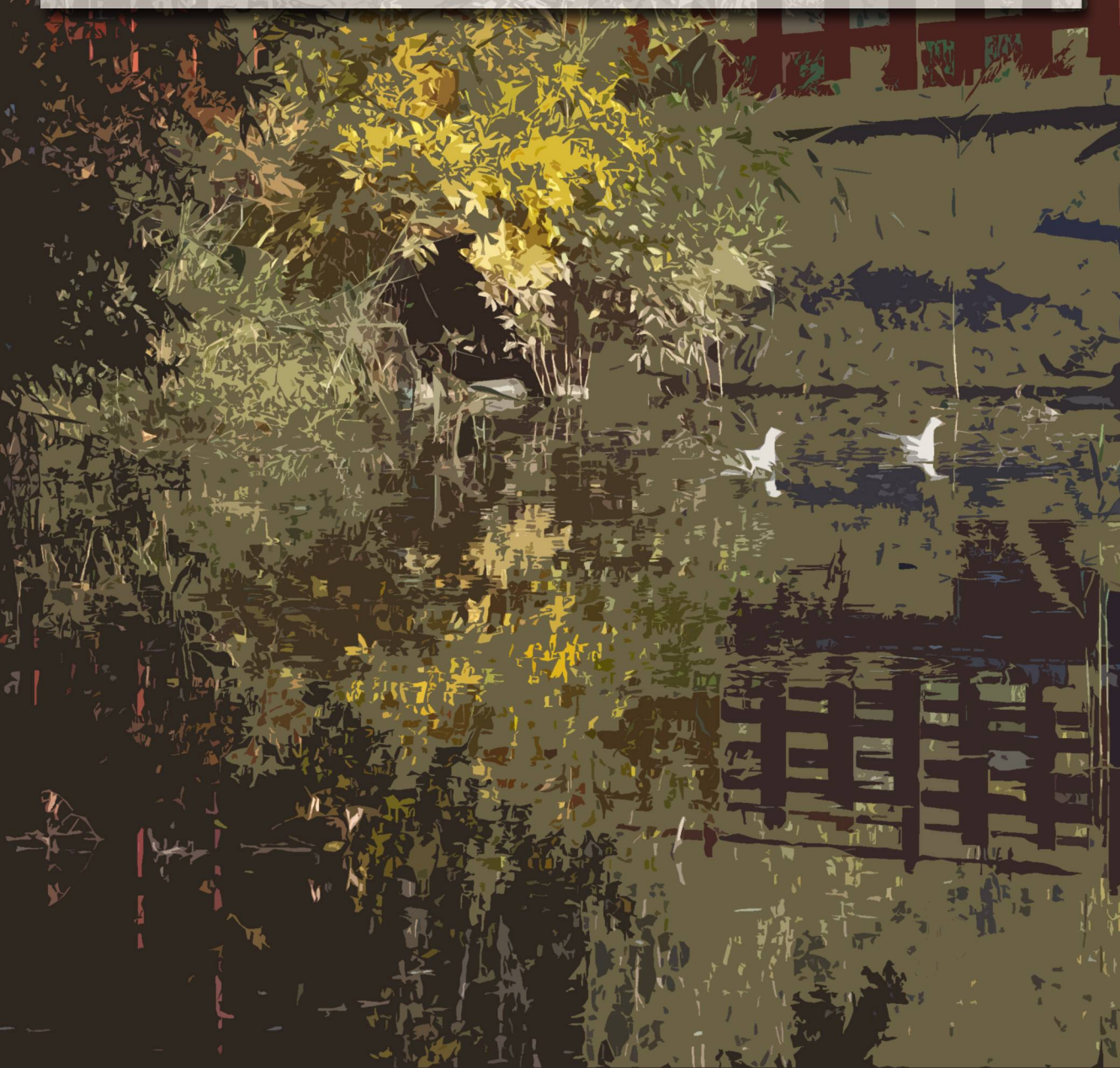

TNTF

Társadalmi Nemek Tudománya Interdiszciplináris eFolyóirat

8. évfolyam 2. szám

2018. december

ELŐSZÓ

Kedves Olvasó! Íme a *TNTeF: Társadalmi Nemek Tudománya Interdiszciplináris eFolyóirat* 8. évfolyam 2. száma. Az őszi szám hagyományosan a Szerkesztőségbe érkezett vagy a Szerkesztőség által felkért tanulmányokból áll össze, illetve, a tavaszi számtól eltérően, helyet kap benne a Diákmunka, a Fordítás és a Replika rovat is. Az archiválás szempontjára tekintettel, illetve az olvasottság változását nyomon követő olvasóink számára rögzítjük, hogy az Előszó írásának pillanatában a számláló 31 545-öt mutat. Köszönjük a kitartó érdeklődést!

Mostani számunk is egyaránt fontos a tudományterületek és a jelenségek kutatómódszertani sokfélesége okán. A szám leginkább a magyar nőmozgalom teljes spektrumát átfogó tanulmányok közlése miatt aktuális. Ennek a kontextualizálásnak különös jelentősége van a Társadalmi Nemek Tudománya körül zajló napi politikai csatározások közepette. Közreadjuk Acsády Judittól és Mészáros Zsolttól a magyarországi feminista mozgalmak kezdeteit feltáró kutatásokban hiánypótló tanulmányt, ami a 20. században induló nőmozgalom osztály- és geopolitikai különbségeket átlépő dokumentumait elemzi. Újraközelítjük Tóth Eszter Zsófia tanulmányát a mára már nem kapható, 2010-ben megjelent *Kádár Leányai* kötetéből, ami a nők szerepét tárgyalja az 1956-os forradalomban.

Az időrend végén pedig a „Nemzeti konzultáció 2018, A családok védelméről” dokumentum kritikai diszkurzus elemzése áll, Kövér-Van Til Ágnes-től, aki 2015-től a Társadalmi Nemek Tanulmánya mesterszak szakigazgatója az ELTÉ-n. A tanulmány közlésével a Szerkesztőség egyúttal elismerését szeretné kifejezni kollégáinknak a mesterszakra folyó magasszintű és elkötelezett szakmai munkájukért s egyben *szolidaritásunknak szeretnénk hangot adni* az egyetemi autonómiát sértő, a szakot kormányrendelettel megszüntető eljárás ellen.

A szakmaiságunkat megkérdőjelező, a keresztény értékrendre hivatkozó napi politikai érvelés tarthatatlanságát pedig egykori szegedi ERASMUS-os diákunk, Lynsay Downs mutatja be tanulmányában — angol nyelven —, aki mára a Skót Episzkopális Egyház lelkésze.

FORDÍTÁS rovatunkban is folytatjuk a történeti áttekintést, amikor közreadjuk Asztalos Morell Ildikó 2013-ban, svédül megjelent kultúra tudományi elemzését a magyarországi államszocialista nőmagazinok nőképeiről. Szívből jövő köszönetünk a nagylelkűségéért, hogy hozzájárult

tanulmánya első magyar nyelvű megjelentetéséhez, ezzel segítve a *TNTeF* olvasóit szakmai, politikai, közösségi céljaik elérésében.

REPLIKA rovatunkban Zsadányi Edittel készítettünk interjút, hogy gratuláljunk neki abból az alkalomból, hogy ő nyerte el az MTA Erdődy Edit-díját 2018-ban. Egyben bátorítást is szeretnénk meríteni példájából napi küzdelmeinkhez.

A szám borítója Simon Péter fotója alapján készült, amit ez úton is köszönünk neki.

Várjuk a *TNTeF* interdiszciplináris és kritikai profiljának megfelelő, első közlésre szánt tanulmányokat, fordításokat, interjúkat, korábbi számainkban megjelent tanulmányokkal vitázó tanulmányokat, fordításokat, recenziókat az őszi számba. Az ismertetésre szánt monográfiákkal vagy folyóiratok különszámaival kapcsolatban keressék Olvasószerkesztőnket, Tóth Andreát ([eMail](mailto:info@tntef.hu)) és juttassanak el egy-egy példányt postai címünkre (Barát Erzsébet, *TNTeF* Főszerkesztő, 6722 Szeged, Egyetem u. 2.).

Barát Erzsébet
Főszerkesztő

PREFACE

Dear Reader, you are browsing the second issue of the eighth volume of *TNTeF: Interdisciplinary eJournal of Gender Studies*. The Fall issue is traditionally a selection of the papers that we receive or request from prospective authors as well as the Students' Work, Forum, and Translation sections that are not part of the Spring issue. For those readers interested in the changes of the popularity of the journal, as well as for historic record and comparative information, the counter of the journal's homepage reads 31.545 — not including direct access to individual contributions. Thank you, for your ongoing interest!

The issue continues our tradition of providing a diverse representation of achievements in the various feminist scholarly fields of social sciences and humanities. The current collection of articles is especially important for the discussion of key moments in the history of Hungarian women's activism. This contextualization has sadly gained a particular relevance in the current political struggles for the survival of Gender Studies in Hungarian Academia. We have published an article by Judit Acsády and Zsolt Mészáros on networking in the first Feminist Association that cut across women's class and regional differences. We have also decided to reprint Eszter Zsófia Tóth's study on women's role in the Hungarian Revolution in 1956 from her 2010 book *Kádár's Daughters*, a most important work that is out of print today.

At the end of the timeframe of the history covered in this issue, there is the critique of the ideology of the most recent Government document that is part of the series of their so-called national consultations, this time on the "protection of the family" by Ágnes Kövér-Van Til, who has been Director of the Gender Studies MA Program at the School of Social Science, ELTE, Budapest since its introduction in 2015. Our decision to request and publish the study is meant to acknowledge the great work that our colleagues have done in the program and to express our solidarity and give voice to our disagreement with the Hungarian Government's decision to repeal the accreditation of the MA degree, violating our constitutional right to academic freedom.

The untenability of the Government's argumentation against Gender Studies by appeal to so-called Christian values is discredited by Lynsay Downs, who is a priest in the Scottish Episcopal Church and, proudly, an ex-Erasmus student of our Institute in Szeged.

In the TRANSLATION column we continue the historical overview by Ildikó Asztalos Morell's study of the representation of Hungarian women in women's magazines under state socialism — originally published in Swedish in 2013. We are grateful for her generosity and commitment to providing access to her work for the *TNTeF* Readers.

Finally, let me draw your attention to the interview in the FORUM column that we made with Edit Zsadányi, who won the Hungarian Academy of Science's Edit Endrődy Prize in 2018. We turn to her exemplary work for inspiration in these hard times of struggle.

We would also like to thank Péter Simon for the cover photo he kindly donated to us.

Translations, original studies, and responses to publications in our back issues in line with our Editorial objectives are welcome ([TNTeF eMail](#)). If you would like us to consider your work for review, please contact our Review Editor, Andrea Tóth ([eMail](#)), and the appropriate copies of publications (books or special journal issues) should be sent to our postal address (Erzsébet Barát, 6722 Szeged, Egyetem u. 2. Hungary).

Erzsébet Barát
Editor-in-Chief

Tóth Zsófia Anna

Szegedi Tudományegyetem

A női humor vetületei¹

Dolgozatomban a női humor és humorhasználat kérdéseit szeretném körüljárni. Habár ma már elfogadott tény, hogy a nők biológiailag, pszichésen, vagy kognitív szempontból nem különböznek a férfaitól a humor létrehozása, felismerése, megértése vagy értékelése szempontjából, mégis viszonylag elenyésző számú női humoristát tartunk a műfajt meghatározó alkotóként számon, legyen szó akár az irodalom, a képregény, a színház vagy a stand-up komédia, stb. művészi megnyilatkozásairól. Ennek a marginalizációnak okai elsősorban a patriarchális kulturális berendezkedés prekonceptióiban keresendők. A humor és a társadalmi nem viszonyának vizsgálatakor többnyire az a végső konklúzió, hogy a társadalmi kondicionálás, a kulturális elvárások, és a hierarchikusan elrendezett nemi szerepek eredménye az, hogy a nőket kevésbé és ritkábban tekintik humorosnak mint a vicc kritikus/kreatív ágenciájával társított férfiakat. A jelen tanulmány arra is igyekszik rávilágítani, hogy bár a magyarországi viszonyok pozitív irányban kezdenek változni, például egyre több a sikeres női *stand-up* előadó, viszont a magyar humorkutatás még mindig marginalizált kérdésként kezeli a női humort azon minimális figyelem keretén belül, amit ennek a témának egyáltalán szentelnek. Ezért a hazai és a külföldi, elsősorban angolszász, szakirodalom összevetésével azt is megvizsgálom miért is lenne érdemes nagyobb figyelmet szentelni a női humornak itthon is.

A magyar humor „valóság” vs. a magyar humorkutatás

A humor interperszonális kommunikációra épülő társadalmi jelenség (Martin 2007, 5). A humort nem lehet csak biológiai vagy genetikai alapon meghatározni, annak függvényében, hogy valaki ilyen képességgel született

¹ Jelen tanulmányt eredetileg a 2017. szeptember 14–15. között megrendezésre került V. Magyar Interdiszciplináris Humorkonferenciára készítettem. Az előző négy humorkonferencia anyagát — Daczi, T. Litovkina & Barta 2008; T. Litovkina, Barta & Hidasi 2010; Vargha, T. Litovkina & Barta 2013; Boda-Ujlakai, Barta, T. Litovkina & Barta 2016 —, illetve a *The European Journal of Humour Research* magyar vonatkozású cikkeit átböngészve jutottam arra a következtetésre, hogy a női humorral igen kevés tanulmány foglalkozik a hazai szakirodalomban. Tanulmányom éppen ezért átfogóan szeretné bemutatni a magyarországi helyzetet, összehasonlítva azt a külföldi kutatás eredményeivel, és rá kíván világítani arra, miért fontos foglalkozni a női humor kérdésével.

avagy sem, illetve, hogy az X vagy az Y kromoszómához kötődik-e eme képessége; mert a társadalmi szabályrendszer és kulturális normák határozzák meg, hogy hogyan működhet a humor az adott közösségben. Dolgozatomban arra szeretnék válaszokat találni, hogy miért maradt fent az általános hiedelem évszázadokon át, hogy a nőknek nincs humorérzékük? Magyar nyelven viszonylag kevés szakirodalom foglalkozik ezzel a kérdéssel, ezért is vélem hasznosnak, ha egy rövid áttekintésbe ágyazva megnézzük, hogy miért van olyan kevés (bár növekvő számú) női humorista Magyarországon (körülbelül 7 nő szerepel rendszeresen a *stand-upos* humoristák között). Ezzel szemben a nyugati országokban, különösképpen az angolszász területen, több évtizedes hagyománya és gyakorlata van a női humoristák tevékenységének.

Sokszor vita téma, hogy a humor és a társadalmi nem kapcsolatát egyáltalán szükséges-e vizsgálni, mivel ma már többnyire elfogadott tény, hogy a humornak nincsen neme, mégis újra és újra felbukkan az örök preconcepció miszerint a nőknek nincsen humora. Kiváló példa erre Christopher Hitchens 2007-es nagy vihart kavart cikke a *Vanity Fair*-ben, melynek sokat mondó címe „Why Women Aren’t Funny” („Miért nem viccesek a nők”) volt, és melyet szinte minden nő és humor témájú angolszász szakirodalom kemény támadás alá vetett. Peter Dickinson és szerzőtársai *Women and Comedy: History, Theory, Practice* című könyvükben egyszerűen kijelentik, hogy ők nem tudják Hitchens miről is beszél, de szerintük Hitchens maga sem (xix). Sabrina Fuchs Abrams *Transgressive Humor of American Women Writers* című szerkesztett kötetében, „hírhedtnek” nevezi Hitchens cikkét és hangsúlyozza, hogy tekintettel arra, hogy mennyire markánsná vált a növekvő számú női humoristák sikeres jelenléte, még fontosabb, hogy a női humor kérdését kutatva bebizonyítsuk, miért nem állja meg a helyét Hitchens felvetése (12).

A humor itthoni művelői azonban továbbra is úgy vélekednek, hogy a humornak nincsen neme és a humorérzék nem annak a függvénye, hogy valaki nő vagy férfi (-- a teoretikusok pedig nem is igazán foglalkoznak a kérdéssel). Sokszor vitatott téma a humoristák nyilatkozataiban is, hogy a humor nemére vonatkozó kérdésnek van-e egyáltalán legitimitása. Sente-Veres Adrienn szerint „alapvetően az a fontos, hogy valaki vicces legyen, és ez nemtől független — ahogy Dombi (*Dombóvári István — a szerk.*) mondta egyszer, a humornak nincsenek genitáliái. Nem az számít, hogy nő vagy férfi-e az illető, ha a közönség tud rajta nevetni” (Apats 2011). Nagy Bandó András is hasonlóan vélekedett: „A humor, ha úgy vesszük, nem tipikusan férfiműfaj, hisz tapasztaltuk, hogy vannak nagyon jó humorú nők, akik a humoristapályán is megtalálják a helyüket” (Apats 2011). Habár a számuk még mindig elenyésző, valóban mégis egyre több elismert női humorista tarkítja a humor színteret Magyarországon is. Csak néhány nevet megemlítve: Kormos Anett, Redenczki Mária, Tényi Anett, Sente-Veres Adrienn, Ács Fruzsina, Zabolai

Margit vagy Ráskó Eszter. Tehát a humor gyakorlatban elindult egy folyamat, amit a kutatás még nem igazán vesz tudomásul itthon. Szente-Veres szerint a férfi kollégák nem riválisként tekintenek rájuk és elfogadják őket, azonban a magyar komikák elenyésző számának történelmi okokat tulajdonít, és még nem tartja megvalósultnak az „egészséges egyensúlyt” férfi és női humoristák között (Apats 2011). Amikor Szente-Veres a Fábry Show-ban szerepelt 2014-ben a showman úgy vezette fel, hogy a „női humorista ritka, mint a fehér holló” és következetesen kitartott *mansplaining*gel éreztette vele, hogy „tekintse magát nagyon szerencsésnek, hogy bebocsáttatott a szentélybe” („Fábry Show” 2014).

Azonban azt se felejtjük el, hogy 2016-ban a *Comedy Central*-nak köszönhetően megrendezett első hazai *stand-up*os tehetségkutató versenyt (*Magyarország, szerepelek!* címmel a Dumaszínházban) Zabolai Margit nyerte meg olyan témákat tárgyalva, mint a menstruáció vagy a kevésbé sikeres „csajozós dumák”. A kizárólag férfiakból álló zsűri tagjai (Litkai Gergely, Felméri Péter, Kőhalmi Zoltán és Kabai Zoltán) pedig méltatásukban kiemelték, hogy a tipikusan női (sőt tabu) témák is nagyban hozzájárultak a sikerhez (Apats 2016; Bugya 2016; „Női előadó győzött a Comedy Central tehetségkutatóján — Zabolai Margit Eszter nyerte a versenyt” 2016; „Ő most Magyarország legdumásabb csaja” 2016; „Nagydumás lány a magyar stand-up legjobb újonca” 2016). Zabolai visszafogott reakciójában nem tulajdonított jelentős szerepet humora nem-specifikus mivoltának: „Nem szeretnék női *stand-up*osként elkönyvelődni. Persze más perspektívából közelítek meg néhány szituációt, ez eltérő stílust és témákat is szülhet” („Nagydumás lány a magyar stand-up legjobb újonca” 2016). Egy másik cikkben is eléggé tiltakozik az ellen, hogy kihangsúlyozzák, ő *női* humorista, mivel így hátrányos helyzetűnek érzi magát:

Én speciel azt sem szeretem, ha különválasztják a stand-uposokat és a női stand-uposokat, hiszen egy férfi stand-uposra sem mondjuk azt, hogy férfi stand-upos. Ez így olyan, mintha másodjogú állampolgárok lennénk. Az emberek még mindig úgy gondolkodnak, hogy vannak dolgok, amiket a férfiak csinálnak, és vannak, amiket a nők, de szerintem ennek a gondolkodásmódnak már lejárt az ideje. (Apats 2016)

Mikor egy 2018-as nőnap interjú a női humorista különös helyzetéről faggatta a szakma néhány képviselőjét, a megkérdezett női humoristák mind úgy vélték, hogy nem a neve számít a humoristának, hanem a személyisége, a stílusa, a témaválasztása, illetve, hogy hogyan kezeli a témáját. Ők mind egyenrangúnak érzik magukat férfikollégáikkal. Ráskó Eszter egyenesen „terhesnek” nevezte, hogy erről kérdezzék: „Azért találjuk terhesnek ezt a témát, mert mi nem érezzük azt a folyton számonkért különbséget a férfi- és

a női előadók között, amit állítólag éreznünk kellene. Minden humorista között az a különbség, hogy mi a motivációja, mi érdekli, hogyan nyúl a témához, és hogyan beszél róla” (Trencsényi 2018). Zabolai Margit pedig a személyiség-beli különbségekre hívta fel a figyelmet: „Szerintem is nagy hiba univerzális eltéréseket keresni a férfi és a női humorista között. Mert lehet, hogy vannak dolgok, amik nekem jobban állnak, mint a Kőhalmi Zoltánnak, viszont vannak dolgok, amik meg neki állnak jobban. És ez nem attól van, hogy ő férfinak született, én meg nőnek, hanem attól, hogy ő olyan egyéniség, én meg ilyen vagyok” (Trencsényi 2018). Azért Ráskó kicsit élesebb hangnemet is megütött és pontosan rávilágított arra, hogy a társadalom maga az, ami befolyásolja, hogy egy nőtől mi elfogadott, avagy sem: „Amikor ilyen kérdéseket tesznek fel, az az érzésem, hogy a társadalomban még feldolgozás alatt áll az a tény, hogy a nők szerepelnek, politizálnak, buszt vezetnek és humoristának állnak. Sajnálom, hogy ilyen nehéz ez, de megígérem, hogy fellépés után azonnal visszakotrok a konyhába” (Trencsényi 2018).

Ráskó egy másik interjúban kiemeli, hogy mindig felteszik neki a kérdést, hogy a nők miért nem akarnak humoristák lenni, amire nem tud válaszolni, mert ő az akar lenni és ironikusan javasolja, hogy írjunk ki egy népszavazást a kérdésben. Illetve arra, hogy miért férficentrikus a humor szakma pontosan a megszokott evolúciós indoklást veti fel, azonban rögtön hozzá is teszi a női perspektívát, ami meg is kérdőjelezi ezt a biologizmust: „A férfi kollégák erre azt mondják, hogy evolúciós szinten a nőknek nem volt szükségük arra, hogy humorral nyűgözzék le a férfiakat. Már akinek! — gondoltam magamban” (Vándor 2018). A hallgatóság első reakcióira pedig azt válaszolta, hogy „Sokkal szigorúbbak velünk nőkkel, mint a férfiakkal, mert alapvetően nehezen teszik túl magukat azon, hogy ez már nem a 18. század [...]” (Vándor 2018), ami ismét csak a kultúra és a társadalom beállítottságát tükrözi, és nem konkrétan a nők humoros képességéről szól. Ráskó egy nagyon fontos aspektusára is rávilágít a humornak, amit lehetséges magyarázatként hoz fel arra, miért nincs annyi nő a humor szakmában, és pedig, hogy túl kockázatos: „Lehet, hogy egyszerűen csak arról van szó, hogy ebben a műfajban kíméletlenebb az ítélet egy elhibázott produkció kapcsán, ezáltal nem is olyan vonzó ez az ipar. Mert a humor veszélyes műfaj, még ha ártalmatlannak is látszik” (Vándor 2018). A jelenlegi szakmabeli versenyre és érvényesülési lehetőségre pedig azt a választ kapjuk tőle, ami Amerikában inkább az 1990-es években volt a sztenderd válasz, miszerint ma valójában könnyebb nőként a szakmában, mert a férfiakkól sok van és nehezebb valami egyedivel előállniuk: „Minél unikálisabb a karaktered, annál nagyobb eséllyel tűnsz ki a tömegből. Éppen ezért a fiúknak nehezebb dolguk is van, mert jóval többen vannak. Nőből kevesebb van, másfelől én valamilyen szempontból hiánypótló is vagyok, én vagyok a szókimondó kövér lány, ami

eddig itthon nem volt” (Vándor 2018). Ács Fruzsina mutatott rá arra a fontos tényre, amit Regina Barreca is kimondott már amerikai veterán humorkutatóként az 1990-es években, miszerint a nők valójában mindig is humorosak voltak, csak a közeg nem ismerte ezt el: „Amúgy a nők nem tíz-húsz éve jöttek rá arra, hogy tudnak viccesek lenni. Ez nem az utóbbi évtizedek evolúciós eredménye. Csak kevesebb terük volt ahhoz, hogy humoristaként színpadra álljanak” (Trencsényi 2018).

Tehát, úgy tűnik, hogy jelenleg a szakma (Magyarországon is) befogadó a női humoristákkal szemben, a férfi humoristák is így nyilatkoznak általában, viszont a közfelfogásban még mindig unikumnak számít egy női humorista. Zabolai, Ráskó, Ács és a többiek éppen arra próbálnak rávilágítani, hogy azzal, ha őket női humoristának nevezik, gyakorlatilag másodrangú embernek titulálják és olyannak, aki a férfiak uralta világban és általuk sikeresen művelt területen egy betolakodó lenne. Ettől függetlenül van igény a női humoristákra a piacon és remélhetőleg a helyzet csak egyre jobb lesz.

A magyar humorkutatás álláspontja a női humor kérdéséről

Női stand-upos előadást nézve online, a videókban látszik, hogy a közönség férfi tagjai is ugyanúgy szórakoznak, mint a nők és a „női” témákat is értik, ilyenek például a gyereknevelési problémák vagy főzési sikertelenségek stb. Ez nagyban tudható be annak, hogy a korábbi publikus-privát szférák elkülönülése megszűnőben van; így mind a nők, mind a férfiak mindkét térben egyre inkább aktív résztvevőkké válnak. Következésképp, a különféle szociális tényezőkből és élethelyzetekből fakadó vicceket is mindenki érti, mert a terek résztvevői keverednek, és jobban megértik, illetve megélik az adott terekhez tartozó eseményeket, élményeket, érzéseket és problémákat. Pl. a férfiak is egyre jobban bevonódnak a gyereknevelésbe, a háztartási munkák végzésébe és a nők is egyre jobban bevonódnak egy adott munkahelyi környezetbe, stb. Ezért is kissé nehezen érthető, hogy az itthoni humorkutatás miért nem vizsgálja jobban a nők humorhasználatát és általános aktivitását a humor területén. Egyetlen tanulmány található a négy humorkonferencia kötetek írásainak sorában, melynek a címe *Gender és humor*. A szerző, Hidasi Judit igyekszik átfogóan bemutatni a témát, és sok társadalmi-kulturális aspektusra is rámutat a tekintetben, hogy hogyan működik a női-férfi dinamika, és következésképp a nemi szerepek és a társadalmi nemek (gender) működése egy társadalomban, aminek része a humorhasználat is. Mégis úgy zárja írását mintha kétségbe vonná az egyenlőségi törekvések legitimitását:

Mindazonáltal nem tartjuk szerencsésnek azokat az elméleti megközelítéseket, amelyek a kompetenciák megoszlása és gyakorisága

tekintetében teljes nemi egyenlőséget hirdetnek. Noha az egyes kompetenciák mindkét nemnél meglévő és fellelhető jártasságok, de ezeknek a minősége, a gyakorisága, az intenzitása, és a markánsága érzékelhető módon eltérhet az érvényesülésük, alkalmazásuk és hatékonyságuk tekintetében. (Hidasi 2013, 145)

Ettől függetlenül, Hidasi körütekintően igyekszik megvizsgálni a női és a férfi mivoltunkból adódó humorra vonatkozó különbségeket. Kothoffra (2006) hivatkozva kijelenti, hogy a férfiak humor alkotása és az általuk generált humoros produktumok száma jóval meghaladja a nőkéét; illetve, hogy humor tartalmak előállítóiként és előadóiként is sokkal aktívabbak általában (2013, 143). A hatalom-hierarchia kérdését is felveti: aki humorizál, az potenciálisan felsőbbrendű pozícióban van, a humor aktusa maga agresszív, míg a szerző/előadó intellektusával/szellemi produkciójával lenyűgözi a hallgatóságot (2013, 143) — ez a dinamika kimondatlanul is azt jelenti, hogy az illető férfi. Ezzel szemben, a nőkkel kapcsolatos elvárás az, hogy lelkes befogadói/elfogadói legyenek mindennek és ne áhítozzanak efféle intellektuális felsőbbrendűsége.

A nők humorérzéken általában azt értik, hogy számukra legyen szórakoztató a partner. A férfiak ugyanakkor egy jó humorérzéssel megáldott nő esetében elsősorban azt várják el, hogy a nőnek legyen jó fogadókészsége az ő humoruk iránt. Ez a szereposztás evolúciós szempontból az erős, intelligens, kreatív férfival szemben a befogadó és elfogadó nő dichotómiáját legitimizálja. A női nevetést egyfajta fogadókészségként, érdeklődésként értelmezik a férfiak, és ez a párvalasztási stratégiákban is fontos szerephez jut (Tannen 1990; Tisljár & Bereczkei 2010). (Hidasi 2013, 143)

Ez a gondolatmenet meglehetősen leegyszerűsítve mutatja be az Arisztotelész óta vallott női-férfi hierarchiát és hatalmi viszonyokat, ami szerint a nő csak passzív befogadója lehet bármiféle férfiak által aktívan előállított produktumnak. Hidasi tovább érvel, miszerint míg a férfi kommunikációban a tárgyilagosság és az információ csere dominál, addig a nőkében az empátia, az érzelmek és a szolidaritásra való törekvés; illetve a férfi humor agresszív a női pedig inkább szintén a szolidaritásra, feszültségoldásra irányul és igyekszik figyelembe venni a politikai korrektséget (2013, 144–145). Mindez azonban nem feltétlenül állja meg a helyét, ha valódi humoristák előadásait figyeljük (legyen az nő vagy férfi), ugyanis pl. női humoristák is sütnek el trágár vicceket vagy „kövéreznek,” és férfi humoristák is vannak, akik a politikai korrektség jegyében nem mondanak kissebbségeket támadó vicceket vagy nem használnak WC humort, stb. Bár 2008-as cikkében Hidasi alapjában véve a japánok humor befogadásáról értekezik, itt is beleszővi a női és férfi humorstratégiák kérdését röviden, ami eléggé egybeesik a fentebb

említett tanulmány álláspontjával (és szintén nem feltétlenül érvényes mindenhol és minden esetben), miszerint:

A humor iránti fogékonyság tekintetében a nemek között is eltérések figyelhetők meg. Míg a nők rendszerint — sajátos módon bárhol a világban [bár ezt nem tudni mire alapozza] — a humort mint befogadók nagyra értékelik, férfitársaiktól eltérően kisebb mértékben alkotói, előállítói és előadói a humornak. A férfiak gyakrabban jeleskednek a legkülönbébb humor-műfajok terén [...] Az ismert komikusok döntő többsége férfi, a humoros műfajokban alkotó írók jelentékeny része ugyancsak. (2008, 53)

Hidasi ugyanakkor azt is kiemeli, hogy a humor-fogékonyság kultúránként nagyon eltérő, illetve, hogy a humor megnyilvánulási formái is másként jelentkeznek, valamint „a humorkompetencia is a szocializáció során átadott, közvetített és elsajátított készségek kategóriájába tartozik” (2008, 55). Mindez azért fontos, mert kihangsúlyozza, hogy a humor egy szociális tényező, következtésképp, ahogy egy nő vagy egy férfi viselkedik a humor viszonylatában az a kultúrájától és a társadalmi szokásoktól függ, nem pedig attól, hogy biológiailag mi a neme. Tehát, ha a társadalmi nemi viszonyok és normák változnak egy közösségben, akkor a fentebb említett viselkedésformák és feltételezett nemi humor kompetenciák is változnak, amit a valóság alá is támaszt, ha például női humoristák előadásait nézzük.

Az eddigi négy magyar humorkonferencia anyagában Hidasi Judit két fent tárgyalt írásán kívül található még néhány tanulmány, ami érinti a nők és a humor viszonyának kérdését. Lendvai Endre *A vicc anatómiája és élettana* című írásában, eldönthetetlen, mert egymást kizáró ismeretelméleti nézőpontból megfogalmazott kérdést boncolgat, nevezetesen azt, hogy a humor velünk született-e vagy tanult, tanulható készség. Majd meg is örvendezteti az olvasót azzal a szexista sztereotípiával, miszerint „a nőknek nincs humorérzékük. Jó nekik, mert minden viccen háromszor nevetnek: egyszer, amikor hallják, másodszor, amikor elmagyarázzák nekik, harmadszor, amikor megértik” (Lendvai 2008, 231). A kijelentés, azon túl, hogy további érvelés nélkül, evidenciaként szerepel, eleve kétséges, hiszen minek nevetne a ‘nő’, amikor hallja, ha azt állítjuk róla, hogy nem érti, hacsak nem udvariasságból, megfeleléséből váratik el tőle. Továbbá, a humort „elmagyarázni” nem lehet, mert azzal magát a humort pusztítjuk el, hiszen az az inkongruitásban és a meglepetés erejében rejlik. Végezetül pedig, a megértés azonnali reakciót kíván, tehát nem telhet sok időbe, mert akkor megint csak nem működik. Ezen az egyetlen kijelentésen túl társadalmi nemre vonatkozó aspektus nem merül fel többet Lendvai dolgozatában. Remélhetőleg ez csak egy félresikerült humorizálásra tett kísérlet volt a szerző részéről, mert egy nőben az általa

definiált „fájdalommal vegyes gyönyört” (Lendvai 2008, 232) aligha idézett elő.

Pálfi Melinda *A humor és a televíziós reklám* (2008) című dolgozatában alapjában véve szintén nem gender témával foglalkozik, csak érintőlegesen tér ki rá. Séra Lászlóra (1980) hivatkozva kijelenti, hogy „[a] humor befogadása és élvezete könnyebb, mint a humorprodukció,” ami evidens hiszen passzív tevékenység és nem kell aktívan tenni érte semmit; majd hozzá is teszi, hogy: „a férfi áll a nevetető, a nő a nevető oldalon,” ismét értésünkre adva, hogy a nő tipikusan csak a passzív szerepben funkcionálhat a tradicionális nemi szerepek értelmében (2008, 301). Tovább elemezve a reklámokat, arra a konklúzióra jutott, hogy „a szándékos nevetetők között egyetlen nőt sem ábrázoltak [... és a] nem szándékos nevetető szerepében túlnyomó többségben férfiak találhatók” szintén (2008, 302). Valamint egy nagyon fontos aspektust emel ki, miszerint egy nő nem válhat bohóccá, ugyanis ez inkompatibilis a nőiességgel: „[a]zonban a női szerepkör nem engedheti meg magának a nevetségessé válás ilyen fajtáját” (2008, 302). Pálfi azt a további tradicionális felfogást is bizonyítottnak találja a reklámokban, hogy a női mosollyal szinte mindent el lehet adni, és hogy a nők mindig mosolyognak ezekben a történetekben, míg a férfiak aktiválják ezt a mosolyt, illetve nevetést (2008, 303). Az viszont egy érdekes észrevétel, hogy amikor a hagyományos nemi sztereotípiákat eltúlozzák egy adott reklámban, az negatív hatást és túlzott irritációt okoz a befogadókban, sőt tiltakozást vált ki, például bejelentéseket és panasztételeket említ meg a szerző különféle média hatóságoknál (2008, 304).

A házastársi hűségről — magyar viccek alapján című írásában Barta Péter (2010) a női és a férfi szerepköröket és viselkedésmintázatokat vizsgálja meg a házasságtöréssel foglalkozó viccekben, de itt is hasonlóan erősen tradicionális és nőgyűlölő konklúziókra jutunk; például a nők többnyire a csaló házastárs szerepkörben tetszelegnek, és szeretővel lépnek félre, valamint a csalás kizárólag szexuális jellegű, míg a férfiak minden szempontból sokkal több variációt produkálnak. A csaló feleségek foglalkozását szinte soha nem adják meg, ellentétben a férjekkel. A szerető szerepkörében is többet tudunk meg a férfiakra szakmájuk tekintetében, mint a nőkről, de itt azért többször kapunk tájékoztatást, azonban megint igen hagyományos foglalkozásokat megnevezve, mint titkárnő vagy háztartási alkalmazott, és szinte mindig főnök-beosztott viszonyban, tehát a nő megint alárendelt és alsóbbrendű, mint általában véve a viccekben (2010, 14–15). Még azt is megtudjuk, hogy a férjek általában tettenéréssel, a nők pedig árulkodó jelek értelmezésével jönnek rá a hűtlenségre, de a férfiak előbb bevallják a félrelépést (2010, 19), ami azt implikálja, hogy a férfiak őszintébbek és kevésbé alattomosak. Illetve a női szerető szinte mindig fiatal és csinos (2010, 23), ami megint a szexuális

tárgyasítás irányába mutat. Ezek mind eléggé szexista nézetről árulkodnak a viccekben, valamint azt a kérdést vetik fel, hogy a férfiak ilyen viccek mesélésével (mert a nők nem igazán szórakoztatják magukat és egymást efféle viccekkel) vajon félelmeiket próbálják feloldani, hiszen annyira agresszíven nőellenesek.

Géro Györgyi *Az aranyhajú lánytól a szőke nőig: a nő a férfiumor tükrében* (2010) című tanulmányában szintén a nőket támadó agresszív (trágársággal tetézett) humort vizsgálja. Géro kijelenti, hogy a szőke nős viccek a tendenciózus humor kategóriájába tartoznak és konkrétan akkor jelentek meg, amikor a női emancipációs törekvések felerősödtek és eredményekhez vezettek, tehát ez egy szublimált agresszív támadás a nők és azok egyenjogúsági törekvései ellen (2010, 30–38). A szőke nős viccekben úgy próbálják a nőket legfőképp lealacsonyítani, hogy az ostobaságot és a szexuális immoralitást hangsúlyozzák ki, illetve nagyítják fel. Mindezzel a nők szellemi, intellektuális és erkölcsi alkalmatlanságát kívánják bizonygatni a munkaerő piacon, illetve a többi publikus térben, ami konkurenciaharchoz vezet (2010, 31–34). Azt is hozzáteszi, hogy „[a] viccek éppúgy a férfiak szemszögéből ábrázolják és alakítják a világot, ahogyan azt korábban a közmondások és a csúfolók tették” (2010, 36). Viszont különösen érdekesnek találtam, hogy az igen akkurátus és széleskörű társadalmi nemre vonatkozó tudományos háttér áttekintése után zárásként a szerző mégis úgy érezte, hogy szükséges kissé visszavonulót fújni: „[d]e ahelyett, hogy elmerülnénk a macsóság kontra feminizmus ingoványos világában, szeretném leszögezni Rubin nagyon találó fejtegetésével egyetértésben: a nő és a férfi elsősorban ember” (2010, 38).

Géro Györgyi visszatér a szőke nős viccekhez is röviden *A magyar vicc és batárvidéke* (2016) című dolgozatában, ahol kijelenti, hogy „[k]orábban a nők a szexuális témájú viccekben, illetve a családi szerepeikhez köthetően (feleség, anyós) jelentek meg. A szőke nő ezzel szemben alapvetően fiatal, egyedülálló” (2016, 30). Itt is elmondja, hogy a munkaerőpiaci jelenlét és a hagyományosan maszkulin terekben való aktív részvétel miatt a férfiak szimbolikus támadást intéznek a nők ellen ezekkel a viccekkel; korábban viszont az anyósviccekben voltak a legagresszívebbek, rombolók és támadók a nőkkel szemben (2016, 30).²

Tisljár Roland és Bereczkei Tamás *A humor szerepe a párválasztásban* (2010) című dolgozatában megvizsgálja azt az evolúciós pszichológiai felvetést, miszerint a nők humorbefogadók, a férfiak pedig humorprodukálók. Eszerint a nő akkor vonzó, ha nevet a férfi humoros produkcióin, míg a férfi

² Géro Györgyi és Barta Péter *The Hungarian joke and its environs* (2016) című tanulmányukban a fent nevezett állításokat és konklúziókat a nők és a humor viszonylatában angol nyelven is megfogalmazták a nemzetközi plénum számára (a női vonatkozású részek a 27–29. oldalakon találhatóak).

akkor vonzó, ha meg tudja nevetetni a nőt (2010, 43). Valamint a nő azért nem produkálja annyira a humort, mert feltérképezi a férfit (ugyanis a jó humor elméletileg más pozitív tulajdonságokkal társul); miközben azt is bizonyították fMRI vizsgálatok, hogy a nők nagyobb élvezetet élnék át a humoros impulzusok hatására, tehát ezért is gondolják a férfiak, hogy a női nevetés szexuális érdeklődést (is) jelez (2010, 44). Igen érdekes és biztató eredmény az viszont, hogy „[a]zonban az aktív humorú nő vonzereje is nagyobb volt a férfiak számára, mint azé a nőé, aki nem humorizált a beszélgetés során” (2010, 47). Tehát van remény, hogy a humorizáló nő pozitív fényben tűnjön fel.

Pethő Mária *Csupán ugratás? Agresszívhumor-stratégiák a Való Világ 4 és 5 férfi szereplőitől: avagy hogyan nyerjük valóságshow-t?* (2013) című tanulmányában pontosan úgy érvel, hogy valóságshow-t tipikusan agresszív humorú férfiak tudják megnyerni, akik valamiféle csipkelődő, ugrató, csípős humorú macsó stílust vesznek fel. Pethő kifejti azt is, hogy a kutatások azt bizonyítják, hogy a férfiakra tipikusan az agresszív és szexuális tartalmú viccmesélés jellemző; míg a nők csak nevetgélnek a vicceken (főként, ha az nem szexista vagy agresszív), illetve ha ők humorizálnak, akkor inkább személyes élményen alapuló vicces történeteket mesélnek (2013, 171). Azonban fontos kiemelni azt is, hogy „[a] társalgási humor igazából mind a nők, mind a férfiak spontán megnyilatkozásaiban előfordul” (2013, 171), tehát ha kicsit természetesebb vagy hétköznapiabb közegben vannak, a humorstratégiák mások is lehetnek. Illetve azt is hozzáteszi, hogy a nők is használnak bántó humort, és ezt főként a férfiak ellen irányítják, ami fordítva is igaz egyébként (2013, 177).

Séra László és Boda-Ujlaki Judit *„Vaskos humor” – vizsgálat a humor és az elbízás kapcsolatáról* (2013) című írásukban úgy érvelnek, hogy a kövérséget célzó vicceknél nincs különbség nők és férfiak között, itt inkább a kövérség maga, ami a humor tárgya (2013, 183). Illetve, az a közhiedelem, hogy aki testesebb annak a humora is jobb, nem mutat nemek közötti eltérést (2013, 182). Az viszont már kicsit negatívabb eredményt mutat, miszerint „a nehezebb női testek kinevethetők és/vagy csúfolhatók és büntethetők” (Fouts & Burgaff 2000, 927); és azt is hozzáteszik, hogy ahogy a nők társadalmi szerepe jelentősen változni kezdett és pl. a karrier-építés lett inkább az ideál, így a testkép is inkább a vékony alkatot preferálja és bünteti az anyasággal járó testességet (2013, 183). A kutatásból az is kiderül, hogy tinédzserek körében inkább a kövér lányokat és a vézna fiúkat ugratják (2013, 186). Illetve itt is elhangzik, hogy a férfiak inkább az agresszív és negatív humorban jeleskednek (2013, 187). A magyar nyelvű interdiszciplináris humorkonferenciák anyagai, melyek szóbeli (több száz előadásról beszélünk) és írott formáiban (közel 100 db írásról van szó) is a jelenlegi magyar humorkutatás gerincét alkotják, tehát nem festenek kifejezetten derűs képet a női humorról, a nők humorban és

humoros interakciókban betöltött szerepéről, valamint esetleges humor produkcóiokról. Talán ez is jól mutatja a humor és a gender kapcsolatának paradoxikus voltát, és azt az örökös vitát, hogy van-e különbség női és férfi humor között. Illetve bár sok változás történt már a nemi szerepek tekintetében hazánkban is, mégis még mindig eléggé tradicionális és patriarchális társadalomban élünk, amit tükröz a női humor helyzete is.

A külföldi, elsősorban angolszász, humorkutatás álláspontja a női humorról

A magyar kutatás eredményeivel egybevetve, a külföldi szakirodalom szerencsére tud némi reménnyel kecsegtetni. Noha általános a konszenzus abban, hogy nincs tudományos erejű tény, ami alátámaszthatná a nemek humora között meglévő veszőletett különbséget, mégis ott lebeg a feltevés, hogy apró eltérések esetleg mégis vannak, azonban az érvelés során ezekről legtöbbször az derül ki, hogy kulturális és társas jelenségek és nem atavisztikus, fundamentális, gének által meghatározott különbségek. Mindezt a Delia Chiaro és Raffaella Baccolini által szerkesztett 2014-es *Gender and Humor. Interdisciplinary and International Perspectives* című kötetben többszörösen mutatják be és tárgyalják a különféle szerzők sokféle szemszögből és témán keresztül: pl. Janet Bing és Joanne Scheibman a feminista humor szubverzivitását tárgyalja, Jessica Milner Davis a nők farce-ban betöltött lehetséges szerepeit és az itt felmerülő komikus konfliktusokat vizsgálja, Jennifer A. Wagner-Lawlor pedig a női spekulatív fikciót mutatja be, stb. Még Rod A. Martin is külön tanulmányt szentel a témának, és tüzetesen végigveszi a számos általános pszichológiai, szociálpszichológiai, mérés-metodológiai, illetve történeti tényezőit. Azt is kijelenti, hogy bizonyítására került, hogy nincs különbség az agyi működésben és a humor feldolgozási mechanizmusokban az agyi területeken férfi és női alanyok között; valamint bemutatja, hogy a mérési módszerek és problémafelvetések elhibáztak voltak korábban, amikor azt bizonygatták, hogy a nőknek nincs humora vagy legalább is rosszabb.

Továbbá Martin is tárgyalja azt a kutatást — amit egyébként Hidasi Judit, valamint a Tisljár Roland & Bereczkei Tamás szerzőpáros is megemlíti —, ami azt az evolúciós biológiai felvetést próbálta bizonyítani, hogy a nők azért nem aktív előállítói a humornak, mert ők a férfi humorának befogadói. Ezen elmélet szerint a nők/nőstények választanak (következésképp „válogatósak”), ezért ők csak a befogadók lehetnek humor tekintetében is: figyelnek és értékelnek, és ha elfogadást/befogadást jeleznek, akkor nevetnek miközben a férfiak/hímek igyekeznek felkelteni a figyelmet, és „produkálni” magukat, azaz a génjeik kiválóságát bizonyítanak az aktív humorizálással.

Ugyanis az is bizonyított, hogy minden kultúrában a jó humort egy genetikai aptitűdként értékelik az emberek, tehát az az általános vélekedés, hogy aki jó humorú annak biztosan jó a génállománya is, pl. intelligens stb., tehát neki és utódainak a túlélése nagyobb valószínűséggel biztosított. Ezt ezek után azzal is igyekeztek alátámasztani tudományosan is, hogy az agyi vizsgálatok mégis mutattak olyat, hogy a nőknél a bal prefrontális cortex aktívabb volt, illetve a nukleusz akkumbensz is, tehát, a nők gyorsabban és mélyebben értelmezik és analizálják a humort, így sokkal jobban belevonódnak és sokkal nagyobb élvezetet élnek át. Következésképp sokkal kritikusabbak és diszkriminatívak a rossz humorral szemben, tehát gyorsabban utasítják el a rossz humorú, értsd, rossz génekkel ellátott férfit. Ez mind nagy derűtséget tud kiváltani az olvasóban, de a kulminációja mindennek mégis az volt, hogy mindezek után Martin kijelenti, hogy még mindez sem bizonyítja, hogy mindennek biológiai alapja lenne, hanem sokkal inkább szocializáció eredménye és a kulturális behatásoké – ezt a konklúziót a magyar nyelvű tanulmányokban nem lehet megtalálni.

Tehát még Martin is (aki egyébként a 2007-es könyvében, a *The Psychology of Humor: An Integrative Approach*-ban csak körülbelül 3 oldalt szentel a humor és a gender kapcsolatának) úgy véli, hogy a női és férfi humor különbsége, ha van egyáltalán ilyen, mind kulturális kondicionálás és társadalmi elvárások eredménye. (2014, 123–146) Tehát bár vannak különbségek az agyi területek aktivitásában, ez nem azt jelzi, hogy kognitíven a nők nem képesek megérteni vagy értékelni a humort, vagy hogy nem tudnának humoros tartalmat előállítani (értsd nincs humorérzékük), hanem annyit jelent, hogy a jutalmazási és élvezeti agyi terület náluk érzékenyebb. Következésképp, a mítoszokkal ellentétben, lehet, hogy a nők sokkal aktívabb, érzékenyebb és intenzívebb humor kompetenciával rendelkeznek, tehát humor generálására csak úgy képesek, mint, ahogy annak felismerésére és értékelésére, és talán még fokozottabban, mint a férfiak. Az viszont az adott társadalom függvénye, hogy elfogadják-e a nők aktív output előállítását (akár humor szempontjából) vagy csak a passzív input befogadás adatik meg nekik.

Martin 2007-es a *The Psychology of Humor: An Integrative Approach* című könyvében (melyben átfogóan megvizsgálja a humor sokféle aspektusát és csak minimális figyelmet szentel a humor és a társadalmi nem kérdésének) szintén kijelenti egyébként, hogy az a tény, hogy a férfiak inkább produkálják a humort és a nők inkább nevetnek rajta, a férfi dominancia, a társadalmi hierarchia és státusz különbségek eredménye (121). Martin azt is hozzáteszi, hogy a nőkkel szemben elvárás (volt), hogy még a szexista és őket inzultáló vicceken is nevéssenek („mert az csak vicc”); míg ha egy nő pontosabban „lány” (ezzel a szóval is lealacsonyítják, bagatellizálják őt emberként és mondanivalóját tekintve is) merészel/t „túl messzire menni” egy hasonló, de

inverz irányú humorral, azt a férfi céltárgy azonnal kifogásolhatja/kifogásolhatta (2007, 121). A párválasztási stratégiáknál bár a nők aktívan keresik a humorérzékét a férfiakban, a fizikai kinézet vagy vonzerő nem annyira számít, illetve a humor még javíthat is a külsőn; addig a férfiak számára, bár pozitívumot jelenthet a női humorérzék (és ezen a férfi humorának az értékelését értjük), de a vonzó külső és a szépség határozottan prioritást élveznek, és a humorérzék a férfiak számára nem javít a biológiai adottságokon (2007, 134–135). Ezen felül az is bizonyított, hogy a házastársi kapcsolatban bár segíthet a humorhasználat (pl. problémamegoldáskor), de nem garancia a pozitív végkifejletre, hogy a házastársak kapcsolata valóban jobb lesz, valamint, hogy együtt maradnak (2007, 145). Martin aztán rátér arra is, hogy a korábbi álláspont valóban az volt, hogy a nők csak befogadják a humort, míg a férfiak produkálják; illetve, hogy a férfiak jobban kedvelik az agresszív és szexuális vicceket (és a „konzerv humort”) míg a nők inkább a nem tendenciózus, spontán helyzetből fakadó, illetve személyes élményeken alapuló vicces történeteket (2007, 147–148). Azonban azt is hozzáteszi, hogy az utóbbi időben megváltoztak a mérési eredmények, mert megváltoztatták a mérési módszereket és a tesztelési anyagot, így már nem annyira nagyok a különbségek a nők és a férfiak között (2007, 147–149) — mint ahogy azt a korábbi eredmények mutatták, hogy a férfiak nagyon jók humorban a nők pedig egyáltalán nem. Martin azt is kiemeli, hogy bármi különbség, ami előfordul mégis, az a társadalmi szokásokból és helyzetből fakad, mert például a nők szolidaritásra és csoportépítésre használják a humort legtöbbször, míg a férfiak másokat akarnak lenyűgözni és saját pozitív énképüket építeni stb.; tehát általánosságban véve nincs nagy különbség a nők és férfiak humorhasználatára között, legyen az produkció vagy értékelés (2007, 149).

A fentiek összegzéseként szeretnék néhány gondolatot szentelni annak, hogy miért gondolták és sokan gondolják még ma is, hogy a nőknek nincs humora, illetve miért számított férfi privilégiumnak a humorizálás. Az egalitáriánus felfogás, miszerint nők és férfiak nem különböznek eleve genetikai alapon a humor létrehozása és értelmezése szempontjából sem, mint azt a tárgyalt humorkonferencia kötetekben uralkodó beszédmod is jelzi, sok munkád ad még a női humoristáknak és feminista kutatóknak egyaránt. A feminizmus második és harmadik hulláma biztosította/biztosítja azt a tudományos és kutatói közeget, amely lehetővé tette/teszi, hogy új szemszögből, új megközelítésekkel, új problémafelvetésekkel, új mérési eszközökkel vizsgáljuk a kérdést. A kérdés kiemelkedő úttörő kutatói Nancy Walker, Emily Toth és Regina Barreca voltak. Többek közt az ő munkásságuknak eredményeként „hirtelen” egyre több nő alkotóról „derült ki”, hogy humoros és vicces: egyre több stand-upos nő lett, egyre több humoros TV show sztár stb.; sőt, az irodalomtörténeti kutatások és

újraértelmezések is ilyen eredményre jutottak több (múltbéli) írónővel kapcsolatban (Walker 1988; Dickinson et al. 2013; Chiaro & Baccolini eds. 2014; Fuchs Abrams ed. 2017). Azonban ne feledjük Regina Barreca szavait, miszerint a nők igazából nem a 90-es években váltak hirtelen viccessé, ahogyan nem is a 70-es évek tették őket hirtelen ambiciózussá, vagy tették volna őket a 60-as évek szexuálisan tudatosná, és intelligensek sem az 1890-es évek tájkán lettek egyik napról a másikra (1996, 3), ugyanis mindig is mind igaz volt rájuk, csak mindezek kulturális, tudományos és társadalmi felismerése és elfogadása a feminizmus hullámainak köszönhető. John Parkin, aki összefoglaló művet írt a 20. századi humorelméletekről és a legnevesebb kutatókról, szintén azt állítja, hogy az összes jelentős humorelmélettel foglalkozó kutató férfi volt, akik csak a férfi humorra koncentráltak, kizárva ezzel a női hangokat, mert azok szubverzív potenciállal rendelkeztek (1997, 230). Parkin is egyedül Hélène Cixous-t említi meg a teoretikusok között ebben a művében.

A humor kutatói tehát általában egyetértenek abban, hogy a humor kreálása és produkálása férfi privilégium és maszkulin tevékenység. Legalább is ez volt „a hivatalos álláspont” a 20. sz. végéig, itthon egészen a legutóbbi évekig, következésképpen, ha egy nő humorizál, akkor gyakorlatilag kulturálisan és társadalmilag deszexualizálja és maszkulinizálja magát, tehát elveszíti nőiességét és „férfi státuszba” kerül társadalmi szempontból, ami egyébként ágencia nyerés és empowerment-ként értelmezhető (csak néhány kutató nevét említve: Haskell 1975, 61; Barreca 1996, 1; Walker 1988, 27; Gillooly 1999, 15, 39; Parkin 1997, 230–231; Martin 2007, 25; Gilbert 2004, 41; Anderson Wagner 2013, 40; valamint Hidasi 2013, 143; Pálfi 2008, 301–303; Géro 2010, 29–38; Tisljár & Bereczkei 2010, 40–49; Pethő 2013, 171). Martin is kijelenti 2007-es könyvében, hogy a humort esszenciálisan maszkulin kvalitásnak tekintették és szexista felfogás uralkodott egészen az utóbbi időkig a humor kérdésében; illetve, hogy ez általánosan elfogadott tény volt, hogy a nőknek nincs humorérzéke (25). Haskell konkrétan azt állította, hogy a női komikus és humorista deszexualizálja és de-feminizálja magát a humor gyakorlása által, amivel mindenképp elveszíti az ideális nő és hölgy státuszának lehetőségét a társadalomban, tehát mondhatni valami nemtelen számkivetetté válik. Hozzá tette azt is, hogy míg egy férfi komikusnak lehet sex appeal-je, addig a női komikus automatikusan diszkvalifikálja magát a vágy tárgyaként és szexuális vonzalom szempontjából; és míg a férfi komikus válhat romantikus figurává, addig a nő a saját neme szégyenévé válik (Haskell 1975, 61–62). Ezt a véleményt Barreca is alátámasztja, miszerint ha egy nő humorizál, elveszíti nőiességét, femininitását, ezáltal társadalmi kockázatot vállal (1996, 2). Barreca azt is hozzáteszi másik művében, hogy a humor műveléséhez intelligenciára, éleslátásra, bátorságra, és tiszteletlenségre való képességre van szükség (1996,

3) — ezek természetesen mind maszkulin tulajdonságoknak számítanak tradicionálisan.

Véleményem szerint még ma is érvényes Haskell állítása a filmezés korai szakaszára vonatkozóan, miszerint csak olyan nő humorizálhatott a filmvászonon, aki a szerelem szempontjából szóba sem jöhetett: tehát, a kiválasztott (csinos, szép, vonzó) nő barátnője lehetett, aki kevésbé volt szép és vonzó; illetve voltak azok, akiket Haskell konkrétan „gargoyle”-nak (vízköpő) nevez, akik szó szerint fizikailag taszítóak és akár rémisztőek is voltak (1975, 62). Andrew Stott is úgy vélekedik, hogy különösen a filmezés korai szakaszában, az „ideális nő,” aki a szerelem tárgyát képezte (következésképp a férfiak által „szentnek tartott” feleség és anya szerepkörbe tartozott) nem lehetett vicc vagy kifigurázás tárgya, míg az anyós, a vénlány vagy a nem vonzó nő igen (2005, 92). Érdekes módon Delia Chiaro és Raffaella Baccolini még 2014-ben is úgy gondolja, hogy a női humorista nem (lehet) szép, csinos és vonzó; mivel a komédiázás a csúnyaságokkal foglalkozik, ami pedig a nőiséggel elvárt szépség, tökéletesség és nőies manierizmusok szöges ellentéte (8). Valamint azt is hozzáteszik, hogy még mindig érvényes az, hogy a szép és csinos női főszereplő mellett ott van a viccelődő, szellemeskedő legjobb barátnő, aki nem annyira csinos és vonzó; és természetesen nem is ő szerzi meg az áhított férfit, hanem a verbálisan visszafogott, szép nő (Chiaro & Baccolini 2014, 9). Kristen Anderson Wagner (2013, 40) valamint Chiaro és Baccolini (2014, 8) is úgy gondolják még napjainkban is, hogy az az elképzelés, miszerint a femininitás és a humor inkompatibilisek még mindig erősen tartja magát, illetve nagyon régre nyúlik vissza; és mintha megdönthetetlen lenne. Egyébként Barreca is hozzáköti a szexualitáshoz a humor kérdését, ugyanis úgy érvel, hogy a nőktől/lányoktól határozottan elvárták/elvárják, hogy mosolyogjanak, kicsit nevéssenek (de nem hangosan vagy erőteljesen, mert akkor túl olcsók és szexuálisan elérhetőnek tűnnek) bármely férfi humoros megjegyzésén, akkor is, ha az sértő vagy unalmas és legfőképp nevetésükkel (amivel szexuális elfogadást is jeleztek/jeleznek) csak és kizárólag a (feltételezetten vicces) férfi intellektusát kellett elismerniük, akkor is, ha igazából az adott férfi nem is volt vicces és intelligens (1992, 5). Barreca tovább érvel, hogy az a nő, aki aktívan humorizál, az a rossz lány kategóriájába kerül, ugyanis tiltott tudás birtokában van, hiszen érti a humort, sőt előállítja azt, és legfőképpen, nem fogadja el akárkitől (1992, 8). A humorizálás aztán pedig teljesen kizárt (volt Barreca vélekedése szerint a huszadik század vége előtt, de akár napjainkban is), mert akkor a nő túl aktív, kontrollálatlan, nem is beszélve a humor (gondoljunk itt az eredeti jelentésére a szónak) generálásnak/létrehozásának lehetséges konnotációiról... (1992, 7). Valamint egy látványos párhuzamot von a nevetés és az orgazmus között kijelentve, hogy nevetést színlelni ugyan olyan, mint orgazmust színlelni; és

hogy a nőktől elvárják, hogy inkább színleljék az élvezetet, azt pedig semmiképpen sem mondhatja egy nő, hogy „hát ez nem volt jó, de hadd mondjak valamit, ami(től) jó lesz” (1996, 9).

Véleményem szerint azonban, egy paradigmaváltás kezdődött a *Bridesmaids* (*Koszorúslányok* 2011) című film megjelenése óta, és egy teljesen új korszak nyílt meg (minden szempontból a nők és a humor kapcsolatát tekintve) a Kristen Wiig, Maya Rudolph, Rebel Wilson, Rose Byrne, Melissa McCarthy, Amy Schumer, Tina Fey, Amy Poehler, Kate McKinnon, stb. által fémjelzett filmekkel és *Saturday Night Live* performanszokkal. Az ő munkásságuknak köszönhetően visszavonhatatlanul és megkérdőjelezhetetlenül biztosított a női jelenlét a humor palettán. Még Hitchens is elismerte néhányuk tevékenységét hírhedt cikkében. Ebben a filmben szinte az összes „női mítoszt” megdöntik és minden „szentségtörést” elkövetnek a nőiesség és a nőiség ideáljának megkérdőjelezésére, valamint női szemszögből közelítenek azokhoz a problémákhoz, amik felmerülnek a történetben. Azért jelentett áttörést ez a film, mert egy főszereplői (nagy) film volt, ami széles közönséget ért el, nem alternatív filmként vetítették kis közönségnek; és könyörtelenül realista szempontot mutatott be a női léttel kapcsolatban, még ha humoros köntösben is.

Záró gondolatok

Végül pedig néhány szóban, ami a legfontosabb, hogy miért veszélyesek azok a nők, akik humorizálni merészelnek: mert valóban veszélyeztetik a *status quot*, kérdeznak, ellenállnak, kritizálnak, változás generálnak, alternatívákat mutatnak fel, és általában véve szubverzívek. Anderson Wagner konkrétan azt emeli ki, hogy a komikus, humoros nők aláássák az őket elnyomó társadalmi rendszert, kifigurázzák a hatalmi pozícióban levőket (főként férfiakat), dacolnak, provokálnak, kifogásolnak, és megkérdőjelezik/kétségbe vonják autoritásukat, tekintélyüket, kompetenciájukat és hatáskörüket azáltal, hogy rámutatnak a problémákra és gyengeségekre (2013, 40). Gilbert ugyanezt állítja, hogy ezek a nők aláássák a fennálló rendet, változást indítanak el, ellenállást mutatnak, és pontosan azért képesek a domináns rendszer kritikájára, mert marginalizált (és hátrányos helyzetű) pozícióból beszélnek (2004, 3–5). Így tehát a női humorista, Anderson Wagner szerint, mindig többet tesz annál, mint hogy megnevegteti az embereket, ugyanis kétségbe vonja a tradicionális elképzeléseket és elvárásokat a nőkre vonatkozóan jelenlétével és hatalmával; így határokat hág át újradefiniálva magát azt, hogy mit jelent nőnek lenni: például, hogy egy nő agresszív, asszertív, obszcén vagy akár vicces is lehet stb. (2013, 41–42)

June Sochen kiemeli, hogy a női komikus/humorista publikus személy (nem a privát szféra része, mint a nők tradicionálisan), aki a nyilvánosságot ráveszi arra, hogy elkezdjen gondolkodni problémás vagy tiltott témákon, és megkérdőjelezen dolgokat; és ez mind természetesen nagyon nem hölgyhöz illő viselkedés (1992, 139). A női humorista ambiciózus, magabiztos, individualista, nem konvencionális, kritikai távolságra képes; független és szabad személyiség, akinek van befolyása, hatalma, (férfiaktól független) anyagi biztonsága, önállósága és önrendelkezése (1992, 127–141). Nancy Walker, szintén amerikai példákából kiindulva, azt állítja, hogy a női humorista központi kérdésköre az autonómia és a hatalom (1988, 4), és hogy ezek a nők úttörők egy férfi hegemonia által körülhatárolt területen (1988, 8). Hozzáteszi szintén, hogy a női humorista az élet inkongruitásainak (összeférhetetlenségeinek) felismerésére képes és azon küzd, hogy elismerjék, hogy intellektuálisan képes az élet abszurditásait észlelni, feldolgozni és megfelelően tálalni mások számára (1988, 5–6). A női humorista nem fogadja el a fennálló társadalmi rendet és értékrendszert, és kitör a patriarchátus által előírt passzív, szubmisszív szerepből (1988, 9, 33). A humor és az ideális nő konvencionális patriarchális koncepciói alapvetően zárják ki egymást, ugyanis a humor agresszív, ezen felül pedig a humorista felsőbbrendű és privilegizált pozícióból beszél (1988, 12, 24), aki kontroll helyzetben van és tudatos (1988, 36). Illetve a humoristával szemben alapvető elvárás, hogy kívül és felül tudjon helyezkedni saját realitásán, így objektíven és pártatlanul tudja szemlélni a létet, alternatív realitásokat kreálva (1988, 22). Mindemellett a humoristának bátornak kell lennie, intelligensnek, jó megfigyelőnek, éleslátással kell rendelkeznie, semmiféle tisztelet vagy áhítat nem jellemezheti, sőt tiszteletlennek kell lennie, de kritikáját mindig körültekintően kell megfogalmaznia és prezentálnia (1988, 23–26). Mint tudjuk a nőket a testtel asszociálták, míg a férfiakat az intellektussal, így Walker kihangsúlyozza, hogy a női humor tanulmányozása pontosan, hogy tagadja a non-intellektualitás és a passzivitás hipotéziseit, amelyek a nők alsóbbrendűségét voltak hivatottak alátámasztani (1988, 169–170). A testtel való asszociáción felül a nőket még olyan nőiesnek kikiáltott tulajdonságokkal is felruházták, mint az empátia, érzelmesség, intuíció, amik mind megint az intellektussal élesen szemben állnak (Anderson Wagner 2013, 40). Walker tehát kijelenti, hogy azok, akik tagadják a nők humorérzékét, magát a logikus gondolkodás képességét vitatják el tőlük (1988, 82).

A női humoristák és komikusok tehát valóban egy kulturális és társadalmi forradalom részesei, úttörökként képviselve minden nőt, női érdeket és szempontot, hallatva a női hangok sokféleségét. Munkásságukkal pedig újradefiniálják, hogy mit jelent nőnek lenni, milyen társadalmi szerepei lehetnek egy nőnek, illetve miről fogalmazhat meg véleményt nyilvánosan is.

Ahogy pedig egy egalitáriánusabb világ felé haladunk, egyre inkább az lesz a kutatások eredménye, hogy a nők és a férfiak humora között nincs is különbség, mert egyenlők lesznek a lehetőségek, a körülmények és a feltételek.

Felhasznált irodalom

- Anderson Wagner, Kristen. 2013. „Pie Queens and Virtuous Vamps: The Funny Women of the Silent Screen.” In Andrew Horton & Joanna E. Rapf (eds.) *A Companion to Film Comedy*. Malden: John Wiley & Sons Inc., 39–60.
- Apats, Gábor. 2016. „[Abszurd, hogy nem beszélünk a menstruációról.](#)” *Origo.hu*. Letöltve: 2017. augusztus 24.
- . 2011. „[‘A humor nem tipikusan férfiműfaj’ — jönnek a női stand-uposok.](#)” *Origo.hu*. Letöltve: 2017. augusztus 24.
- Barreca, Regina (ed). 1996. *The Penguin Book of Women’s Humor*. New York: Penguin Books.
- . Regina. 1992. *They Used to Call Me Snow White ... But I Drifted. Women’s Strategic Use of Humor*. New York: Penguin Books.
- Barta, Péter. 2010. „A házastársi hűségéről — magyar viccek alapján.” In T. Litovkina Anna, Barta Péter & Hidasi Judit (szerk.). *A humor dimenziói. A II. Magyar Interdiszciplináris Humorkonferencia előadásai*. Budapest: Tinta Könyvkiadó, 11–28.
- Bing, Janet, & Joanne Scheibman. 2014. „Blended Spaces as Subversive Feminist Humor.” In Delia Chiaro & Raffaella Baccolini (eds.) *Gender and Humor, Interdisciplinary and International Perspectives*. New York: Routledge, 13–29.
- Bugya, Brigi. 2016. „[Egy fiatal nő nyerte meg a humoristák versenyét. Hallgasd meg te is, mivel döbbsentette meg a zsűrit! Merész és vicces volt Margó, a Magyarország, szereplek! győztese.](#)” *Femina*. Letöltve: 2017. augusztus 24.
- Chiaro, Delia, & Raffaella Baccolini. 2014. „Humor: a Many Gendered Thing.” In Delia, Chiaro & Raffaella Baccolini (eds.) *Gender and Humor, Interdisciplinary and International Perspectives*. New York: Routledge, 1–9.
- Dickinson, Peter et al. 2013. *Women and Comedy. History, Theory, Practice*. Madison: Fairleigh Dickinson University Press.
- „[Fábry Show.](#)” 2014. *Youtube.com*. Letöltve: 2017. aug. 24.

- Fuchs Abrams, Sabrina. 2017. *Transgressive Humor of American Women Writers*. Gewerbestrasse: Palgrave Macmillan.
- Géró, Györgyi. 2016. „A magyar vicc és határvidéke.” In Boda-Ujlakai Judit, Barta Zsuzsanna, T. Litovkina Anna & Barta Péter (szerk.) *A humor nagytón keresztül*. Budapest: Tinta Könyvkiadó, 23–32.
- . 2010. „Az aranyhajú lánytól a szőke nőig: a nő a férfigumor tükrében.” In T. Litovkina Anna, Barta Péter & Hidasi Judit (szerk.) *A humor dimenziói. A II. Magyar Interdiszciplináris Humorkonferencia előadásai*. Budapest: Tinta Könyvkiadó, 29–39.
- Géró, Györgyi & Barta Péter. 2016. „The Hungarian joke and its environs.” *The European Journal of Humour Research* 4 (1): 14–33.
- Gilbert, Joanne R. 2004. *Performing Marginality. Humor, Gender, and Cultural Critique*. Detroit: Wayne State University Press.
- Gillooly, Eileen. 1999. *Smile of Discontent. Humor, Gender, and Nineteenth-Century British Fiction*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Haskell, Molly. 1975. *From Reverence to Rape, The Treatment of Women in the Movies*. London: New English Library.
- Hidasi, Judit. 2013. „Gender és humor.” In Vargha Katalin, T. Litovkina Anna & Barta Zsuzsanna (szerk.) *Sokszínű humor. A III. Magyar Interdiszciplináris Humorkonferencia előadásai*. Budapest: Tinta Könyvkiadó, 140–146.
- . 2008. „Miért nem nevetnek a vicceinken a japánok?” In Daczi Margit, T. Litovkina Anna & Barta Péter (szerk.) *Ezerarcú humor. Az I. Magyar Interdiszciplináris Humorkonferencia előadásai*. Budapest: Tinta Könyvkiadó, 51–59.
- Hitchens, Christopher. 2007. „[Why Women Aren't Funny](#).” *Vanity Fair*. Letöltve: 2018. november 5.
- Lendvai, Endre. 2008. „A vicc anatómiája és élettana.” In Daczi Margit, T. Litovkina Anna & Barta Péter (szerk.) *Ezerarcú humor. Az I. Magyar Interdiszciplináris Humorkonferencia előadásai*. Budapest: Tinta Könyvkiadó, 231–239.
- Martin, Rod A. 2007. *The Psychology of Humor: An Integrative Approach*. Burlington: Elsevier Academic Press.
- . 2014. „Humor and Gender: An Overview of Psychological Research.” In Delia Chiaro & Raffaella Baccolini (eds.) *Gender and Humor*,

- Interdisciplinary and International Perspectives*. New York: Routledge, 123–146.
- Milner Davis, Jessica. 2014. „Traditional Comic Conflicts in Farce and Roles for Women.” In Delia Chiaro & Raffaella Baccolini (eds.) *Gender and Humor, Interdisciplinary and International Perspectives*. New York: Routledge, 30–52.
- „[Nagydumás lány a magyar stand-up legjobb újonca](#).” 2016. *Origo.hu*. Letöltve: 2017. augusztus 24.
- „[Női előadó győzött a Comedy Central tehetségkutatóján — Zabolai Margit Eszter nyerte a versenyt](#).” 2016. *Femcafé.hu*. Letöltve: 2017. augusztus 24.
- „[Ő most Magyarország legdumásabb csaja](#).” 2016. *NLCafé*. Letöltve: 2017. augusztus 24.
- Pálfi, Melinda. 2008. „A humor és a televíziós reklám.” In Daczi Margit, T. Litovkina Anna & Barta Péter (szerk.) *Ezerarcú humor. Az I. Magyar Interdiszciplináris Humorkonferencia előadásai*. Budapest: Tinta Könyvkiadó, 297–306.
- Parkin, John. 1997. *Humour Theorists of the Twentieth Century*. Lewiston: The Edwin Mellen Press.
- Pethő, Mária. 2013. „Csupán ugratás? Agresszívhumor-stratégiák a Való Világ 4 és 5 férfi szereplőitől: avagy hogyan nyerjünk valóságshow-t?” In Vargha Katalin, T. Litovkina Anna & Barta Zsuzsanna (szerk.) *Sokszínű humor. A III. Magyar Interdiszciplináris Humorkonferencia előadásai*. Budapest: Tinta Könyvkiadó, 170–180.
- Séra, László & Boda-Ujlaki Judit. 2013. „‘Vaskos humor’ — vizsgálat a humor és az elhízás kapcsolatáról.” In Vargha Katalin, T. Litovkina Anna & Barta Zsuzsanna (szerk.) *Sokszínű humor. A III. Magyar Interdiszciplináris Humorkonferencia előadásai*. Budapest: Tinta Könyvkiadó, 181–192.
- Sochen, June. 1992. *Mae West: She Who Laughs, Lasts*. Arlington Heights: Harlan Davidson Inc.
- Stott, Andrew. 2005. *Comedy*. New York and London: Routledge.
- Tisljár, Roland & Bereczkei Tamás. 2010. „A humor szerepe a párválasztásban.” In T. Litovkina Anna, Barta Péter & Hidas Judit (szerk.) *A humor dimenziói. A II. Magyar Interdiszciplináris Humorkonferencia előadásai*. Budapest: Tinta Könyvkiadó, 40–49.

- Trencsényi, Zoltán. 2018. „[»Fellépés után azonnal visszakotrok a konyhába!« — három stand-upos, aki nő.](#)” *Dumaszinbáz*. Letöltve: 2018. március 8.
- Vándor, Éva. 2018. „[Az a legrosszabb, amikor az ember nem vetkőzik le.](#)” *Hvg.hu*. Letöltve: 2018. május 31.
- Wagner-Lawlor, Jennifer A. 2014. „The School for Scandal, Humor and the Scandalized Narrative in Women’s Speculative Fiction.” In Delia Chiaro & Raffaella Baccolini (eds.) *Gender and Humor, Interdisciplinary and International Perspectives*. New York: Routledge, 53–74.
- Walker, Nancy A. 1988. „*A Very Serious Thing*”: *Women’s Humor and American Culture*. Minneapolis: University of Minnesota Press.

Lynsay Downs

Scottish Episcopal Church, Diocese of Aberdeen and Orkney

A call to resist the silencing of complexity by far-right politicians invoking Christian Values¹

As a European with an academic background in political history, philosophy and economics, it is easy to recognise that I am living through one of those destabilising eras wherein the form of government to which we have become accustomed, no longer meets the needs of the societies it serves. We are living at a time where the nation state is under strain. Due to the globalisation of capital and the stateless opportunities for trading and influence offered by the internet, the extent to which national governments can exert political and economic control over those they govern is changing. Political engagement in the West is increasingly issue based and local, whilst economic, environmental, security and employment decisions need to be negotiated at a supra-national level. The advantage in this complexity is that a wider variety of people than ever before are able to participate in our societies. There is greater freedom to express and define ourselves in relation to others and it is more noticeable when we exclude *others* from our societies.² As an ordained theologian, but primarily as a follower of Christ, I am excited to see the emergence of such complexity. It is consonant with the glimpses of the kingdom of God offered by Jesus in parables and described by St Paul as a way of being in which ‘there is no longer Jew or Greek, there is no longer slave or free, there is no longer male and female; for all of you are one in Christ Jesus’ (Galatians 3.28). Human beings do not, however, have a strong track record of handling complexity well. In Europe at present opinions are polarising as those who offer clear, simple ways to identify oneself against another and to define a solvable cause for an apparently self-evident problem attract the support of many who are struggling to negotiate their place in the new, more complex society that is developing. It is particularly disturbing, that so many of these polarizing leaders are claiming the defence of *Christian values* as the basis for their

¹ A version of this article entitled, ‘A call to resist the colonisation of the term Christian by far right politicians, through prayer, lament, and making your voice heard.’ has been submitted to the Scottish Episcopal Institute Journal for publication this winter. If it is accepted it will be available in December, here: <https://www.scotland.anglican.org/who-we-are/vocation-and-ministry/sci/sci-journal/>.

² In Britain, for example, we are beginning to see not only people from other nations and continents integrated into society, but the integration into the mainstream of those with special or additional needs and physical disabilities as evidenced by the televising of the *Paralympics* and the primetime screening of shows such as the *Undateables* and *The Last Leg*.

reactions against complexity.³ We need, therefore, to examine, where this appeal to Christian values and (indirect) claim to be acting in the name of God derives from. To understand this we need to go back to the beginning.

Beginnings

All societies have their creation myths; in Babylon, the first city-state, the myth was told thus, “Tiamat, “salt water, primal chaos,” lay in primordial bliss with Aspu, “sweet water,” “abyss”. From their mingling waters precipitated a beginning’ (Keller 2003, 977). As the Babylonian state became Imperial, creation by war superseded the tale of cosmic procreation. The *Enuma Elish* is a re-writing of Babylon’s creation myth in which Tiamat is slaughtered by the heroic Marduk, conquering chaos and giving a new creation by war into a single hand who becomes Lord of the Universe (Keller 2003, 977–1021). Since the *Enuma Elish* served not just to commemorate the creative deed, but to justify therewith the political hegemony of the city-state of Babylon, we are not surprised to read its raw will to power. His heroic deed was based on a negotiation to end all negotiation:

³ “Honourable House, One cannot renew an entire nation in secret. In my view, a contribution to the results we have achieved so far has been made by our open declaration that the age of liberal democracy is at an end. Liberal democracy is no longer able to protect people’s dignity, provide freedom, guarantee physical security or maintain Christian culture. Some in Europe are still tinkering with it, because they believe that they can repair it, but they fail to understand that it is not the structure that is defective: the world has changed. Our response to this changed world, the Hungarian people’s response, has been to replace the shipwreck of liberal democracy by building 21st-century Christian democracy. This guarantees human dignity, freedom and security, protects equality between men and women and the traditional family model, suppresses anti-Semitism, defends our Christian culture and offers our nation the chance of survival and growth. We are Christian democrats, and we want Christian democracy” (Orbán 2018a). “We see that many Euro-Atlantic countries have de facto gone down the path of the rejection of... Christian values. Moral principles are being denied... What could be a greater witness of the moral crisis of the human socity than the loss of the capacity for self-reproduction. But today practically all developed countries can no longer reproduce themselves. Without the values laid down in Christianity and other world religions, without the norms of ethics and morality formed in the course of millennia, people inevitably lose their human dignity. And we consider it natural and right to defend these values” (Putin 2013). President Trump defended what he described as America’s spiritual bedrock in an impassioned speech to conservative voters in Washington on Friday, pledging to “stop all attacks on our Judeo-Christian values.” Trump was the first sitting president to address the Values Voter Summit, a yearly symposium of socially conservative leaders and voters who aim “to preserve the bedrock values of traditional marriage, religious liberty, sanctity of life, and limited government that make our nation strong” (Jenkins 2017).

If I am indeed to be your avenger, to vanquish Tiamat and to keep you alive, convene the assembly and proclaim my lot supreme [...] May I through the utterance of my mouth determine destinies instead of you. Whatever I create shall remain unaltered. (Keller 2003, 2968)

This is the first known dominology myth. It has been suggested that the Elohist (writer of the Genesis 1 creation story) was writing a Hebrew version of this myth, deliberately subverting the dominology whilst the Hebrew people were in exile in Babylon (Keller 2003, Chapter 6). “At the beginning of the Creation of heaven and earth, when the earth was without form and void and there was darkness, the breath of God vibrated on the face of the waters and God said, “Let there be [...]” (Rosenbaum & Silberman 1965, 2). The Elohist’s creation narrative is about letting be... By the words of Elohim’s mouth possibilities are given the opportunity to exist. As the breath of God vibrates over the waters of the *tehom* new possibilities emerge... Of the endless possibilities in the waters of the *tehom*, God “lets be”, gives existence to... For the Elohist this was happening at the beginning of the creation of heaven and earth an ongoing process, not performed once and for all. Elohim’s tone is closer to that of a would-be lover seducing possibilities from the *tehom* into being than that of a commander issuing decrees. It is a much more complex and gentle picture than we are used to and does not easily break down into binary oppositions. It is a creation narrative far better in keeping with that described in the whirlwind tale of Job and consonant with the God Jesus embodies who will not use force to get his own way but invites participation in a kingdom of endless new beginnings. It is the kind of beginning the first followers of Jesus would have recognized.⁴

Unfortunately, it is not the kind of beginning many Christians recognize today. Since the third and fourth centuries CE the doctrine of *creatio ex nihilo* has come to dominate the Christian imagination. In the patriarchal councils where the many emerging forms of Christianity were argued and tested, the conviction that God was omnipotent emerged. With that conviction in mind the Elohist’s narrative became problematic. God is omnipotent, *He* could not, therefore, depend on anything but his own *logos* to create. So a two-step creation was proposed in which God first created the *Tehom* and then began the creation of the heavens and the earth. This

⁴ I say recognised, not believed as it is important to remember that people of the first century understood the truth system of *mythos* as well as *logos*. They would not have attempted to read the creation story as an accurate or scientific account of what happened, but as a way to learn something about the God who holds all things in being. For an accessible yet scholarly account of this, read Karen Armstrong, *The Case for God* especially the introduction and first two chapters.

eventually cohered into the *creatio ex nihilo* of Augustine that has dominated our thinking since the fourth century CE.

Creation *ex nihilo* is a doctrine of sheer power based on a negotiation to end all negotiations just as in the *Enuma Elish*. The Christian negotiation happened off-stage, however, in councils and treaties and by the gradual eclipsing of the second verse of Genesis — the silencing of the *tehom*. Without the complexity of the *tehom*, cosmogony is much easier to understand. God commands and it is done. No wonder the Roman Empire was willing to ally itself with this new monotheism. When people are ruled in the name of an omnipotent God, then their leaders will also be seen as omnipotent. So it has been for emperors, absolute monarchs, the governments that deposed them and their successors throughout the Western tradition of politics. It is to this dominology that leaders such as Trump, Putin and Orbán are appealing when they seek to defend *Christian* culture and values. In the face of complexity they are each trying to make the negotiation to end all negotiations.

Case Study

As a citizen of the European Union (for at least 100 or so more days) and someone who lived and studied in Hungary during Orbán's first term in power, I turn my attention to Orbán's bid for supremacy and wielding of *Christian values* in Hungary.

Orbán's first term in power coincided with that of Tony Blair in the UK and there were frequent comparisons made between the two. This is not surprising as both were lawyers, both drew ideals of community from life in Oxford colleges and both were unusually young to be Prime Minister. Both men also spoke of promoting Christian values and saw religion at the service of the state in building up communities and promoting the *common good*. As Tony Blair put it, "what is the idea of community but the national acknowledgement of our own interdependence? In truth faith is reason's ally... Religions help to make our communities, communities of values" (Chapman 2005, 20).

Chapman, however, notes the irony that "in Britain church membership and practise have halved in 40 years [...]. Christianity has become a lifestyle choice rather than something that is simply the warp and weft of British society [...]. Churches will no doubt continue to exist for their adherents for a long-time yet, *but it is impossible to recreate the Christian nation: the culture of Christianity has vanished*" (Chapman 2005, 21–22, *italics my own*). If this is the case in Britain, where Christianity is still available as a background to the public discourse, how much more impossible must it be to recreate the

Christian nation in Hungary, where the Christian discourse was suppressed under Communism? It does beg the question, what is Orbán trying to do?

We might begin to unpick the answer considering Orbán's reaction to losing power in the elections of 2002. Debreczeni József, an adviser to Orbán after his first rightward turn — and later his biographer states: "They say that power spoils good politicians". "With Orbán that wasn't the case. It was the loss of power that did that." During an intense one-and-a-half days after the election, Mr Debreczeni listened as Mr Orbán blamed his political demise on a partisan news media that needed to be reigned in. Mr Debreczeni said that Mr Orbán had drawn one conclusion: "*This democracy thing, where power can slip so quickly from you, was no good.*" "And from that point on," Mr Debreczeni added, "he spent his time preparing so that if he ever won power again, he wouldn't lose it" (Kingsley 2018a). Jiri Pehe, a former Aide to Václav Havel, reflecting on this pattern in Central Europe more widely, said, "democracy proved to be a very difficult project for this generation of politicians to master" (Kingsley 2018a).

It is my assertion that the frustration felt by Orbán and others in the face of the complexity of life at the beginning of the 21st century, when the great metanarratives with which we have held back the chaos for so long are breaking down, is driving their will to power. It is driving their desire to end all negotiation and reign supreme. For this reason they reinvent themselves as defenders of a way of life that is under attack, a way of life that needs their defence, all the people have to do is allow them to have absolute power (Kingsley 2018b). For Orbán's narrative to be convincing, the life that is under attack must be a way of life that once existed in Hungary. The Hungarian parliament still displays the crown of St. Stephen (István I) who converted the Magyars to Christianity (in the bloodthirsty manner of Christendom) in order to unite the Roman and Byzantine churches in recognising his authority to rule. A *Christian* way of life is, therefore, part of the national narrative, the collective memory but because religion is a matter of practise (see Armstrong 2009, 110), not knowledge, Christianity is known only to a small minority who continued to worship, even under Soviet rule. Orbán is, therefore, free in Hungary, to offer an account of Christian values that will appeal to those who are struggling with complexity and wish to see some clear boundaries marked. The Christianity Orbán conjures is, therefore, inherently homophobic and resembles the views of rationalist fundamentalists⁵ that call themselves *the Christian Right* in the USA. This is how Orbán is able to make statements such as, "Let us confidently declare that Christian democracy is not liberal [...]. Christian democracy gives priority to Christian culture [...]. Christian

⁵ For a reasoned argument as to why the American Christian Right should be described as rationalist fundamentalist, see: Armstrong 2009, 163.

democracy is anti-immigration [...]. Christian democracy rests on the foundations of the Christian family model; once more, this is an illiberal concept” (Orbán 2018b).

In contrast to Orbán’s statement, I would like to offer this considered proposition of what a Christian politics at the beginning of the 21st century might look like, offered by Chapman in his critique of Blair’s Britain. Chapman recognises the need for

a Christian vision of society which does not necessarily require either notions of the common good, or the formation of Christian character through some kind of neo-Athenian theory of education but regards freedom and its expression as central to the Christian Gospel. (Chapman 2005, 83)

Recognizing that at the heart of pluralism, lies the solving of conflicts or at least the determination to learn how to live with them, Chapman finds inspiration for a Christian form of government the work of Figgis, who reminds us that

whether, however, the doctrine of omnipotence be proclaimed in church or state, whether it take the form of monarchy by divine right or the sovereignty of the people, always and everywhere the doctrine is false; for whether or no men can form a logical theory to express the fact, the great fact at the root of all human society is that man is a person, a spiritual being; and that no power — not even a religious society — is absolute, but in the last resort his allegiance to his own conscience is final. (Figgis, 1914, 154–155)

Chapman’s vision of a Christian form of State is one in which the role of the state is “to prevent the universal claims of any community, to prevent the right of any group to define the common good’ and ‘to ensure full participation of competing groups and to equalize the distribution of resources and power, which in turn requires a commitment to pluralism, that is the rights of others to exist as different” (Chapman 2005, 93–94). This would require ‘thoroughgoing reforms of democratic accountability and participation” pointing “to the need for [...] a reorientation to the periphery, where participation can begin to bite and life-shaping decisions can be made” (Chapman 2005, 94). Living with others and being in conflict implies that our group might just possibly be wrong, that we might have something to learn from another group. Current ethnic tensions in Europe suggest that as human beings, we are not always willing to concede that our group might be wrong. Chapman suggests that

rather than fostering a new moral consensus, a healthy society will be one that promotes what Ralf Dahrendorf called a “creative chaos”. Indeed the

role of government might be better understood as ensuring creative communication between different participatory groups, rather than government seeing itself as some kind of an agency whose role is to set the moral agenda. (Chapman 2005, 97)

Critiquing the claims

Let us return for a moment to Orbán's (in)famous quote, cited on pages 29–30 with a critical eye. How many conversations can be opened up by engaging with these few lines? Firstly, let us pause to consider, *Christian democracy*. I have already addressed some of the concerns I have with the use of this term. Firstly, each constituent word holds a great variety of meanings depending on the person with whom you are talking and the context that you are talking in. The two words together are resonant of the European Christian Democrat parties but appear to be describing a political system rather than a party affiliation. The question as to what a Christian democracy might look like, whether it is possible or even desirable could keep social scientists, philosophers, theologians, and political analysts in work for years. Here it is simply dumped with the weight of borrowed authority, as if it were an unproblematic concept.

Secondly, what does the statement '*Christian democracy gives priority to Christian culture*' mean? If we accept that Christian democracy as a term, one acceptable reading of it is: a democracy shaped by the teachings of Christ and the people that follow them. Despite the fact that, throughout the centuries, there have been Christians who have colluded with nation states and their rulers to impose Christianity on others and build up their power, there have also always been those who held close to the truth that Christianity is not about imposing our will on others, but letting be and serving indiscriminately.⁶ The Russian Orthodox, Metropolitan A. Bloom said,

The Church must never speak from a position of strength. The Church ought to be, if you will, as powerless as God himself, who does not coerce, but who calls and unveils the beauty and the truth of things without imposing them. (Metropolitan Anthony of Sourozh 1980)

Christians are the churches and thus a follower of Christ must never speak from a position of authority. Looking directly to Jesus, we know that

⁶ The Crusades, Inquisition and barbarous extension of Christianity under rulers such as István I cannot be denied. Concurrently we have held up determined pacifists as saints, including: Hippolytus of Rome; Tertullian; Gregory of Nyssa; St Francis; St. Maximilian & St Magnus.

“although Jesus was a rabbi, he was by all accounts no ordinary one. Jesus was in crucial respects a religious and cultural revolutionary. He taught that although God had revealed himself uniquely to the Jews, (John 4.22) Jewishness alone was no guarantee of favour with God (Matthew 8.10–12). He taught that the temple would be destroyed (Matthew 24; Mark 13) and that worship of God would be centred in the heart, not in Jerusalem (John 4.21–24). He taught that a kind Samaritan or a repentant tax-collector was better than a pious but proud or heartless Pharisee. (Luke 10.29–37; 18.9–14) He invited women to be his disciples. (Luke 10.38–42) He granted healing to Gentiles (Matthew 15.21–28) and ate in the homes of outcasts (Luke 19.1–10)” (Boa, & Bowman 2006.).

The third statement, that *‘Christian democracy is anti-immigration’*, is one of the most outlandish. Accepting the reading of Christian Democracy in the paragraph above, the scriptures that Jesus was familiar with along with the Gospels and Epistles of the Christian Bible tell a very different story. I will allow them to speak for themselves. “Do not neglect to show hospitality to strangers, for thereby some have entertained angels unawares” (Hebrews 13.2). “For I was hungry and you gave me food, I was thirsty and you gave me drink, I was a stranger and you welcomed me” (Matthew 25.35). “When a stranger sojourns with you in your land, you shall not do him wrong. You shall treat the stranger who sojourns with you as the native among you, and you shall love him as yourself” (Leviticus 19.33–34). “Therefore welcome one another as Christ has welcomed you, for the glory of God” (Romans 15.7). “You shall not wrong a sojourner or oppress him” (Exodus 22.21). “You shall have the same rule for the sojourner and for the native, for I am the Lord your God” (Leviticus 24.22). God, as understood by Christians, has a real soft-spot for immigrants and no tolerance for those that wrong them.

The Christian family model requires some deeper thinking. What is *the* Christian family model? The Hebrew word for ‘family’ (mishpaha) is a fluid term blurring distinctions between family and tribe, and family and household. The family consists of those who are united by common blood and common dwelling-place. To found a family is to build a house (Nehemiah 7.4). The term for ‘house’, (beth), is also fluid. It may refer to the smallest family unit, the clan or even the entire nation (the ‘house of Israel’) (De Vaux 1961, 20–21). As Pederson put it, the family in ancient Israel ‘extends as far as the feeling of unity makes itself felt’ (Pederson 1926, 48). Therefore, in Jesus’ cultural and linguistic inheritance: a family is what people think is a family.

Secondly, Jesus inaugurates God’s reign, which the New Testament describes in family terms. Believers have the status of sons, not slaves (John 8.35). Jesus’ followers are to address God as ‘Father’, not King. Paul uses family images to describe the Church, the earthly form of the heavenly

community. Christians are addressed or described as brothers in almost every paragraph of Paul's letters (Banks 1980, 53).⁷ The eschatological community, God's family, resembles earthly families in its basic Father-son structure and in the family-type quality of its relationships. It is important to note that this structure should be understood as a parent-child, rather than specifically a father-son hierarchy. Moltmann has shown how we cannot see the Father purely as male. God-likeness is expressed in both sexes (Genesis 1.27). Where God's pity is spoken of, the metaphor of mother is used (Psalms 22.9; 123.2; Isaiah 42.14; 66.13). The Son proceeding from the Father has connotations of giving birth. We should see God as a 'Motherly Father' (Moltmann 1980, 51–56).

Next, we need to think about the purpose of the family in the biblical narratives. The biblical ethic focuses attention on what the family accomplishes by creating a particular type of community. It is more outward looking than many traditional 'defences' of the family.

Though not concerned primarily with the family, Genesis 1–2 have implications for the family. Children were given to the first man and woman not simply to complete their creation, to enable them to show parental love, but in the explicit context of creating a community which would fill the earth. "The nations all form one great family" (Vriezen 1962, 216). Israel itself is seen as a community bound together by family ties. The closeness of relationships in the smallest family unit, wherein what happens to the individual directly affects the whole and vice versa, therefore also characterizes the national family. The people look on themselves "as one living whole, a single animated mass of blood, flesh and bones, of which no member could be touched without all members suffering" (Robertson-Smith 1981, 28). The smallest family unit was to help create this wider family through procreation. The smallest family unit was also a means of bringing foreigners into the nation. Foreign women taken in battle could become members of the covenant community through marriage.⁸ Residence in an Israelite home also brought alien slaves into the covenant.⁹

The purpose of marriage in the Hebrew Bible narratives makes Jesus' promise, that there will be no marrying in heaven, quite startling. Marriage ceases because, in the absence of death, there will be no need for procreation

⁷ See also Wolfhart Pannenberg, *Jesus- God and Man*, (London SCM, 1967) pp 229-30 and more generally Helen Oppenheimer, *Law and Love*, (Leighton Buzzard: Faith Press 1962) in which 'Gods family' is a central concept.

⁸ See: Deuteronomy 21.10. I am aware that this notion of "taking women in battle" is problematic in myriad ways and needs to be resisted.

⁹ See: Genesis 17.12. Equally I am not in favour of slavery. Both here and in 51, I am attempting to show that within the cultural understandings prevalent at the time of writing, there was still a concern to bring outsiders into "member" status within the family.

(Jewett 1975, 110–111). Equally, there will be no need for a multiplicity of parents since the children of the resurrection are God’s children (Luke 20.34). The divine Motherly-Fatherhood has replaced human parentage (Marshall 1975, 742). Human families have dissolved into one family. Membership of this family no longer depends on belonging to the households of the people of God: it is accomplished by adoption through Christ.

Paul saw *singleness* as freeing people from the concerns of the world so that they could be more totally committed to the cause of the kingdom, which was a profound innovation in the context of the Jewish expectation that everyone should marry (1 Corinthians 7.32). The exclusive love of Christ in total abstinence becomes an objective form in which the eschatological kingdom is partially realised in this world (Schillebeeckx 1965, 131). Yet if singleness is made an option, so too must marriage which means, as Hauerwas notes, that the family is not something ‘we do’ because we are in the habit or it is necessary. Like the life of singleness, it is a vocation for creating a particular kind of community (Hauerwas 1981, 174). Entering marriage involves commitment to a vision, that entails, the human family acting as a foundational unit for the family of God by transmitting knowledge of God to the next generation and by practising the way of life and rituals inaugurated by Jesus.¹⁰

In summary, one Christian reading of *the Christian family model* would be: a household living together in a web of parent-child relationships in which, what happens to the individual directly affects the whole and where both singleness and marriage¹¹ are recognised as vocations to building a community reflecting the image of God’s kingdom.

Resisting silencing

As the 21st century CE matures, we will continue to see competing models of political organisation and religious understanding deriving from our basic reaction to the *tehom* (depth, possibility, complexity, chaos). Those for whom depth/chaos is a monster to be slain, will continue to find ways to silence and exclude the other from their realm. This is the impulse we are witnessing in Trump’s America, Putin’s Russia, Orbán’s Hungary, recently in Sweden and in the deeply divided Britain of Brexit.

¹⁰ This section has thus far drawn heavily from: Moynagh 1986.

¹¹ Here marriage does not have to be heterosexual and for procreative purposes as the gender fluidity within the Godhead has already been noted, as has the need for procreation in the kingdom of God.

If the silencing is to be resisted; if we are to live and work creatively together, then we will need to learn how to communicate creatively at local levels, in social situations, at an organisational level and in the process for airing/resolving disputes. In order for this to happen followers of Jesus will need to work hand in hand with those practised in the arts of critiquing and shaping discourse. Thankfully people have been working at this both formally and informally for many years. Informally, most people learn over time how to resolve disputes or make enquiries of their neighbours without coming to blows. Formally communication theorists and identity theorists have been working on questions of how one person relates to themselves, another, and to society for more than a hundred years. Much of this work is currently done in Linguistics departments, Gender Studies departments and Social Science departments of universities around the world. It is disturbing, therefore that universities in Hungary find themselves under attack from Orbán's government and Gender Studies programmes in particular (See: Adam 2018; Day & Foster 2017). I therefore call on academics, in whatever discipline to help the followers of Jesus to reclaim the term Christian by critiquing and deconstructing its use, especially in the political realm. I also call on followers of Jesus to support academics in institutions under attack by resisting the suppression of learning, pluralities of discourse and suppression of complexity in our name.

References

- Adam, Christopher. 2018. "Gender studies programs to be banned in Hungary." *Hungarian Free Press*. Downloaded: 12 September 2018.
- Armstrong, Karen. 2009. *The Case for God*. London: Vintage.
- Banks, Robert. 1980. *Paul's Idea of Community*. Exeter: Paternoster.
- Boa, Kenneth & Robert M Bowman Jr. 2006. "[Christ and Cultures: Multiculturalism and the Gospel of Christ](#)." Downloaded: 14 September 2018.
- Chapman, Mark D. 2005. *Blair's Britain, A Christian Critique*. London: Darton, Longman & Todd.
- Day, Matthew & Peter Foster. 2017. "[Orban accused of 'suffocating' civil society with university law](#)." *London Telegraph*. Downloaded: 13 September 2018.
- De Vaux, Roland. 1961. *Ancient Israel: Its Life and Institutions*. London: DLT.

- Figgis, J.N. 1914. *Churches in the Modern State*. London: Longmans.
- Hauerwas, Stanley. 1981. *A Community of Character: toward a Constructive Christian Social Ethic*. Notre Dame Indiana: University of Notre Dame Press.
- Keller, Catherine. 2003. *The Face of the Deep, A theology of becoming*. Oxford: Routledge.
- Kingsley, Patrick. 2018a. "[How a Liberal Dissident Became a Far-Right Hero, in Hungary and Beyond](#)." *The New York Times*. Downloaded: 12 September 2018.
- 2018b. "[How Viktor Orban Bends Hungarian Society to His Will](#)." *The New York Times*, March 27, 2018 Downloaded: 13 September 2018.
- Jenkins, Nash. 2017. "[‘We’re Saying Merry Christmas Again!’ Trump Praises ‘Judeo-Christian Values’ to Conservative Grassroots](#)." *Time*. Downloaded: 10 September 2018.
- Jewett, P. K. 1975. *Man as Male and Female*. Grand Rapids: Eerdmans.
- Marshall, I. Howard. 1975. *Commentary on Luke*. Grand Rapids: Eerdmans.
- Metropolitan Anthony of Sourozh. 1980. "[Reflecting on the parable of the Vineyard](#)." *Iconandlight*. Downloaded: 12 September 2018.
- Moltmann, Jurgen. 1981. "The Motherly Father: Is Trinitarian Patripassianism Replacing Theological Patriarchalism?" In Johannes-Baptist Metz & Edward Schillebeeckx eds. *God as Father*. New York: Paulist Press, 51–56.
- Moynagh, Michael. 1986. "[Home to Home — Towards a Biblical Model of the Family](#)." *Biblicalstudies.org.uk*. Downloaded: 14 September 2018.
- Oppenheimer, Helen. 1962. *Law and Love*. Leighton Buzzard: Faith Press.
- Orbán, Viktor. 2018a. "[Viktor Orbán’s full speech for the beginning of his fourth mandate](#)." *The Visegrad Post*. Downloaded: 11 September 2018.
- 2018b. "[Viktor Orbán’s speech at the 28th Bálványos Summer Open University and Student Camp](#)." *Website of the Hungarian Government*. Downloaded: 12 September 2018.
- Pannenberg, Wolfhart. 1967. *Jesus — God and Man*. London: SCM.
- Pederson, Johs. 1926. *Israel: its Life and Culture*. London: Oxford University Press.

- Putin, Vladimir. 2013. "[TRANSCRIPT: \[Putin at\] Meeting of the Valdai International Discussion Club \[partial transcript\]](#)." *Johnson's Russia List*.
Downloaded: 11 September 2018.
- Robertson-Smith, W. 1981. "Lectures on the Religion of the Semites." In
Wheeler Robinson ed. *Corporate Personality in Ancient Israel*. Edinburgh:
T. & T. Clark.
- Rosenbaum, M. & A M Silberman trans. 1965. *Pentateuch with Targum, Onkelos,
Haptaroth and Rashi's Commentary: Genesis*. New York: Hebrew
Publishing Company.
- Schillebeeckx, Edward. 1965. *Marriage: Human Reality and Saving Mystery, vol 1*.
London: Sheed & Ward.
- The Bible*. New Revised Standard Version, Anglicized Edition.
- Vriezen, Th. C. 1962. *An Outline of Old Testament Theology*. Oxford: Blackwell.

Koçma Luca

Pécsi Tudományegyetem, Pszichológia Intézet

Kocsor Ferenc

Pécsi Tudományegyetem, Általános és Evolúciós Pszichológia Tanszék

Elvárások és azonosulás: a férfi nemi szerep többszempontú vizsgálata

Bevezetés

A nemi különbségek evolúciós értelmezése

A nemek közötti különbségek magyarázatára sok kutató fordul az evolúciós elméletek felé, és említi a szexuális szelekciót (pl. Buss 1995; Geary 2010). Charles Darwin szexuális szelekcióra vonatkozó elmélete szerint azok a testi jegyek — színes tollak, hatalmas agancsok stb. —, melyek különböző fajoknál általában a hím egyedeknél figyelhetők meg, *nem* a természetes szelekció nyomására alakultak ki, mert nem a túlélést szolgálták. Darwin szerint a *szexuális szelekció* alakította ki ezeket a vonásokat; ez a folyamat pedig az ellenkező nemű egyedekért folytatott harcot jelenti (Darwin 1871/1961). Ezen túl az ivarsejtek előállításának költségei (a ráfordítás) mértéke is nagyban eltérő a két nem között, ami különböző szexuális stratégiákhoz vezetett: a nőstények számára a legelőnyösebb az, ha a hímek közül a „legjobb”, legrátermettebb egyedet választják (Bateman 1948). A rátermettség fogalma azoknál a fajoknál, amelyek intenzív utódgondozást folytatnak, a nőstények kétféle elvárását is magába foglalja: egyrészt jó génekre van szükség az utódok túlélésének és szaporodásának biztosításához, másrészt szükség van az apa által nyújtott erőforrásokra. Ezzel szemben a hímek szaporodási sikerét az növeli, ha minél több nősténnyel párosodnak. Tehát a férfiak és nők közti különbségek megjelennek a partnerért folytatott küzdelemben, a partnerek számában és ebből adódóan a szülői ráfordítás eltérő mértékében — ami egészen a spermiumok és a peték előállításánál kezdődik (Bateman 1948; Trivers 1972).

Ebből az elméleti keretből nőtte ki magát az a nézet, mely szerint az emberi viselkedésben megfigyelhető nemi különbségek visszavezethetők a

reprodukciós költségek nemi eltérésére (Schärer, Rowe & Arnqvist 2012). Mivel ezeket a különbségeket az állatvilágban univerzális vonásnak tekintik, a hímek nőtényekért folytatott küzdelme az embernél a férfiak nőkért folytatott küzdelmévé válik, az agresszió pedig — melyet sokan tévesen ma is tisztán férfi tulajdonságnak tartanak — a szexuális szelekció termékeként értelmezhető (Archer 2009; Buss & Shackelford 1997).

A nemi szerepek társas meghatározottsága

A biológiai különbségeket hangsúlyozó uralkodó felfogás mellett ismét egyre nagyobb teret és hangot nyer az a megközelítés, ami a szociális hatásokra fekteti a hangsúlyt. Ez a *társas szerepelmélet* (Eagly, Wood & Diekman 2000), amely azt állítja, hogy a férfiak és nők között megfigyelhető társas viselkedésbeli és személyiségbeli különbségek abból erednek, hogy a különböző társas szerepeket eltérő arányban töltik be férfiak és nők. A szerepelmélet szerint tehát a nemek között tapasztalható viselkedésbeli eltérések inkább a társas lét, nem pedig biológiai örökség hatására jelennek meg. Erre jó példa az *agresszió*: a szülők és a környezet reakcióin keresztül mást tanulnak meg a kisfiúk és a kislányok. Míg fiúk esetében az agresszió bizonyos szintje elfogadott, mert a férfi nemi szerep részének tartjuk, addig a kislányok azt tapasztalják, hogy tőlük az ellenkezőjét várják el. Maga a tény, hogy eltérés mutatkozik a két nem között az agresszió tekintetében (Archer 2004; Bettencourt & Miller 1996; Björkqvist 2018), felhasználható mind a szociális, mind pedig a biológiai megközelítés igazolására. Természetesen lehetséges, hogy a szociális környezet még az olyan, nembeli eltérést mutató viselkedések megjelenését is befolyásolhatja, amelyeknek biológiai komponensei is vannak, például hormonális hatások érvényesülnek. A *nemi szereppel való azonosulás* is nagy személyközi változatosságot mutat, és ezek a különbségek a tényleges viselkedésben is tetten érhetők: több kutatás arról számol be, hogy a nemi szereppel való azonosulás jobb prediktora az agresszióknak, mint maga a biológiai nem (Richardson & Hammock, 2007).

Szemléleti változások a nemi szerepek vizsgálatában

Az arra vonatkozó elképzelés, hogy a társadalom által támasztott elvárások milyen módon vezetnek a férfiak és a nők eltérő viselkedéséhez, az elmúlt évszázad közepe óta többször módosult. Az ötvenes években Parsons és Bales (1955) a szerepelméletből kiindulva a nemi szerepeket a férfiak és nők családon belül betöltött eltérő feladatához kötötték: *instrumentális* (családfenntartó) férj-apa és *expresszív* (érzelmi stabilitást biztosító) feleség-

anya. Ilyen módon a hangsúly a nemek funkciójára került, amiről úgy vélték, illeszkedik a veleszületett nemi különbségekhez. Később felvetették, hogy mivel a *férfiasság* a szociális normák terméke, maga a társadalmi felfogás is átmehet változáson: amikor a szocializációban főbb szerepet játszó ágensek, mint a család, az iskola vagy a média új elvárásokat állítanak a felnövekvő generáció elé, társadalmi változások bekövetkezésére számíthatunk (Connell 2005).

Ez a változás el is jött a 70-es években, amikor a férfi tudományokat (angolul *men's studies* vagy *men and masculinities*) kezdték átjáráni a feminizmusból átvett gondolatok. Ebben az időszakban a tradicionális női szerepet egyre inkább korlátozónak tekintették. Ezzel egy időben — az emberi jogok inkluzívabbá válásával — világossá vált, hogy a férfiak között is létezik egyfajta „hatalmi” hierarchia, hiszen nem minden férfit tekintettek egyenlőnek. A férfiak egyes csoportjait — gondolva itt a meleg vagy a fekete közösségre — alárendeltnek tartották. Ez a sokféleség és különbözőség vezetett a Connell által megalkotott hegemon maszkulinitás fogalmának megszületéséhez, és a férfiszerepek megkülönböztetéséhez (Connell 2005). Connell felvetése szerint a maszkulinitások nemcsak, hogy eltérnek, hanem egymással is szemben állnak. Amikor az egyik férfiasság-norma a többi felett áll, megszületik annak hegemoniája, vagy más szóval „uralma”. Azok a férfiak, akik ennek a hegemoniának részesei, kiváltságos pozícióban vannak. Ilyen módon tehát a különböző maszkulinitások az eltérő élettörténetek hatására egy időben egyszerre létezhetnek — de ezek közül valamelyik mindig dominánsabb, mint a többi (Haywood & Ghail 2003).

Nemi szerepek és társadalmi elvárások kölcsönhatása

Ahogy már említettük, a biológiai tényezőkön túl a nemi különbségek megjelenhetnek még két társas tényező varianciájának következtében is. Az egyik a már említett nemi szereppel való azonosulás, ami egyéni különbségeket mutat; a másik tényező pedig a *nemi szerepre vonatkozó normák* összessége, ami a társadalom változásait követve módosulhat. A nemi normák olyan szabályok, amelyek megmondják, mit vár el a társadalom a férfiaktól és a nőktől, tehát hogyan kell viselkedniük. Több elméletalkotó szerint ezek a párválasztásra is igen nagy hatással vannak. Például egy ezzel foglalkozó kutatás során Johannesen–Schmidt és Eagly (2002) azt az eredményt kapták, hogy a tradicionális nemi szerepet magukévá tevő nők idősebb férfiakat preferálnak, mint azok a nők, akik nem azonosulnak a tradicionális szereppel. A férfiak választása is ugyanezt a mintázatot mutatta: minél inkább tradicionális szerepet vártak el a nőktől, annál alacsonyabbnak ítélték meg egy partner ideális életkorát. Azt, hogy az emberek mennyire ítélik meg másokat az

alapján, hogy a sztereotipikus nemi szerepeket követik-e, saját szexizmusuk mértékét befolyásolja. Johannesen–Schmidt és Eagly (2002) azt találták, hogy a szexizmus magasabb szintjével jellemezhető férfiak nagyobb hangsúlyt fektetnek a nők életkorára, annak külső megjelenésére és tradicionális nemi szereppel való azonosulására.

Szexizmus, agresszió, szocioszexualitás

De mit is értünk *szexizmus* alatt? Korábbi elképzelések (pl. Benson & Vincent 1980; Campbell, Schellenberg & Senn 1997) szerint szexizmusnak nevezzük a hátrányos megkülönböztetésnek azt a formáját, amikor annak forrása a személy neme. Ehhez társul még a hagyományos nemi szerepek elfogadása, illetve olyan attitűd, amely a nőket (a férfiakhoz képest) alárendelt pozícióba helyezik, ezáltal korlátozva társas, gazdasági, politikai és pszichés előrelépésüket.

A legújabb megközelítési mód szerint a szexizmus egy sokdimenziós, ambivalens konstruktum, melynek két összetevője van (Glick & Fiske, 1996). Az *ellenséges szexizmus* azokkal a nőkkel szembeni negatív attitűdöt jelenti, akik nem követik a tradicionális női szerep előírásait. Ezzel szemben a *jóindulatú szexizmus* idealizálja a tradicionális szerepet, az ezt felvállaló nőket sokszor piedesztálra állítva, dicséri tisztaságukat, gyengédségüket — és gyengeségüket, amely utóbbi miatt a férfiak védelmére és törődésére szorulnak. A szexizmus és a nemi szereppel való azonosulás kapcsolatát például egy olyan vizsgálat is kimutatta, amely a férfi szereppel való azonosulás viselkedéses jeleit használta fel. Fox és Tang (2014) azt találták, hogy a videójátékokkal játszó férfiak nemi szereppel való azonosulása jó prediktora a női játékosokkal szemben megjelenő szexista attitűdnek. Ez tehát azt jelenti, hogy nem csak az explicit, de az implicit maszkulin énkép is összekapcsolható a szexizmussal — annak mind ellenséges, mind pedig jóindulatú típusával (Wong, Burkley, Bell, Wang, & Klann 2017).

Ha a szexizmus kerül szóba, sajnos nehezen elkerülhető téma a *nőkkel szembeni erőszak*. Több kutatás kapcsolatot fedezett fel a szexuális partner ellen elkövetett bántalmazás és az ellenséges szexizmus között (Mthembu et al. 2014; Renzetti, Lynch & DeWall 2015). Ezzel ellentétes hatásúnak tűnik a jóindulatú szexizmus, amely csökkenteni látszik az erőszak megjelenését a párkapcsolatokban (Allen, Swan & Raghavan 2009). A szexizmushoz hasonlóan a nemi egyenlőségben való hit is visszás képet mutat. Több kutatás szerint a párkapcsolaton belüli erőegyenlőtlenségben való hit (tehát az egyik fél dominanciája) jól előre jelzi a partnerrel szembeni agressziót (O’Leary, Smith Slep & O’Leary 2007; Moyano, Monge & Sierra 2017; Karakurt & Cumbie 2012). Továbbá az is elmondható, hogy a dominancia az agressziót

nemcsak a párkapcsolaton belül, hanem azonos neműek interakciójában is jól bejósolja (Archer & Webb 2006).

Az azonos neműek közti agresszió továbbá kapcsolatba hozható a *szocioszexualitással* (Cross 2010). Szocioszexuális orientáció alatt az elköteleződés nélküli, rövid távú, alkalmi szexuális együttlétre való hajlandóságot értjük. Ezen személyiségdimenzió mentén az emberek két végpont között helyezkednek el: szocioszexualitásuk korlátozott vagy korlátlan. *Korlátlan* szocioszexualitásról beszélünk, ha a személy hajlandó érzelmi közelség és elköteleződés nélkül szexuális kapcsolatot létesíteni, míg az ezzel ellentétes hajlandóságú emberek a *korlátozott* szocioszexualitású csoportba tartoznak (Gangestad & Simpson 1990; Meskó, Láng & Kocsor 2014; Meskó, Láng, Kocsor & Rózsa 2012; Penke & Asendorpf 2008; Simpson & Gangestad 1991). Catharine Cross (2010) vizsgálata azt találta, hogy az agresszió és a szocioszexualitás szignifikánsan korrelálnak, valamint közös eredőpontjuk az impulzív kockázatvállalás (risky impulsivity) — azaz előzetes megfontolás nélküli kockázatvállalás. Yost és Zurbriggen (2006) a szocioszexualitás és az agresszió egy másik fajtájával talált kapcsolatot: korlátlan szocioszexualitással jellemezhető férfiak gyakrabban számoltak be szexuális agresszióról, párkapcsolataikban dominanciára való törekvésről, illetve nők felé irányuló konzervatív attitűdről. Egy korábbi kutatás (Walker, Tokar & Fischer 2000) nyolc, maszkulinitás mérésére szolgáló kérdőív eredményeit vetette össze férfiak szocioszexualitásával. Azt találták, hogy a 18 skála összesen 4 faktorba tömöríthető, melyek a korlátlan szocioszexualitást magyarázzák: maszkulin ideológia, liberális attitűd a nemi szerepeket illetően, férfi nemi szerep stressz, valamint a férfiak közötti érzelmekhez és affektív viselkedéshez való pozitív hozzáállás. Ezek közül a korlátozott szocioszexualitással jellemezhető férfiakra jellemzőbb volt a nemi egyenlőségben való hit, a liberális feminista attitűd, illetve a tradicionális férfi nemi szerepen való felülemelkedés. Danube, Vescio és Davis (2014) azt találták, hogy a férfi nemi szereppel való azonosulást mérő egyik kérdőív (*Masculine Role Norm Endorsement*) „keménység” alszála, illetve a jóindulatú szexizmus kapcsolatot mutat az elköteleződés nélküli szexszel kapcsolatos attitűddel: a maszkulin ideológia pozitív, míg a jóindulatú szexizmus negatív kapcsolatban áll a korlátlan szocioszexualitással.

Célkitűzések

Ahogy az említett vizsgálatokból is látszik, a nemi szereppel való azonosulás, az agresszió, a szexizmus, a dominancia és a szocioszexuális orientáció kapcsolatban állnak egymással. Azonban ezen kapcsolatok iránya és erőssége a történelmi kortól és a vizsgált társadalomtól függően változhat

(Doss & Hopkins 1998; Janey, Janey, Goncherova & Savchenko 2005; Kozma & Kocsor 2017). Jelen kutatásunkban igyekszünk fényt deríteni erre a komplex viszonyra, úgy, hogy a maszkulinitást mérő eszközöket helyezzük a központba. Célunk az volt, hogy megnézzük, mely változók alkalmasak leginkább az önészlelt maszkulinitás bejósolására a mai magyar egyetemista korosztály mintáján.

Módszer

Résztvevők

Vizsgálatunkban negyvenhárom heteroszexuális férfi vett részt, mindegyikőjük a Pécsi Tudományegyetem hallgatója (átlagéletkor: 21,28, szórás: 2,21). Az egyik résztvevő nem válaszolt egy kérdőív minden kérdésére, így az ő adatait kivettük az elemzésből — a végleges adatelemzést 42 férfi válaszaiból futtattuk le. Tájékoztattuk őket a vizsgálat menetéről, illetve biztosítottuk őket, hogy az Egyesített Pszichológiai Kutatásetikai Bizottság jóváhagyta vizsgálatunkat. Ezután írásos beleegyezésüket adták, hogy adataikat adatelemzés, illetve publikáció céljából felhasználhatjuk.

A vizsgálat menete

Egy nagyobb vizsgálat részeként fényképeket is készítettünk a résztvevőkről, ezen kívül pedig több kérdőívet kitöltöttek, vagy fényképezés előtt, vagy pedig utána. A fényképeket jelen tanulmányunkban nem használtuk fel, illetve a kérdőívek közül hatnak az eredményeit mutatjuk be (nem kerül bemutatásra az alábbi kettő: Short Dark Triad [Jones és Paulhus 2014]; Egna Minnen Beträffande Uppfostran [retrospektív attachment kérdőív, Arrindell et al. 1999]). A kérdőíveket résztvevőink véletlenszerű sorrendben töltötték ki az egyetem egyik laborjában, ahol egyszerre maximum négy vizsgálati személy tartózkodott.

Vizsgálati eszközök

Dominancia és asszertivitás:

A *dominancia* mérésére az online elérhető IPIP kérdőívcsomag (International Personality Item Pool) 11 ítemes dominancia alskáláját (CPI [Nar]) használtuk, amely jól megragadja a dominancia saját fontosságát hangsúlyozó aspektusát. Ezzel szemben az *asszertivitás* 10 ítemes skálája (CPI [Do]) a dominancia proszociális jellegét emeli ki (Goldberg et al., 2006). Az előző inkább a „hatalomra törést”, az irányítást helyezi fókuszba; utóbbi pedig a mások segítségét, támogató vezetését.

Ambivalens Szexizmus Skála (ASI; Glick & Fiske 1996; Kovács 2004):

Glick és Fiske Ambivalens Szexizmus Skálájának 2 alskálája van: ellenséges és jóindulatú szexizmus. Ezek a nőkkel kapcsolatos attitűdnek más-más oldalát ragadják meg 3 komponensen keresztül. Az első a *paternalizmus*, ami lehet védelmező, illetve leigázó – ez a nemek közti hatalmi dinamikát testesíti meg; előbbi az ellenséges, utóbbi pedig a jóindulatú attitűdöt jelöli. A *két nem közötti különbségtétel* tekinthető versengőnek vagy egymást kiegészítőnek. A harmadik pedig a *heteroszexualitás*, ami az intimitásra utal, illetve ezzel szemben az ellenségesség áll. Az ellenséges szexizmus tehát a következő összetevőkből áll: domináns paternalizmus, versengő nemi különbségtétel, ellenséges heteroszexualitás. Így a kérdőívben olyan itemeket találhatunk, mint pl. „A feministák azt akarják elérni, hogy a nőknek a férfiakénál is több hatalmuk legyen.” Ezzel szemben a jóindulatú szexizmus a három összetevő másik feléből épül fel: védelmező paternalizmus, kiegészítő nemi különbségtétel és intim heteroszexualitás. Az ezekkel a vonásokkal jellemezhető férfi a nőt tisztának és törekenynek látja, akiket szeretni, védelmezni és támogatni kell mindenáron. A következő tétel jó példa erre az attitűdre: „A férfiaknak fel kell áldozniuk saját jólétüket, hogy mindennel elhalmozzák asszonyukat.” A teljes kérdőív összesen 22 itemből áll, amelyeket a résztvevőknek egy hatfokú Likert-skálán kell pontozniuk aszerint, hogy mennyire értenek egyet az adott állításokkal (0 = egyáltalán nem értek egyet; 5 = teljesen egyetértek).

Buss-Perry Agresszió Kérdőív (BPAQ; Buss & Perry 1992):

Ez a kérdőív az agresszió különböző típusait 4 alskálán keresztül ragadja meg: *fizikai agresszió*, *verbális agresszió*, *düh* és *bosszútöltés*. Ötfokú skálán kell kifejezni, hogy az állítások mennyire jellemzőek az adott személyre: 1=Egyáltalán nem jellemző rám, 2=Nem jellemző rám, 3=Jellemző is, meg nem is jellemző rám, 4=Jellemző rám, 5=Nagyon jellemző.

Bem-féle Nemi Szerep Teszt (BSRI; Bem 1974):

A BSRI kérdőív nem úgy tekint a maszkulinitásra és a femininitásra, mint egy dimenzió két végére, hanem külön dimenzióként kezeli őket. A nemi szerepekkel való azonosulás mértékétől függően egy személy leírható úgy, mint *férfias*, *nőies*, semleges vagy *androgün*, azaz egyszerre férfias és nőies. A kérdőív hatvan melléknevet sorol fel, és a kitöltőnek egy hétfokú skála segítségével kell jelölnie, hogy az említett személyiségbeli tulajdonságokat mennyire tartja magára jellemzőnek (1=soha vagy szinte soha nem igaz; 7=mindig vagy szinte mindig igaz).

Multikulturális Maszkulin Ideológia Skála (MMIS; Doss & Hopkins 1998):

Ez a skála a maszkulinitás második generációs felfogását tükrözi – ahelyett, hogy a tradicionális (hegemón) férfiszerepre helyezné a hangsúlyt, teret ad a különböző csoportok eltérő maszkulinitás-felfogásának. A vizsgált populációtól függően a kérdőív faktorstruktúrája és alskálái változnak – ezek az *émikus* komponensek. A kultúrákon átívelő, közös dimenziókat pedig Doss és Hopkins *étikus* komponensnek nevezi (Doss & Hopkins, 1998; Thompson & Bennet, 2015). A kérdőív két részből áll; az első rész a maszkulin ideológiát vizsgálja, míg a második fele az ehhez illeszkedő saját viselkedésre kérdez rá (pl. „Egy férfi soha ne sírjon, még akkor sem, ha valami rettenetes történik” illetve „Nem sírok, ha valami rossz történik velem vagy szeretteimmel”). Egy 5-fokú Likert-skála segítségével jelölhetik a kitöltők, mennyire értenek egyet az adott állításokkal.

Szocioszexuális Orientációs Kérdőív (SOI; (Gangestad & Simpson 1990; Meskó et al. 2012; Penke & Asendorpf 2008):

A Gangestad és Simpson (1990) által kialakított skála azt méri, hogyan viszonyulnak az emberek a szexuális kapcsolatokhoz és mi az, amire egy ilyen kapcsolat megkezdéséhez szükségük van. *Korlátozott* szocioszexuális orientációról beszélünk, ha a személynek a testi kapcsolat megkezdése előtt viszonylag több időre és erősebb kötődésre, elköteleződésre van szüksége. Ezzel szemben *korlátlan* orientáció esetén a személy erős kötődés, elköteleződés nélkül, rövidebb ismeretség után is hajlandó szexuális kapcsolatot kezdeni. A szocioszexuális orientációnak három faktorát különböztetjük meg, amit 3-3 kérdéssel mérhetünk (Penke & Asendorpf 2008). A szocioszexuális *viselkedési* komponens a rövidtávú szexuális partnerek számára kérdez rá. *Attitűd* alatt azt értjük, hogyan vélekedik valaki a szerelem nélküli szexről. *Vágy*nak pedig az idegenekről szóló szexuális fantáziák gyakoriságát tekintjük. A kérdőív kitöltése is eszerint módosul — az első komponensre számok megadásával lehet válaszolni, a másodiknál az egyetértés-ellenzés kifejezése szükséges, míg a harmadiknál a gyakoriság megjelölése a feladat. A válaszokat minden esetben egy 9-fokú skálán kell megadni.

A felhasznált kérdőívek Cronbach alfa értékeit a 1. táblázat tartalmazza.

1. táblázat

A kérdőívek alskáláinak reliabilitás-értékei

MIS	MMIS viselkedés	BSRI maszkulinitás	BSRI feminitás	IPIP asszertivitás	IPIP dominancia	BPAQ fizikai	BPAQ verbális	BPAQ düh	BPAQ ellenséges	ASI jóindulatú	ASI ellenséges	SOI viselkedés	SOI attitűd	SOI vágy
0.72	-0.07	0.84	0.61	0.84	0.63	0.73	0.46	0.8	0.72	0.64	0.73	0.93	0.84	0.88

Eredmények

Az 5000 mintás bootstrappinggel és 95%-os konfidencia intervallummal elvégzett Pearson korreláció (lásd. 2. táblázat) azt az

eredményt mutatta, hogy a Bem-féle Nemi Szerep Teszten (BSRI) elért magasabb *maszkulinitás* pontszám együttjárást mutat az *asszertivitás* (IPIP; $r=0.720$; $p<0.001$), a *dominancia* (IPIP; $r=0.510$; $p=0.01$), és a *verbális agresszió* (Buss-Perry Agresszió Kérdőív; $r=0.330$; $p=0.033$) pontszámával. A verbális agresszió ezen kívül még közepes erősségű együttjárást mutat az ellenséges szexizmussal ($r=0.452$; $p=0.003$). A BSRI *femininitás* negatív kapcsolatot mutatott a Szocioszexuális Orientációs kérdőív (SOI) *vágy* alskálájával ($r=-0.323$; $p=0.037$). A Multikulturális Maszkulin Ideológia Skála (MMIS) ezzel szemben egyetlen változóval mutatott kapcsolatot, mégpedig az Ambivalens Szexizmus Skála (ASI) *jóindulatú szexizmus* pontszámával ($r=0.410$; $p=0.007$). Ugyanennek a kérdőívnek a *viselkedés* alskálája negatívan korrelált a Szocioszexuális Orientációs Kérdőív (SOI) *attitűd* alskálájával ($r=-0.325$; $p=0.036$).

Stepwise lineáris regressziót használtunk ahhoz, hogy megtudjuk, mi magyarázza legjobban a két maszkulinitás-kérdőív eredményei között látható különbségeket. Az újabb kérdőív (MMIS) által mért *maszkulinitás* legjobb prediktora a *jóindulatú szexizmus* volt ($F=8.106$; $R_{adj}^2=0.148$; $\beta=0.410$; $p=0.007$). Hogy kiszámolhassuk a nem standardizált regressziós együttható 95%-os konfidencia-intervallumát, megismételtük az elemzést Enter módszerrel és 5000 mintás bootstrappinggel — ehhez csak a jóindulatú szexizmust, mint egyetlen prediktor változót használtuk ($CI=0.231-0.994$).

A BSRI *maszkulinitás* alskáláján elért pontszám előrejelzésére két szignifikáns modellt is kaptunk. Az egyikben az *asszertivitás* önmagában (IPIP; $F=42.939$; $R_{adj}^2=0.506$, $\beta=0.720$; $p<0.001$), a másikban pedig az *asszertivitás* a *jóindulatú szexizmussal együtt* szignifikáns hatással volt a maszkulinitásra ($F=28.289$; $p<0.001$; $R_{adj}^2=0.571$; $\beta_1=0.759$, $p<0.001$; $\beta_2=-0.275$, $p=0.011$). Az MMIS-re vonatkozóan kapott korrelációs együtthatóval szemben itt az alacsonyabb jóindulatú szexizmus pontszám bizonyult a BSRI szignifikáns prediktorának. A konfidencia-intervallum meghatározásához Enter módszerrel 5000 mintás bootstrappinget végeztünk a Stepwise módszerrel korábban meghatározott változókon (asszertivitás: $CI_1=0.058-0.106$; jóindulatú szexizmus: $CI_2=-0.039 - -0.014$).

2. táblázat

A használt kérdőívek közötti korrelációk (CI lower ill. upper: konfidencia-intervallum minimum ill. maximum értéke)

		MMIS	MMIS viselkedés	Bem maszkulinitás	Bem femininitás	IPIP asszertivitás	IPIP dominancia	BPAQ fizikai	BPAQ verbális	BPAQ düh	BPAQ ellenségeség	Jóindulatú szexizmus	Ellenséges szexizmus	SOI viselkedés	SOI attitűd	SOI vágy
MMIS	r	1	,022	,007	-,062	,030	,065	,259	,054	,107	-,010	,410**	,074	-,124	-,133	-,222
	p		,890	,963	,696	,851	,682	,097	,733	,502	,949	,007	,640	,435	,401	,157
	Bias	0	,004	,002	,006	-,005	-,003	,007	,012	-,003	-,024	-,002	,004	,026	,017	,013
	Std. Er	0	,133	,133	,153	,145	,185	,168	,157	,165	,204	,102	,157	,175	,149	,152
	CI lower	1	-,229	-,235	-,367	-,260	-,307	-,085	-,256	-,238	-,411	,162	-,254	-,423	-,383	-,493
	CI upper	1	,300	,267	,256	,313	,410	,566	,371	,410	,366	,582	,374	,264	,214	,109
MMIS viselkedés	r	,022	1	,250	,000	,284	,069	-,082	,153	,063	,066	,008	-,015	-,089	-,325*	,062
	p	,890		,111	1,000	,068	,666	,604	,334	,693	,679	,960	,926	,574	,036	,695
	Bias	,004	0	-,005	,007	-,004	-,002	,002	,004	-,002	-,004	,005	-,009	-,012	,006	-,010
	Std. Er	,133	0	,130	,170	,139	,162	,154	,195	,145	,138	,160	,151	,148	,149	,180
	CI lower	-,229	1	-,040	-,317	-,008	-,299	-,371	-,212	-,232	-,203	-,279	-,331	-,403	-,577	-,293
	CI upper	,300	1	,467	,330	,532	,354	,220	,507	,326	,326	,333	,267	,192	,018	,406

		MMIS	MMIS viselkedés	Bem maszkulinitás	Bem femininitás	IPIP asszertivitás	IPIP dominancia	BPAQ fizikai	BPAQ verbális	BPAQ düh	BPAQ ellenségesség	Jóindulatú szexizmus	Ellenséges szexizmus	SOI viselkedés	SOI attitűd	SOI vágy
Bem maszkulinitás	r	,007	,250	1	,018	,720**	,510**	,179	,330*	,037	-,223	-,166	,021	,072	-,046	,130
	p	,963	,111		,911	,000	,001	,257	,033	,816	,156	,293	,893	,651	,773	,413
	Bias	,002	-,005	0	,001	,002	,002	,000	-,005	,006	,008	-,018	-,013	-,013	-,002	-,009
	Std Er	,133	,130	0	,133	,070	,127	,129	,145	,162	,175	,129	,176	,163	,132	,151
	CI lower	-,235	-,040	1	-,239	,560	,240	-,093	,022	-,298	-,513	-,435	-,344	-,281	-,319	-,166
	CI upper	,267	,467	1	,270	,831	,735	,424	,595	,364	,165	,070	,327	,350	,203	,392
Bem femininitás	r	-,062	,000	,018	1	-,040	-,142	-,048	,120	-,123	,231	,101	-,161	-,222	,013	-,323*
	p	,696	1,000	,911		,800	,369	,763	,449	,438	,142	,525	,307	,157	,933	,037
	Bias	,006	,007	,001	0	-,004	-,002	,006	,001	-,006	,002	,018	-,002	-,004	-,013	-,001
	Std Er	,153	,170	,133	0	,169	,142	,172	,159	,173	,151	,131	,139	,149	,168	,121
	CI lower	-,367	-,317	-,239	1	-,369	-,420	-,382	-,214	-,468	-,072	-,123	-,419	-,517	-,336	-,544
	CI upper	,256	,330	,270	1	,284	,148	,301	,420	,205	,521	,405	,111	,079	,306	-,050

		MMIS	MMIS viselkedés	Bem maszkulinitás	Bem femininitás	IPIP asszertivitás	IPIP dominancia	BPAQ fizikai	BPAQ verbális	BPAQ düh	BPAQ ellenségesség	Jóindulatú szexizmus	Ellenséges szexizmus	SOI viselkedés	SOI attitűd	SOI vágy
IPIP asszertivitás	r	,030	,284	,720**	-,040	1	,398**	,031	,284	-,097	-,243	,144	,168	,113	-,092	,126
	p	,851	,068	,000	,800		,009	,848	,068	,539	,121	,363	,287	,478	,562	,428
	Bias	-,005	-,004	,002	-,004	0	,001	-,002	-,008	,006	,007	-,032	-,018	-,015	,006	-,010
	Std Er	,145	,139	,070	,169	0	,122	,154	,136	,172	,165	,156	,149	,158	,148	,141
	CI lower	-,260	-,008	,560	-,369	1	,152	-,301	-,010	-,417	-,527	-,209	-,189	-,245	-,382	-,173
	CI upper	,313	,532	,831	,284	1	,609	,314	,529	,258	,124	,396	,431	,393	,192	,392
IPIP dominancia	r	,065	,069	,510**	-,142	,398**	1	,203	,388*	,307*	,137	-,197	,184	,013	,086	,046
	p	,682	,666	,001	,369	,009		,197	,011	,048	,387	,211	,244	,935	,590	,772
	Bias	-,003	-,002	,002	-,002	,001	0	-,009	-,013	-,005	-,010	-,031	-,008	,001	,004	-,008
	Std Er	,185	,162	,127	,142	,122	0	,148	,145	,127	,162	,163	,153	,143	,144	,152
	CI lower	-,307	-,299	,240	-,420	,152	1	-,105	,057	,028	-,198	-,550	-,147	-,253	-,203	-,267
	CI upper	,410	,354	,735	,148	,609	1	,472	,628	,542	,436	,077	,452	,303	,348	,332

		MMIS	MMIS viselkedés	Bem maszkulinitás	Bem femininitás	IPIP asszertivitás	IPIP dominancia	BPAQ fizikai	BPAQ verbális	BPAQ düh	BPAQ ellenségeség	Jóindulatú szexizmus	Ellenséges szexizmus	SOI viselkedés	SOI attitűd	SOI vágó
BPAQ fizikai	r	,259	-,082	,179	-,048	,031	,203	1	,249	,351*	,084	,086	,054	-,204	-,072	-,142
	p	,097	,604	,257	,763	,848	,197		,112	,023	,597	,587	,736	,194	,651	,368
	Bias	,007	,002	,000	,006	-,002	-,009	0	,002	-,005	-,008	-,001	-,005	,012	-,003	,009
	Std Er	,168	,154	,129	,172	,154	,148	0	,130	,143	,146	,143	,125	,152	,170	,155
	CI lower	-,085	-,371	-,093	-,382	-,301	-,105	1	-,012	,045	-,210	-,223	-,200	-,466	-,418	-,421
	CI upper	,566	,220	,424	,301	,314	,472	1	,503	,610	,354	,351	,302	,142	,256	,196
BPAQ verbális	r	,054	,153	,330*	,120	,284	,388*	,249	1	,411**	,442**	,104	,452**	,025	-,025	-,039
	p	,733	,334	,033	,449	,068	,011	,112		,007	,003	,512	,003	,876	,876	,806
	Bias	,012	,004	-,005	,001	-,008	-,013	,002	0	-,001	-,001	,006	-,003	-,007	-,003	,002
	Std Er	,157	,195	,145	,159	,136	,145	,130	0	,127	,108	,122	,111	,198	,166	,145
	CI lower	-,256	-,212	,022	-,214	-,010	,057	-,012	1	,160	,219	-,142	,212	-,342	-,363	-,327
	CI upper	,371	,507	,595	,420	,529	,628	,503	1	,641	,641	,342	,640	,407	,286	,243

		MMIS	MMIS viselkedés	Bem maszkulinitás	Bem femininitás	IPIP asszertivitás	IPIP dominancia	BPAQ fizikai	BPAQ verbális	BPAQ düh	BPAQ ellenségesség	Jóindulatú szexizmus	Ellenség szexizmus	SOI viselkedés	SOI attitűd	SOI vágy
BPAQ düh	r	,107	,063	,037	,123	,097	,307*	,351*	,411**	1	,367*	,117	,174	,172	,040	,223
	p	,502	,693	,816	,438	,539	,048	,023	,007		,017	,462	,270	,276	,800	,156
	Bias	,003	,002	,006	,006	,006	,005	,005	,001	0	,023	,021	,013	,011	,001	,005
	Std Er	,165	,145	,162	,173	,172	,127	,143	,127	0	,156	,161	,147	,136	,169	,146
	CI lower	,238	,232	,298	,468	,417	,028	,045	,160	1	,004	,237	,167	,418	,365	,483
	CI upper	,410	,326	,364	,205	,258	,542	,610	,641	1	,602	,388	,431	,116	,282	,092
BPAQ ellenségesség	r	,010	,066	,223	,231	,243	,137	,084	,442**	,367*	1	,013	,274	,230	,058	,286
	p	,949	,679	,156	,142	,121	,387	,597	,003	,017		,935	,079	,142	,714	,066
	Bias	,024	,004	,008	,002	,007	,010	,008	,001	,023	0	,005	,002	,008	,003	,008
	Std Er	,204	,138	,175	,151	,165	,162	,146	,108	,156	0	,117	,127	,153	,132	,130
	CI lower	,411	,203	,513	,072	,527	,198	,210	,219	,004	1	,212	,001	,514	,318	,527
	CI upper	,366	,326	,165	,521	,124	,436	,354	,641	,602	1	,245	,515	,090	,204	,009

		MMIS	MMIS viselkedés	Bem maszkulinitás	Bem femininitás	IPIP asszertivitás	IPIP dominancia	BPAQ fizikai	BPAQ verbális	BPAQ düh	BPAQ ellenségesség	Jóindulatú szexizmus	Ellenséges szexizmus	SOI viselkedés	SOI attitűd	SOI vágy
Jóindulatú szexizmus	r	,410**	,008	-,166	,101	,144	-,197	,086	,104	,117	,013	1	,184	-,010	-,194	-,138
	p	,007	,960	,293	,525	,363	,211	,587	,512	,462	,935		,242	,948	,219	,383
	Bias	-,002	,005	-,018	,018	-,032	-,031	-,001	,006	-,021	,005	0	-,059	-,018	-,009	,000
	Std Er	,102	,160	,129	,131	,156	,163	,143	,122	,161	,117	0	,252	,134	,140	,160
	CI lower	,162	-,279	-,435	-,123	-,209	-,550	-,223	-,142	-,237	-,212	1	-,352	-,328	-,483	-,452
	CI upper	,582	,333	,070	,405	,396	,077	,351	,342	,388	,245	1	,572	,222	,067	,179
Ellenséges szexizmus	r	,074	-,015	,021	-,161	,168	,184	,054	,452**	,174	,274	,184	1	,208	-,006	-,025
	p	,640	,926	,893	,307	,287	,244	,736	,003	,270	,079	,242		,187	,972	,874
	Bias	,004	-,009	-,013	-,002	-,018	-,008	-,005	-,003	-,013	-,002	-,059	0	,008	,012	,011
	Std Er	,157	,151	,176	,139	,149	,153	,125	,111	,147	,127	,252	0	,138	,142	,136
	CI lower	-,254	-,331	-,344	-,419	-,189	-,147	-,200	,212	-,167	,001	-,352	1	-,069	-,261	-,277
	CI upper	,374	,267	,327	,111	,431	,452	,302	,640	,431	,515	,572	1	,480	,292	,268

		MMIS	MMIS viselkedés	Bem maszkulinitás	Bem femininitás	IPIP asszertivitás	IPIP dominancia	BPAQ fizikai	BPAQ verbális	BPAQ düh	BPAQ ellenségeség	Jóindulatú szexizmus	Ellenséges szexizmus	SOI viselkedés	SOI attitűd	SOI vágy
SOI viselkedés	r	-,124	-,089	,072	-,222	,113	,013	-,204	,025	-,172	-,230	-,010	,208	1	,293	,283
	p	,435	,574	,651	,157	,478	,935	,194	,876	,276	,142	,948	,187		,060	,069
	Bias	,026	-,012	-,013	-,004	-,015	,001	,012	-,007	,011	,008	-,018	,008	0	,001	-,006
	Std Er	,175	,148	,163	,149	,158	,143	,152	,198	,136	,153	,134	,138	0	,113	,133
	CI lower	-,423	-,403	-,281	-,517	-,245	-,253	-,466	-,342	-,418	-,514	-,328	-,069	1	,043	-,020
	CI upper	,264	,192	,350	,079	,393	,303	,142	,407	,116	,090	,222	,480	1	,487	,509
SOI attitűd	r	-,133	-,325*	-,046	,013	-,092	,086	-,072	-,025	-,040	-,058	-,194	-,006	,293	1	,268
	p	,401	,036	,773	,933	,562	,590	,651	,876	,800	,714	,219	,972	,060		,086
	Bias	,017	,006	-,002	-,013	,006	,004	-,003	-,003	,001	-,003	-,009	,012	,001	0	-,019
	Std Er	,149	,149	,132	,168	,148	,144	,170	,166	,169	,132	,140	,142	,113	0	,190
	CI lower	-,383	-,577	-,319	-,336	-,382	-,203	-,418	-,363	-,365	-,318	-,483	-,261	,043	1	-,149
	CI upper	,214	,018	,203	,306	,192	,348	,256	,286	,282	,204	,067	,292	,487	1	,587

		MMIS	MMIS viselkedés	Bem maszkulinitás	Bem femininitás	IPIP asszertivitás	IPIP dominancia	BPAQ fizikai	BPAQ verbális	BPAQ düh	BPAQ ellenségesség	Jóindulatú szexizmus	Ellenséges szexizmus	SOI viselkedés	SOI attitűd	SOI vágy
SOI vágy	r	-,222	,062	,130	-,323*	,126	,046	-,142	-,039	-,223	-,286	-,138	-,025	,283	,268	1
	p	,157	,695	,413	,037	,428	,772	,368	,806	,156	,066	,383	,874	,069	,086	
	Bias	,013	-,010	-,009	-,001	-,010	-,008	,009	,002	,005	,008	,000	,011	-,006	-,019	0
	Std Er	,152	,180	,151	,121	,141	,152	,155	,145	,146	,130	,160	,136	,133	,190	0
	CI lower	-,493	-,293	-,166	-,544	-,173	-,267	-,421	-,327	-,483	-,527	-,452	-,277	-,020	-,149	1
	CI upper	,109	,406	,392	-,050	,392	,332	,196	,243	,092	-,009	,179	,268	,509	,587	1

Megvitatás

Jelen vizsgálatunkban két férfi nemi szerepet vizsgáló kérdőívet használtunk, hogy megnézzük, milyen kapcsolatban van a nemi szereppel való azonosulás a dominanciával, az agresszióval, a szexizmussal és a szocioszexuális orientációval. A két kérdőív egyike a Bem-féle Nemi Szerep kérdőív volt. A 70-es években, amikor Sarah Bem megalkotta, ez a kérdőív úttörőnek számított — a korábbi felfogástól eltérően a maszkulinitást és a feminitást nem ugyanannak a spektrumnak a két végpontjaként kezelte, hanem két külön dimenzióként. Ilyen módon az adott személy egyszerre lehet férfias és nőies. Ez tehát azt jelenti, hogy azok a személyek, akik magas maszkulinitás pontszámot érnek el, jobban internalizálják azokat a viselkedésszempontokat, melyeket a társadalom férfiasnak vél (Bem 1974). Ezt pedig, Connell szavaival élve, tekinthetjük hegemon maszkulinitásnak — az adott időben éppen „uralkodó”, a többi maszkulinitáshoz képest domináns nézet, hogy milyennek is kell egy férfinak lennie (Connell 1987). Ezzel szemben a Multikulturális Maszkulin Ideológia Skála (MMIS) feltételezi, hogy a nemi szerepeket a kulturális hatások formálják, így aztán különböző populációk és kultúrák különböző maszkulin ideológiákkal rendelkeznek (Doss & Hopkins 1998).

Ha ezeket az elméleti felvetéseket számításba vesszük, nem meglepő, hogy a két mérőeszközzel eltérő mintázatokat kapunk a maszkulinitás és a többi személyiség-konstruktum között. A BSRI-vel mért *maszkulinitás* a Buss-Perry Agresszió Kérdőív (BPAQ) *verbális agresszió* alskálájával korrelál. Továbbá csak ez a kérdőív mutatott kapcsolatot a *dominanciával* és az *asszertivitással* is, hiszen az MMIS egyikkel sem korrelált szignifikánsan. Ezek az eredmények utalhatnak arra, hogy azok a férfiak, akik a tradicionálisabb férfi szereppel azonosulnak, a tágabb értelemben vett férfias tulajdonságokat is — úgy mint agresszív viselkedés és dominancia — jobban magukénak érzik.

Ez utóbbi kettő pedig ténylegesen összefügg. Vizsgálatunkban (lásd 2. táblázat) a BPAQ *verbális agresszió*, illetve a *düh* pontszámai a dominanciával pozitívan korreláltak, ahogy azt Archer és Webb (2006) vizsgálatában is láthattunk. Az ő eredményeikkel ellentétben azonban mi nem találtunk kapcsolatot a dominancia és a *fizikai agresszió* között.

Szignifikáns, közepes erősségű korrelációt találtunk továbbá a *verbális agresszió* és az *ellenséges szexizmus* között. Az agresszió és a nőkkel szembeni negatív attitűd kapcsolata nem meglepő, hiszen korábbi kutatások összefüggést találtak a nőkkel szembeni hosztilitás és a verbális agresszió (Forbes, Adams-Curtis & White 2004), illetve az agresszív kommunikáció és az ellenséges szexizmus között (Cross, Overall, Hammond & Fletcher 2016).

Elképzelhető, hogy a férfiak olyankor mutatják ezt a fajta viselkedést, amikor egy nő nem a tradicionális nemi szerepnek megfelelően viselkedik – ahogy ez például megfigyelhető hipermaszkulin férfiak esetében (Reidy, Sloan & Zeichner 2009).

A szexizmus másik fajtája, a *jóindulatú szexizmus* mintánkban SOI *attitűd* skálájával áll korrelációban. Ez a kapcsolat ellentétes Walker és mtsai (2000) eredményeivel. Ők azt találták, hogy a korlátozott szocioszexualitás liberálisabb feminista attitűddel párosul. Ezzel szemben a mi eredményünk azt sugallja, hogy a rövidtávú szexuális kapcsolatokra vonatkozó pozitívabb attitűd alacsonyabb mértékű szexizmussal párosul. Ez a kapcsolat azonban megmagyarázható, ha megnézzük, mit is jelent a jóindulatú szexizmus: a nők „jutalmazását” — védelemmel és törődéssel — a tradicionális női nemi szerep követéséért (Glick & Fiske 2001). Ennek a szerepnek az egyik eleme a „tisztaság”, tehát a szexuális kapcsolatokban való részvétel nem mondható a tradicionális szerep részének. Ebből következhet az, hogy aki nyitott a rövidtávú kapcsolatok felé, az azokat a nőket, akik az efféle kapcsolatokban a partnerei lesznek, nem csak a tradicionális szerepbe zárva látja.

A *szocioszexuális orientáció* meglepő módon egyik maszkulinitás-kérdőívvel sem mutatott kapcsolatot — az egyetlen korreláció, amit találtunk, a Bem-féle *feminitás* alskála esetében jelent meg, mégpedig fordított kapcsolatban áll a SOI *vágy* alskálájával. Mindezek alapján elmondhatjuk, hogy a mintánk nem azt a mintázatot mutatja, amit Danube és mtsai (2014) találtak, hanem közelebb állnak Walker és mtsai (2000) eredményeihez: a korlátozott szocioszexuális orientációval jellemezhető férfiak igyekeznek felülemelkedni a tradicionális férfi szerepeken. Ezt azonban nem annyira a férfiakra inkább jellemző viselkedésminták, például a versengés, agresszió, dominancia háttérbe szorításával érik el, hanem a femininebbnek gondolt viselkedérepertoár elemeinek — együttműködés, érzékenység, gyengédség stb. — hangsúlyozottabb használatával.

Ezt az eredményt magyarázhatjuk evolúciós elméleti megközelítéssel is. Több kutató is úgy véli, hogy a két nem közötti viselkedésbeli eltérések a szexuális szelekció hatására alakultak ki (Buss 1995; Geary 2010) — a hímek partnerért folytatott küzdelme az oka annak, hogy a férfiak versengőbbek, agresszívebbek (Archer 2009), míg a nők, akik a férfiak közül választanak, kettős nyomás alatt állnak (Gangestad & Haselton 2015; Gangestad & Simpson 2000). Egyrészt igyekeznek azt a személyt kiválasztani, aki majd képes és hajlandó az utódnevelésbe erőforrást fektetni (Buss 1989). Másrészt azokat a férfiakat választják partnerként, akik jó genetikai háttérrel rendelkeznek, ami növeli születendő utódaik rátermettségét (Walker, Flinn & Hill 2010). Egy másik elmélet szerint a nők párválasztását az befolyásolja, hogy mennyire hosszú távra terveznek az adott férfival. Rövid távra a vonzerő az

elsődleges szempontok egyike, míg hosszú távra a partner státusza (erőforrásokhoz való hozzáférése), illetve a személyisége, úgy mint intelligencia, kedvesség, őszinteség, fontosabbak a külsőnél (Li & Kenrick 2006; Regan, Levin, Sprecher, Christopher & Gate 2000). A különbségek megjelennek a szexuális változatosság iránti igényben is: a férfiak motiváltabbak abban, hogy rövidtávú kapcsolatokban vegyenek részt, hiszen így növelhetik leginkább szaporodási sikerüket (Schmitt 2003). Ezért feltételezhetjük, hogy minél maszkulinabb egy férfi, azaz minél jobban azonosul a férfi nemi szereppel, annál jellemzőbb lesz rá, hogy előnyben részesíti a rövidtávú párválasztási stratégiát. Eredményeinket tekintve azonban nem ezt tapasztaljuk: a korlátlan szocioszexualitás nem áll szignifikáns kapcsolatban a maszkulinitással — a férfiasabb résztvevőkre nem mondhatjuk, hogy jobban preferálják a rövidtávú kapcsolatokat, mint a kevésbé férfias személyek. Azt viszont állíthatjuk, hogy a több feminin tulajdonsággal rendelkező férfiak kevésbé érdeklődnek a rövid, szexuális kalandok iránt. Elképzelhető, hogy ezzel a stratégiával a férfiak jobban meg tudnak felelni a nők által támasztott kettős szerepnek: hosszú távon számítani lehet hűségükre és gondoskodó szerepükre, miközben az erőforrások megszerzésére irányuló késztetéseikre és képességeikre továbbra is lehet támaszkodni.

A korrelációs elemzések elvégzése mellett lineáris regresszioanalízis segítségével igyekeztünk még többet megtudni a maszkulinitásról. Ezek az elemzések a férfi nemi szerep különböző aspektusait világították meg. Az Ambivalens Szexizmus Skála *jóindulatú szexizmus* alszála megbízható prediktornak tűnik — a használt maszkulinitás kérdőívtől függetlenül. Azonban a szexizmus mértéke már eltérő képet mutat a két kérdőív esetében. Amikor a Bem-féle maszkulinitás magyarázó tényezőit igyekszünk felfedni, a két érték közötti kapcsolat negatív. Amikor azonban az újabb kérdőívet használjuk (MMIS), a maszkulinitás és a jóindulatú szexizmus viszonya pozitív — a szexizmus magasabb szintje a maszkulin ideológiákkal való azonosulás magasabb szintjével párosul. Fontos azonban megjegyezni, hogy ez az elemzés nem mutatja meg az ok-okozati viszony irányát.

Az, hogy a két kérdőív eltérő kapcsolatokat mutat, magyarázható a két mérőeszköz különbségével. A BSRI által mért maszkulinitás olyan tulajdonságokat tartalmaz, mint agresszió, függetlenség, versengés, aszertivitás, és elköteleződés a szükséges dolgok megtételére (Ahmed, Vafaei, Belanger, Phillips & Zunzunegui 2016). Ehhez viszonyítva az MMIS a hangsúlyt arra helyezi, hogy egy férfinak milyennek *kell* lennie, amikor másokkal kapcsolatba kerül – külön figyelmet fordítva a nőkkel folytatott interakciókra. Így ez a kérdőív egy középkori lovaghoz hasonló férfiképet hoz létre, aki a nők védelmezője és azért él, hogy családját eltartsa. Ez a kétféle

férfikép — a „macsó” és a gáláns lovag — tökéletesen példázza, hogy ténylegesen nem csak egy férfikép és maszkulinitás létezik. A kultúra, a szokások és a különböző történelmi korok befolyásolják azt, mit tartunk férfiasnak. Ezt pedig jól meg lehet ragadni olyan kérdőíveken keresztül, amelyek a férfi nemi szerepet eltérő irányból közelítik meg.

Meg kell említeni jelen vizsgálatunk néhány korlátját is. A skálák reliabilitás-vizsgálata azt mutatja, hogy a legtöbb Cronbach-alfa együttható 0.6 felett volt. Az egyik, amelyik nem érte el a kívánt szintet, a Buss-Perry Agresszió Kérdőív *verbális agresszió* alskálája volt; ez alacsonyabb volt (0.46), mint a magyar validálás (0.68) során kapott érték (Gerevich, Bácskai & Czobor 2007), illetve mint az eredeti tanulmányé (0.72; Buss & Perry 1992). Lehetséges, hogy ez a populációs minta sajátossága, amely számban és sokféleségében is korlátozott volt, hiszen mindössze 42 egyetemista férfi adatai kerültek bele.

Vizsgálatunk az eredeti kutatáshoz képest (Doss & Hopkins 1998) nem talált kapcsolatot a Multikulturális Maszkulin Ideológia Skála két alskálája, az ideológia és a hozzá tartozó *viselkedés* között. Ez az eredmény kissé zavarba ejtő, hiszen a két kutatás résztvevőinek demográfiai adatai meglehetősen hasonlóak. Meg kell említenünk azonban, hogy a viselkedés alskála reliabilitás-értéke negatív volt, ami újfent elgondolkodtató, hiszen ugyanazokat az állításokat használja, mint az ideológia alskála, azzal a különbséggel, hogy az itemeket első szám első személyben fogalmazza meg, nem pedig az általánosabb, „a férfinak ... kell lennie” szerkezetet alkalmazza. Lehetséges, hogy az okozta az alacsony reliabilitás-értéket, hogy a résztvevőknek egy ötfokú Likert-skála segítségével kellett választ adniuk olyan kérdésekre, amelyek némely esetben akár kettőnél több mellékmondatból álltak és többszörös tagadást tartalmaztak, ami nehezíthette a megértést. Jelenleg újabb kutatást folytatunk, melynek célja az utóbbi kérdőív validálása, így reméljük, hogy hamarosan tisztázni lehet, mi okozta ezt az eltérést.

Felhasznált irodalom

- Ahmed, T., A. Vafaei, E. Belanger, S. P. Phillips & M.-V. Zunzunegui. 2016. „[Bem Sex Role Inventory Validation in the International Mobility in Aging Study](#).” *Canadian Journal on Aging / La Revue Canadienne Du Vieillissement* 35 (3): 348–360.
- Allen, C. T., S. C. Swan & C. Raghavan. 2009. „[Gender Symmetry, Sexism, and Intimate Partner Violence](#).” *Journal of Interpersonal Violence* 24 (11): 1816–1834.

- Archer, J. 2004. „[Sex Differences in Aggression in Real-World Settings: A Meta-Analytic Review](#).” *Review of General Psychology* 8 (4): 291–322.
- Archer, J. 2009. „[Does sexual selection explain human sex differences in aggression?](#)” *Behavioral and Brain Sciences* 32 (3–4): 249–266.
- Archer, J. & I. A. Webb. 2006. „[The relation between scores on the Buss–Perry Aggression Questionnaire and aggressive acts, impulsiveness, competitiveness, dominance, and sexual jealousy](#).” *Aggressive Behavior* 32 (5): 464–473.
- Bateman, A. J. 1948. „[Intra-sexual selection in *Drosophila*](#).” *Heredity* 2 (3): 349–368.
- Bem, S. L. 1974. „[The measurement of psychological androgyny](#).” *Journal of Consulting and Clinical Psychology* 42 (2): 155–162.
- Bettencourt, B. A. & N. Miller. 1996. „[Gender differences in aggression as a function of provocation: a meta-analysis](#).” *Psychological Bulletin* 119 (3): 422–447.
- Björkqvist, K. 2018. „[Gender differences in aggression](#).” *Current Opinion in Psychology* 19, 39–42.
- Buss, A. H., & M. Perry. 1992. „[The Aggression Questionnaire](#).” *Journal of Personality and Social Psychology* 63 (3): 452–459.
- Buss, D. M. 1989. „[Sex differences in human mate preferences: Evolutionary hypotheses tested in 37 cultures](#).” *Behavioral and Brain Sciences* 12 (1): 1.
- 1995. „[Psychological sex differences: Origins through sexual selection](#).” *American Psychologist* 50 (3): 164–168.
- 1995. „[Psychological sex differences. Origins through sexual selection](#).” *The American Psychologist* 50 (3): 164–171.
- Buss, D. M. & T. K. Shackelford. 1997. „[Human aggression in evolutionary psychological perspective](#).” *Clinical Psychology Review* 17 (6): 605–619.
- Connell, R. W. 1987. *Gender and power: society, the person, and sexual politics*. Cambridge, UK: Polity Press.
- 2005. *Masculinities*. Berkeley, US: University of California Press.
- Cross, C. P. 2010. „[Sex Differences in Same-Sex Direct Aggression and Sociosexuality: The Role of Risky Impulsivity](#).” *Evolutionary Psychology* 8 (4): 147470491000800.
- Cross, E. J., N. C. Overall, M. D. Hammond & G. J. O. Fletcher. 2016. „[When Does Men’s Hostile Sexism Predict Relationship Aggression? The](#)

- [Moderating Role of Partner Commitment.](#)” *Social Psychological and Personality Science* 8 (3): 330–340.
- Danube, C. L., T. K. Vescio & K. C. Davis. 2014. „[Male Role Norm Endorsement and Sexism Predict Heterosexual College Men’s Attitudes Toward Casual Sex, Intoxicated Sexual Contact, and Casual Sex.](#)” *Sex Roles* 71 (5–8): 219–232.
- Doss, B. D. & J. R. Hopkins. 1998. „[The Multicultural Masculinity Ideology Scale: Validation from Three Cultural Perspectives.](#)” *Sex Roles* 38 (9–10): 719–741.
- Eagly, A., W. Wood & A. Diekmann. 2000. „Social role theory of sex differences and similarities: A current appraisal.” In T. Eckes & H. M. Trautner (eds.) *The developmental social psychology of gender*. Mahwah, NJ: Erlbaum, 123–174.
- Forbes, G. B., L. E. Adams-Curtis & K. B. White. 2004. „[First- and Second-Generation Measures of Sexism, Rape Myths and Related Beliefs, and Hostility Toward Women.](#)” *Violence Against Women* 10 (3): 236–261.
- Fox, J., & W. Y. Tang. 2014. „[Sexism in online video games: The role of conformity to masculine norms and social dominance orientation.](#)” *Computers in Human Behavior* 33: 314–320.
- Gangestad, S. W. & J. A. Simpson. 1990. „[Toward an evolutionary history of female sociosexual variation.](#)” *Journal of Personality* 58 (1): 69–96.
- 2000. „[The evolution of human mating: Trade-offs and strategic pluralism.](#)” *Behavioral and Brain Sciences* 23 (4): 573–587.
- Geary, D. C. 2010. *Male, female: The evolution of human sex differences* (2nd ed.). Washington: American Psychological Association.
- Gerevich, J., E. Bácskai & P. Czobor. 2007. „[The generalizability of the Buss-Perry Aggression Questionnaire.](#)” *International Journal of Methods in Psychiatric Research* 16 (3): 124–136.
- Glick, P. & S. T. Fiske. 1996. „[The Ambivalent Sexism Inventory: Differentiating hostile and benevolent sexism.](#)” *Journal of Personality and Social Psychology* 70 (3): 491–512.
- 2001. „[An ambivalent alliance: Hostile and benevolent sexism as complementary justifications for gender inequality.](#)” *American Psychologist* 56 (2): 109–118.
- Goldberg, L. R., J. A. Johnson, H. W. Eber, R. Hogan, M. C. Ashton, C. R. Cloninger & H. G. Gough. 2006. „[The international personality item](#)

- [pool and the future of public-domain personality measures.”](#) *Journal of Research in Personality* 40 (1): 84–96.
- Haywood, C. & M. M. an Ghaill. 2003. *Men and Masculinities*. Milton Keynes, UK: Open University Press.
- Janey, N. V., B. A. Janey, N. Goncherova & V. Savchenko. 2005. „[Masculinity Ideology in Russian Society: Factor Structure and Validity of the Multicultural Masculinity Ideology Scale.](#)” *The Journal of Men’s Studies* 14 (1): 93–108.
- Johannesen-Schmidt, M. C. & H. H. Eagly. 2002. „[Another Look at Sex Differences in Preferred Mate Characteristics: The Effects of Endorsing the ‘Traditional Female Gender Role.’](#)” *Psychology of Women Quarterly* 26 (4): 322–328.
- Karakurt, G. & T. Cumbie. 2012. „[The relationship between egalitarianism, dominance, and violence in intimate relationships.](#)” *Journal of Family Violence* 27 (2): 115–122.
- Kovács, M. 2004. *Nemi ideológiák és karrier-aspirációk különböző felsőoktatási intézményekben tanuló diákok körében*. Budapest: Eötvös Loránd Tudományegyetem.
- Kozma, L. & F. Kocsor. 2017. „[Multiscale Analysis of Masculinity -an Exploratory Study.](#)” *Human Ethology Bulletin* 322: 5–13.
- Meskó, N., Láng, A. & Kocsor, F. 2014. „[The Hungarian Version of Sociosexual Orientation Inventory Revised \(SOI-R\): Sex and Age Differences.](#)” *Interpersona: An International Journal on Personal Relationships* 8 (1): 85–99.
- Meskó, N., Láng, A., Kocsor, F. & Rózsa, K. 2012. „[A szexuális elköteleződés mérése. A szocioszexuális orientációs kérdőív \(SOI-R\) magyar változata.](#)” *Magyar Pszichológiai Szemle* 67 (4): 733–755.
- Moyano, N., F. S. Monge & J. C. Sierra. 2017. „[Predictors of sexual aggression in adolescents: Gender dominance vs. rape supportive attitudes.](#)” *The European Journal of Psychology Applied to Legal Context* 9 (1): 25–31.
- Mthembu, J., L. Simbayi, D. Onoya, S. Joost, V. Mehlomakulu, K. Mwaba & S. Kalichman. 2014. „[Sexism, Intimate Partner Violence and Risk Behavior Amongst Men in a South African Township.](#)” *Violence and Gender* 1 (2): 53–59.

- O'Leary, K. D., A. M. Smith Slep & S. G. O'Leary. 2007. „[Multivariate models of men's and women's partner aggression.](#)” *Journal of Consulting and Clinical Psychology* 75 (5): 752–764.
- Parsons, T. & R. F. Bales. 1955. *Family Socialization and Interaction Process*. Psychology Press.
- Penke, L. & J. B. Asendorpf. 2008. „[Beyond global sociosexual orientations: A more differentiated look at sociosexuality and its effects on courtship and romantic relationships.](#)” *Journal of Personality and Social Psychology* 95 (5): 1113–1135.
- Reidy, D. E., C. A. Sloan & A. Zeichner. 2009. „[Gender role conformity and aggression: Influence of perpetrator and victim conformity on direct physical aggression in women.](#)” *Personality and Individual Differences* 46 (2): 231–235.
- Renzetti, C. M., K. R. Lynch & C. N. DeWall. 2015. „[Ambivalent Sexism, Alcohol Use, and Intimate Partner Violence Perpetration.](#)” *Journal of Interpersonal Violence* 33 (2): 183–210.
- Richardson, D. S. & G. S. Hammock. 2007. „[Social context of human aggression: Are we paying too much attention to gender?](#)” *Aggression and Violent Behavior* 12 (4): 417–426.
- Schärer, L., L. Rowe & G. Arnqvist. 2012. „[Anisogamy, chance and the evolution of sex roles.](#)” *Trends in Ecology & Evolution* 27 (5): 260–264.
- Schmitt, D. P. 2003. „[Universal sex differences in the desire for sexual variety: Tests from 52 nations, 6 continents, and 13 islands.](#)” *Journal of Personality and Social Psychology* 85 (1): 85–104.
- Simpson, J. A. & S. W. Gangestad. 1991. „[Individual differences in sociosexuality: Evidence for convergent and discriminant validity.](#)” *Journal of Personality and Social Psychology* 60 (6): 870–883.
- Thompson Jr., E. H. & K. M. Bennet. 2015. „[Measurement of masculinity ideologies: A \(critical\) review.](#)” *Psychology of Men & Masculinity* 16 (2): 115–133.
- Trivers, R. 1972. „Parental investment and sexual selection.” In B. G. Campbell (ed.) *Sexual selection and the descent of man*. New York, Aldine DeGruyter, 136–179.
- Walker, D. F., D. M. Tokar & A. R. Fischer. 2000. „[What are eight popular masculinity-related instruments measuring? Underlying dimensions](#)

- [and their relations to sociosexuality.](#)” *Psychology of Men & Masculinity* 1 (2): 98–108.
- Wong, Y. J., M. Burkley, A. C. Bell, S.-Y. Wang & E. M. Klann. 2017. „[Manly to the core: Measuring men’s implicit masculine self-concept via the Semantic Misattribution Procedure.](#)” *Personality and Individual Differences* 104: 320–325.
- Yost, M. R. & E. L. Zurbriggen. 2006. „[Gender differences in the enactment of sociosexuality: An examination of implicit social motives, sexual fantasies, coercive sexual attitudes, and aggressive sexual behavior.](#)” *Journal of Sex Research* 43 (2): 163–173.

Kövér Ágnes

Eötvös Loránd Tudományegyetem, Társadalomtudományi Kar

Nemzeti Konzultáció 2018 — A családok védelméről Töprengések a konzultáció „kérdéseiről” (1. rész)

A nők több mint 200 éve célpontjai a demográfiai diszkurzusoknak és politikáknak, köszönhetően annak a meg nem kérdőjelezett előfeltevésnek, mely szerint a nemzés „természetes tényének” a nők az elsődleges alanyai és egyben a demográfiai egyensúlytalanságok elsődleges okozati ágensei. Ennek a folyamatnak fontos elemeként, a nők „termékenységi viselkedése”, „szülési hajlandósága” a demográfiai kutatások indikátoraivá vált. Ez a korlátozott perspektíva hozzájárul az adott gender rezsim¹ fenntartásához, és közvetve azt a gondolatot is magában foglalja, hogy a női emancipáció az oka az alacsony reprodukciós ráták nyugati jelenségének. A gender rezsim (Walby 2001, 2004, 2011; Connell 1987) a társadalmi viszonyok egy olyan mintázata, amely a reprodukcióhoz, valamint a tevékenységek gender szerinti felosztásához kapcsolódik és, bár különböző formában, minden társadalomban fellelhető. A mai magyar gender rezsim viszonyok egyik veretes példáját kínálja a *„Nemzeti konzultáció 2018, A családok védelméről”*. A tanulmány, melynek itt most az első részét teszem közzé, a diszkurzuselemzés módszereivel vizsgálja az ez év őszén postázott nemzeti konzultáció szövegét, különös tekintettel annak kérdéseire.

A konzultáció szövege kijelöli a nőkkel és családokkal kapcsolatos cselekvési és gondolkodási pályákat és elvárási horizontokat fogalmaz meg. A szöveg szerzője (Magyarország kormánya) a népességfogyás — női termékenység horizonton határozza meg a gondolkodási pályát, saját cselekvési tartományát pedig kizárólag a női termékenység anyagi kompenzálására, azaz megvásárlására korlátozza. A nőknek — és csak a nőknek — ajánl meg kereteket, és elvárja, hogy ezek között álmodják meg és tervezzék jövőjüket. Az ajánlat arra az előfeltevésre épül, hogy a népességfogyásnak (1) a nők a

¹ A rendszer történeti jellegű a legteljesebb értelemben; egyes részei és összefüggései történeti konstrukciók, és minden eleme történeti változások eredménye. Sok aspektusa került a szociológiai kutatás középpontjába, ezek közül a legismertebbek a (1) a munka megosztásának és (2) a hatalom struktúrájának vizsgálata, és (3) a katexis struktúrája, vagyis a szexualitás és vonzalom társadalmi szerveződése — amely ugyanúgy teljes mértékben társadalmi jellegű, mint a munka és a hatalom struktúrái.

kulcsszereplői; (2) elsősorban, vagy inkább kizárólagosan, anyagi okai vannak; (3) megfelelő javadalmazással rávehetők a nők arra, hogy megtegyék azt, amit eddig „megtagadtak”; (4) a jövedelmi kompenzációval megoldható a probléma.

Szövegelemzés

Kérdések-e a kérdések?

A beszélő (a szöveg írója, a kormány), bármennyire is ott van a tíz mondat végén a kérdőjel, valójában nem kérdez, hanem állításokat fogalmaz meg. Ráadásul olyan módon, hogy az „egyetért–nem ért egyet” választásos formában szinte lehetetlen a „nem” válasz adása. Hiszen ki az, aki arra a kérdésre, hogy pénzt akarnak adni neki valamiért, amiért eddig nem járt, vagy jóval kevesebb járt, azt mondaná, hogy „nem kell”?

A beszédaktusok Searle (1969) által felvázolt tipológiájában a „kérdés” alapvető célja az információszerzés. A kérdező akkor kérdez, amikor nem tud valamit. A nemzeti konzultációs kérdésekben nincs nem tudás a „kérdő” részéről: pontosan tudja, hogy mit fog cselekedni, ezt már eldöntötte, jól kialakított stratégiája van. Ezzel egy időben, a másik oldalon sem pozícionálódik valódi válaszoló, hiszen nincs az általa alakítható, saját értelmezése alapján megválaszolható, új információ adására lehetőség – csak az egyetértés. Tehát a kérdőívet ténylegesen kitöltő állampolgár, ideális esetben, nem lehet válaszoló, csupán passzív befogadója, még inkább elfogadója az egyes kijelentéseknek.

A „kérdő”, azaz a politikai program kidolgozói és prezentálói elsősorban/kizárólagosan férfiak, és olyan megoldásokat dolgoznak ki — ez esetben a népességfogyás megállítására —, melyben a nőknek kívánnak feladatokat adni, a nőkkel kívánnak „megállapodást kötni”. Mindezt olyan formában, hogy lényegében a sokféle eltérő szociális háttérrel, érdekeltséggel és társadalmi státusszal rendelkező női csoportnak nincs tényleges beleszólása a megállapodás tartalmának és feltételeinek alakításába.

Az aktív szereplők a férfiak, pontosabban a kérdőív és a konzultáció megalkotói, akik megszólítják ajánlataikkal a passzív „befogadóként”, elszenvetődőként és homogénnek konstruált társadalmat, de a követendő cselekvés logikájából következően, mindenekelőtt a nőket, amelynek tagjai valójában csak egy dologban osztoznak egységesen, abban, hogy (jó esetben) termékenységre alkalmas nemi szervekkel rendelkeznek. Meglehetősen ritka, hogy ilyen nemi alapokon nyugvó, homogenizáló hangnemben szólítsák meg a „teremtés koronáit”, azaz a férfiakat, megoldást sürgető össznemzeti

ügyben. A demográfiai eszközként tételeződés, a kizárólagosan testté/nemzőszervekké minősítés „privilegiuma” mindeközben csak a nőknek jár. A férfit sosem redukáljuk reprodukciós eszközzé! Az „életet adó” nő jelentésének „párja”, a hon védelmére elgondolt „életet elvevő”, hasonlóképp nemi alapon homogenizáló militáns maszkulinitás jelentés a férfiak számára mégsem ennyire abszolút és kizárólagos pozíció.

A kérdőívben szereplő feltételrendszerek, ha mégoly vonzóan pénzt-kínálóak is, egyoldalúan alkotják meg a nők, családok, gyerekek lehetőségrendszerét. A nő, az „édesanya”, a „családtagok”, a „fiatal házaspárok” — ők azok, akiket megszólít a szöveg —, valamennyien passzív elszenvedőként, az állami „adományok” elfogadjaként, „boldog alattvaló”-ként és nem autonóm, önmaga feltételeit befolyásolni tudó/képes „állampolgár”-ként jelennek meg. Egy valódi konzultációban a női tapasztalatok, szükségletek és vélemények meghallgatásra kerülhetnek, az érintettek maguk tematizálhatják a saját életükre vonatkozó kérdéseket, és hozhatnak döntést arról, hogy mely kérdést és milyen sorrendben vegyenek napirendre és lássanak hozzá a megoldások kidolgozásához. A valódi konzultáció kérdez, a társadalom sokrétű, decentralizált csoportjait szólítja meg, és ad lehetőséget a téma meghatározására, és a megoldások közös keresését motiválja.

Felmerül a kérdés: Az, hogy a „női termékenység” kizárólag pénz folyósításaként tételeződik, eredményezheti-e generális megoldásként alkalmazva a népességnövekedést vagy hatékonyan megakadályozhatja-e a népesség csökkenést? A problémák ugyanis nagyon sokrétűek és csoportfüggők, annak tükrében, hogy nagyvárosi vagy falusi, magasan képzett vagy alacsony képzettségű, foglalkoztatott vagy munkanélküli, kisebbséghez vagy többséghez tartozó, gyermekekkel már rendelkező vagy azokat csak tervező családokról, párkapcsolatokról vagy akár egyénekről beszélünk. A mindenki számára egységes megoldást kínáló, kizárólagosan egy politikai cselekvési eszközre — ebben az esetben a pénzbeli támogatásokra — koncentráló megoldások amellet, hogy aránytalanul sokba kerülnek, hatékonyságukat tekintve ritkán eredményesek (Tazi-Preve 2003; Juhász et al. 2018). A népességnövekedést célzó stratégiák akkor a leghatékonyabbak, ha nem a népesség növekedését célozzák közvetlenül, hanem ha az egyes társadalmi rétegekhez tartozó családok társadalmi és szociális feltételrendszerét olyan közegbe helyezik, ahol bármely csoporthoz tartozók meg tudják találni a számukra legalkalmasabb megoldásokat, és ki tudják alakítani saját életstratégiáikat. Tehát a politikák nem az életmódokat és életformákat akarják meghatározni, hanem lehetőségeket teremtenek a társadalmi élet minden színterén arra, hogy mind a nők, mind a férfiak

fájdalmas választások és önfeladások nélkül élhessék meg önmagukat aktív, alkotó társadalmi szereplőként és nagyszerű szülőként egyaránt.

Miért a nők?

A „kérdező” a nőket célozza meg olyan kérdések ügyében, melyek messze túlmutatnak a nők által („kizárólagosan”) befolyásolható területeken. Ez azt a látszatot kelti, hogy a nők lennének a „gazdái” és „felelősei” a termékenységi mutatók javításának, ami kimondatlanul azt is jelenti, hogy erkölcsi értelemben ők a felelősek e mutatók csökkenéséért is. Azaz, a népesség csökkenés fő felelősei a nők, mert nem szülnék eleget.

A valóságban azonban a nők „gyermekvállalási kedve” számtalan olyan tényezőtől függ, amelyek össztársadalmi, politikai, gazdasági és kulturális kontroll alatt állnak, és amelyek a döntéseiket alapvetően meghatározzák, azaz a „vállalás” nem a nők szabad elhatározásától függ. Például, a „sikeres női életút” jobboldali konzervatív konstrukciójában elválasztódnak az önmegvalósítás és önkiteljesedés szakmai, foglalkozási útjai az anyaság, szülőség útjaitól, sőt szembeállítódik a kettő, amikor expressis verbis „a nő önmegvalósítása az anyaságban valósul meg”² típusú jelmondatokkal kétségbe vonják és tagadják a nő kreatív társadalmi szerepét – végső soron az „anyaság” kapcsán is. Ez eléggé eltántorító hatást vált ki abban a modern társadalomban, ahol a tanuláson, a karrieren és az alkotáson keresztül valósul meg és teljesedhet ki az ember, így nő személyisége (is!). Ne feledjük a felsőoktatás 90-es évektől zajló demokratizálódása, a nagyszámú hallgató beáramlása az egyetemekre a nők képzettségbeli fölényét eredményezte a férfiakhoz képest. A legtöbbször az idős, férfi politikusok által hangoztatott tradicionális család- és nőkép viszonylag csekély köszönőviszonyban van a fiatal nők és férfiak mindennapi tapasztalataival és életvilágával. A család és munka egyensúlyának, a konzultációs kérdőívben hangoztatott elve, nem jelenik meg az elmúlt évtizedek a társadalom felé kommunikált konzervatív család- és nőképében. Ez a kommunikáció a nők esetében a szakmai önmegvalósítást és a szülőséget

² Harrach Péter így fogalmazott 2014-ben: „Az Anyák napja azokról szól, akik vállalták a gyermeküket, és megtapasztalták, hogy egy nő 'önmegvalósításának' legbiztosabb és legtermészetesebb útja az anyaság” (Kövér 2015). Varga István 2014-es parlamenti felszólalása pedig így hangzott: „...talán az anyáknak vissza kéne térniük a gyerekevelés mellé, szülni két-három vagy inkább négy-öt gyermeket, és akkor lenne értelme annak, hogy jobban megbecsülnék egymást, és fel sem merülhetne a családon belüli erőszak... majd ha mindenki megszülte a maga két-három vagy négy gyermekét, akkor mehet önmegvalósítani meg emancipálódni...” „...azt szeretnénk, ha a lányaink az önmegvalósítás legmagasabb rendű formáját abban éreznék, ha unokákat szülhetnének nekünk” — az országgyűlés elnökének kijelentése a Szolnoki Televízió *Fórum* című műsorában, 2016. január 15-én. (Kövér 2015).

szembeállította egymással. Nem az volt az üzenete a nők számára, hogy magunkra vállaljuk a ránk háruló feladatokat annak érdekében, hogy autonóm személyiséggé válhassatok, hogy sikereket érjete el a munka világában, a gazdasági és politikai hatalom színterein, és olyanná alakítjuk ezek feltételrendszerét, hogy az ne állítson választás elé benneteket az anyaság és önmegvalósítás kérdésében. Ezzel szembeállítva az otthonmaradás, a „gondoskodás” és mások (a férfiak, a gyerekek és az idős szülők) szolgálata vált a kívánatos és elvárt nőkép központi elemévé. Miközben ezzel párhuzamosan a nyilvánosságban sikeres és közszereplő nők leszólása és gyakori becsmérlése (pl. parlamenti „kisanyámozás”, „kékharisnyázás” stb.) arra mutatott mintát, hogy mire számíthat az a nő, aki mégis beszáll a „férfiak nagy játszójába” (Kövér 2015).

Ugyanakkor a termékenységi kérdésekben a nők kizárólagos megszólítása úgy tesz, mintha nem kellenének férfiak az új generációk előállításának folyamatához, és mintha az apák kevésbé, vagy egyáltalán nem lennének fontosak az anya, család és a gyerekek életében. A konzultációs kérdések nem próbálják tisztázni a nőkkel, hogy ők, vagy akár a férfiak, hogyan látják, milyen módon lehetne az apaság súlyát és jelentőségét növelni és ezért mit tehetne a kormány.

Nem fogalmazódnak meg olyan kérdések, hogy egyetértenének-e a válaszadók például azzal, hogy a férfiak számára hosszabb tartamú szülői szabadság igénybevételel kell lehetővé tenni az „apaság” cselekvő elsajátítását. Vagy azzal, hogy a családon belüli gondozási és háztartási feladatok igazságosabb megosztása érdekében milyen oktatási programokat tervez a politika, milyen kampányokkal, motiváló példákkal kívánja megváltoztatni a szülőség és a család kultúráját. De nincs kérdés arról sem, hogy a leendő válaszadók egyetértenek-e akár azzal, hogy ingyenes családkonzultációs tanácsadással kellene segíteni a családi konfliktusok megoldását. Nincsenek kérdések a családokat támogató infrastruktúra, intézményrendszer fejlesztésének szükségességéről, a minőségi gyermekfelügyelet kialakításáról, a munkaerőpiac és a foglalkoztatás feltételeinek szükséges átalakításairól sem.

Ugyanakkor a nőket érintő számos nem demográfiai kérdés megvitatásának elmaradása világosan rámutat arra, hogy a „kérdező” a nőket kizárólag a „nemzethalál” fenyegetésének súlya alatt és összefüggésében tekinti megszólításra érdemesnek. Nem érték el a politika ingerküszöbét a nők gazdasági és politikai részvételének növelését célzó intézkedések iránti igények, a foglalkoztatás feltételrendszerének a szülők szükségleteit és elvárásait figyelembe vevő átalakítása iránti igények, a családok (különösen a vidéki/falusi) minőségi gyermekelhelyezés iránti, jó színvonalú oktatás és

egészségügyi ellátás iránti és a kulturált, akadálymentesített (ami a babakocsik számára elengedhetetlen) közlekedés biztosítása iránti igények.

Államfeminizmus?

A konzultációs kérdőívben megjelenő politikák valójában régi feminista követelések, a második generációs, úgynevezett különbözőségi feminizmus keretrendszerében fogalmazódtak meg (Gilligan (1982/1993 [2016])), melyek a nőkhöz rendelt feladatok/munkák társadalmi elismerését kívánták elérni. Ezt a 80-as években megjelenő feminista irányzatot sok kritika érte esszencializmusa miatt (a nőt „női lényeg”-ként elgondoló felfogása miatt, amit többnyire biológiai jellegzetességekben ragadott meg) (Chodorow 1978) és azért, mert nem haladta meg, hanem újraalkotta a megkülönböztetések és a szegregáció elvi és gyakorlati alapjait (hooks 1990). Az 1990-es években a feminizmus a nemi hatalmi viszonyok vizsgálatában találta meg a tovább vezető utat. A mi szempontunkból azonban az az érdekes, hogy lényegében egy második generációs feminista megközelítést láthatunk a konzultációs kérdések mögött, állami politikák köntösében: Ez nem más, mint államfeminizmus (Mazur & McBride 2008). Államfeminizmus, mert nem az egyes társadalmi csoportok által kivívott eredmények elismeréséről van szó, hanem az állam által, központilag elgondolt, a demográfiai probléma megoldását célzó, és a kormányzat elképzeléseit szolgáló politikákról.

A kérdésekről külön-külön

A konzultációs-szöveg tíz kérdése négy fő részre osztható:

- az első rész az 1. kérdés, amely bevezető, ráhangoló jellegű: a beszélő megnevezi önmagát és kijelöli ellenségeit;
- a második rész a 2. és 3. kérdések, melyek kijelölik azt a világképet, amely keretein belül a későbbi kérdések értelmezhetőek, megnevezik a kívánatos társadalmi valóságot;
- a harmadik rész a 4., 5., 6. kérdések, az anyaság szinte népdal szerű fokozásáról szóló rész, amely a főállású anyaságban csúcsosodik ki;
- a negyedik rész pedig a 7., 8., 9., 10. kérdések. A négy elemből álló egységben a gyermekkel kapcsolatos kijelentések egyfajta skálán, a fokozás elemeit mutatják és az utolsó kérdésben érik el csúcspontjukat, mely a családtámogatások kétharmados parlamenti védelmét kívánja.

Minden egyes kérdést egy-egy bekezdés vezet be, ezek értelmezési keretként funkcionálnak, és az eldöntendő „kérdés” „IGEN” válaszára vezetik rá a megkérdézettet.

A kérdőív első kérdése és felvezetője bevezető, ráhangoló jellegű, melyben a „kérdező” megnevezi önmagát és kijelöli ellenségeit:

1. Európa és Magyarország jelentős problémája a népességfogyás. A brüsszeli bürokráták szerint a népességcsökkenést bevándorlók betelepítésével kell orvosolni. Brüsszel ezért akar állandó betelepítési mechanizmust és európai bevándorlási ügynökséget, amely menedzseli a folyamatos migrációt. Mi azonban úgy gondoljuk, hogy bevándorlás helyett a gyermeket nevelő családok fokozott támogatására és a gyermekvállalás ösztönzésére van szükség.

Egyetért-e Ön azzal, hogy a népességfogyást nem bevándorlással, hanem a családok erőteljesebb támogatásával kell orvosolni? („Nemzeti Konzultáció a családok védelméről” 2018)

A kérdést felvezető szöveg megjelöli a problematikát, a „népességfogyást”, ugyanazon keretben emlegetve Európát és Magyarországot. Ez az információ azt a látszatot kelti, hogy minden európai ország ugyanazzal a népességfogyás problémával küzd, mint hazánk. Ez nem tényyszerű megállapítás. Európa országaiban ugyanis igen eltérő demográfiai trendek láthatók. Európa sok országában (pl. Írország, Franciaország) természetes, nem bevándorlásból keletkező népességnövekedés tapasztalható 1998–2018 között. Míg az EU-hoz az első körben 2004-ben és azt követő két körben csatlakozó volt államszocialista országok esetében népesség csökkenést lehet tapasztalni. Magyarországon a természetes fogyás csökkent a népességet (többen halnak meg, mint amennyien születnek), melynek ütemét a *Statisztikai Tükör 2018* (KSH 2018a) évi adatai szerint 2017-ben a nemzetközi vándorlás egyenlege mérsékelte. Azaz, a 2017-ben tapasztalt kismértékű népességnövekedés a bevándorlásból származik Magyarországon. Tehát egyfelől a „népességfogyás” az európai országok vonatkozásában nem igazolható, másfelől pedig a hazai kismértékű népességnövekedést a bevándorlás magyarázza.

A „bevándorlás” — „család” szembeállításának kerete az „ellenfelek” kijelölését teszi lehetővé. Közvetlenül a „bevándorlók” lesznek a „családot” léteben fenyegető ellenség, míg közvetve az őket (ellenünkre) támogató „brüsszeli bürokráták”. A „brüsszeli bürokráták” szóhasználat, amely az Európai Unió intézményeiben szolgálatot teljesítő politikusok és szakemberek (köztük sok magyar) megjelölésére szolgál, jól bejáratott nyelvi ellentét struktúrát épít fel, melyben ezek az elidegenedett, külföldi bürokráták szemben állnak a magyar családok támogatóival (azaz a szöveg szerzőjével, a

konzultációs levél küldőjével, a magyar kormánnyal). Ez a nyelvi eszköz alkalmas arra, hogy kiemelje azt a hősies-megmentő motívumot, amelyet a szöveg szerzője önmagának tulajdonít. A népességfogyás jelenségére adott kormányzati válaszok tehát a bevándorlás és a család szembeállításának kontextusába helyezik a megoldásokat, mely alkalmas arra, hogy nyomatékosítsa az „ŐK a rosszak, akik a bevándorlást támogatják” és „MI a jók, akik a magyar családokat támogatjuk, ösztönözzük és védjük” összefüggést.

Az első kérdés logikusan következik a kérdést felvezető szövegből, miszerint egyet lehet érteni azzal, hogy a népességfogyást nem a bevándorlással, hanem a családok támogatásával kell orvosolni. Így a keretező szöveg folytonosságot teremt a kérdés számára a már jó ideje tartó bevándorlás- és idegenellenességet generáló kormányzati kommunikációval, a MI és ŐK kibékíthetetlen ellentétet aknázza ki és mélyíti el a „magyar emberek — idegenek” gyűlöletkeltő összefüggésben is (Barát 2017). Ezzel persze egy érzelmi ráhangolást is elvégez, miszerint arra motivál, hogy az olvasó úgy érezze, kizoríthatnak minket a saját hazánkból, ezért aztán jobb, ha mi „szüljük tele” a Kárpát-medencét³ és nem hagyjuk, hogy ezt mások tegyék.

A kérdőív második részében, a 2. és 3. kérdés és azok felvezető szövege megidéz/ felvázolja azt a világgépet, amely keretein belül a további kérdések értelmezhetőek.

2. Jó, ha a gyermekek úgy nőnek fel, hogy látják a szüleiket munkába menni. Magyarországon ez nem mindig volt így. A kormány célja a munka és a család egyensúlyának megteremtése. A magyar állam ezért kötötte a családtámogatásokat munkavállaláshoz, ami hozzájárult ahhoz, hogy hazánkban 2010 óta javul a gyermekvállalási kedv, és ezzel párhuzamosan 12 százalékról 4 százalék alá csökkent a munkanélküliség.

Egyetért-e Ön azzal, hogy az új családtámogatási programokat a továbbiakban is munkavégzéshez kell kötni?

3. Kutatások szerint a magyar fiatalok több gyermeket szeretnének, mint ahányat végül vállalni tudnak. A gyermekvállalás ideje is egyre későbbre tolódik. Sokak szerint ennek oka, hogy a fiatalok számára komoly anyagi kihívást jelent önálló életet kezdeni, és családot alapítani. A fiatalokat ezért jelentős összegű, akár 5-10 millió forintos kamatmentes életkezdési kölcsönrel kell segíteni abban, hogy ha szeretnének, akkor korábban is vállalhassanak gyermeket.

³ Kövér László által 2016. január 15-én a Szolnoki Televízió *Fórum* c. műsorában tett kijelentés.

Egyetért-e Ön azzal, hogy a fiatal házaspároknak támogatást kell adni az önálló életkezdéshez? („Nemzeti Konzultáció a családok védelméről” 2018)

Ez a szakasz a munka (2. kérdés) és a házasság (3. kérdés) kívánatos társadalmi valóságának megnevezésével hozza létre mindazokat az értelmezési kereteket, amelyek között a később kifejtett célok, a családok támogatása és a gyermekek védelme értelmezhető. A helyes társadalmi viselkedés formáit vázolja fel, és egyúttal kimondatlanul, de megbélyegzi a bármilyen okból munkát végezni nem tudók, és a házasságot nem választók csoportjait.

A 2. kérdés felvezető szövege a „munka és a család egyensúlyának” megteremtéséről szól, mint kívánatos célról, melyet sajátosan a családi támogatások munkához kötésével azonosít. Majd a következő mondatban három egymáshoz nehezen illeszkedő dolgot köt össze, méghozzá ok-okozati összefüggésben: (1) A családok támogatását a munkához kötötték, annak érdekében, hogy a munka-család egyensúlya megvalósuljon; (2) ennek következtében javult a gyermekvállalási kedv; (3) és csökkent a munkanélküliség.

Az egyensúly fenti értelmezéséből az következik, hogy annak az egyensúlytalanságnak az esetében, ahol kevés a munka és sok a család, nem jár támogatás: a legnehezebb helyzetben lévő családok nem számíthatnak segítségre. A szöveg állítása szerint a gyermekvállalási kedv a családtámogatás munkához kötése miatt javul. Azaz, azért vállalnának a családok több gyereket, mert csak azok részesülnek családtámogatásban, akik dolgoznak, és eddig azért nem vállaltak volna, mert azok is támogatásban részesültek, akik nem dolgoztak?

A nehéz helyzetben lévő, munkanélküliséggel küzdő családok tagjai gyakran a közfoglalkoztatásban találnak megélhetést. A közfoglalkoztatásban dolgozók száma az évek folyamán több százezerre emelkedett és köztudottan ez vezetett a munkanélküliség csökkenéséhez (Cseres & Molnár 2015; Bakó et al. 2016; Bakó & Lakatos 2016; Bakó & Lakatos 2017). A kérdőívben megfogalmazott összefüggés tehát azt jelentené, hogy a gyermekvállalási kedv azért nőtt, mert a korábban munkanélküliek és inaktívak közfoglalkoztatottak lettek? Vagy netán azt, hogy a közfoglalkoztatottak körében nőtt a gyermekvállalás? De a Belügyminisztérium 2017 évi közfoglalkoztatásról szóló beszámolójából (Belügyminisztérium 2018) tudjuk, hogy a közfoglalkoztatottak közel fele (48,8 százaléka) 45 éves és idősebb személy.

A munka és család egyensúlyának kialakítása klasszikusan a munkaerőpiaci és foglalkoztatási feltételek átalakítását jelenti és nem a családtámogatások munkához kötését. A gyermekvállalások növekedését sikeresen eredményezi a foglalkoztatás strukturális és kulturális feltételeinek a női/szülő munkavállalók jellegzetességeihez történő igazítása, ahogyan ezt a külföldi gyakorlatok is mutatják. A szülőség (anyaság és apaság) feltételeit

figyelembe vevő atipikus foglalkoztatási formák (mint a rugalmas munkaidő, a távmunka, a részmunkaidő, a szabadsággal való munkavállalói rendelkezés) gyakorisága és kultúrájának elterjedése (Balás et al. 2011), illetve a gazdasági és politikai vezetésben való magasabb arányú női részvétel hatékony motiválása és sikeres gyakorlata jelentősen képes befolyásolni az anyaságról/szülőségről alkotott társadalmi képet. Ennek a társadalmi képnek az átalakulása pozitívan motiválja a képzett női munkavállalókat is a gyermekvállalásra. A szülőség kultúrájának átalakulása, a családtagok igazságosság érzetének és elégedettségének folyamatos fenntartása a családi viszonyok stabilitásához vezetnek, ami azonban a családon belül és a közéletben egyaránt meglévő férfi dominancia és privilégiumok feladását követeli.

A 3. kérdés a „fiatal házaspárok” önálló életkezdési támogatásáról szól. Ez nagyon fontos szándék. Azonban a „házaspár” kifejezés kizárja az együttélést választó fiatal párokat, de a gyermekükkel fiatal korban egyedül maradó szülőket is, vagy az eleve az „egyedül nevelő” formát választó szülőket is. A realitások a család fogalmát jelentős átértelmezésre kényszerítenék. A statisztikák szerint a házasság nélküli együttélések száma folyamatosan nő, az összes család csaknem 18%-ában a felek a házasság nélküli együttélést választják. Ez több százezer családot jelent. Az első házasságkötés életkora növekszik, 29, 2 év a nőknél, 32 év a férfiaknál. A házasságon kívüli élveszületések száma csaknem azonos a házasságon belüli születésszámmal. Egyre többen tartoznak az egyedülálló kategóriába: a 15 évnél idősebb népesség 35,1%-a (1990-ben még csak 20% volt), míg a házasságban élők aránya 20%-kal csökkent a 90-es adathoz képest 61,2%-ról 41,9 %-ra. A gyermekes családokon belül az egyszülős családok aránya 30%-ot tesz ki. A válások száma — bár valamelyest mérséklődött az elmúlt években — még mindig magas. Majdnem minden második (2,6) házasság válással végződik. Az egyszülős családok 86%-ában pedig a nő a családfenntartó (KSH 2018a).

A kérdésből világosan kiolvasható a kérdező preferenciája, a minél korábbi életkorban való házasságkötés és gyermekvállalás. Bár házaspárokat említ a szöveg, mégis fontos tudni, hogy a fiatal korban történő gyermekvállalás a nők jövőjét sokkal erőteljesebben határozza meg, mint a férfiakét (Bartus et al. 2013; Spéder & Bartus 2016). A gyermek, gyermekek nevelését „női” munkaként megszervezett életlehetőség mellett nehéz, sokszor évekig elképzelhetetlen a tanulás, továbbtanulás, munka, miközben a férfiak számára változatlanul nyitva maradnak az aktív társadalmi részvétel lehetőségei. A szociológiai vizsgálatok azt mutatják, hogy a nők foglalkoztatási esélyét rontja, míg a férfiakét javítja a gyermekvállalás (Drjenovszky 2009; Lipták & Matiscsákné 2018).

Az igaz, hogy az egyetemista korban, vagy közvetlenül az egyetemet követően gyermeket vállalók jogosultak az ún. diplomás gyed-re, ezen kívül

azonban láthatóan vannak további lényeges tényezők, amelyek meghatározzák a gyermekvállalási hajlandóságot. Ilyen például a minőségi gyermekelhelyezést biztosító infrastruktúra megléte, a minőségi szülést és gyógyulást biztosító egészségügyi rendszer, de ugyanennyire fontos a gondozási és háztartási munka családon belüli megosztásának milyensége, az apaság kulturális jelentése, és az anya/apaszerep társadalmi tartalma. Ezek olyan tényezők, amelyek szimbolikus értelemben és konkrétan is képesek kifejezni a szülőség és a gyermek fontosságát. De ebbe a körbe tartozik a felsőoktatási és közintézmények olyan hely- és téralakítása, mely igazodik a gyerekes szülők szükségleteihez. Ma ezek az intézmények nem biztosítanak pelenkázó helyiséget, gyermekfelügyeleti lehetőséget, játszóházat/szobát, azaz olyan tereket, amelyek az intézményeket, például az egyetemet alkalmassá tennék arra, hogy kisgyermekes szülőket fogadjanak gyermekeikkel falaik közé.

Konklúzió

Jelen tanulmány a Családok védelméről szóló Nemzeti Konzultáció első három kérdését elemzi,⁴ és kísérletet tesz arra, hogy a szöveget a diszkurzus elemzés eszközeivel bontsa ki és értelmezze. Ennek alapján megállapítható, hogy a szövegben szereplő „kérdések” valójában állítások, melyek a kormány valóságra vonatkozó igazság igényeit fogalmazzák meg. Ez a technika megvalósítja a hatalom Foucault (1985; 1991; 2007) által igazság politikákként leírt önkényes mechanizmusát, mely a valóság egyféle — a kormány által kívánatosnak tartott — értelmezését kanonizálja. A szöveg létrehozza és igyekszik az alattvalók fejébe ültetni azt az igazsággrezsimit, mely a tudásviszonyok és cselekvési minták útján szisztematikusan manipulálja a társadalmi környezetet annak érdekében, hogy elérje a kívánatos célt. A kívánatos cél azonban minden látszat ellenére nem a „nemzet megmentése” az elfogyástól, hanem adott hatalmi csoport gazdasági és politikai dominanciájának kihívások és megkérdőjelezés nélküli biztosítása. Minden igazsággrezsim végső célja, hogy az igazságra támasztott igényeit megkérdőjelezhetetlen ortodoxiaként fogadják el, egészen addig, amíg ezeket a senki nem vonja kétségbe. Az elemzett szöveg elsődleges célja egy politikai csoport világról alkotott képének egy újabb formában történő súlykolása, mely nem engedi meg az alternatívákat, és egyértelműen az emberek viselkedését, életformáját és létezési horizontjait akarja saját világszemléletéhez igazítani.

⁴ A további kérdések feldolgozására az írás második részében, a *TNTeF* következő számában kerül sor.

Felhasznált irodalom

- Bakó T., Herman Z., Varga J. & Molnár Gy. 2016. [A 2015-2016. évi munkaerőpiaci helyzet és a folyamatok várható alakulása, hatása a növekedésre és az állambáztartásra.](#) Budapest: MTA KRTK KTI.
- Bakó T., & Lakatos J. 2016. „[Magyarországi munkapiac 2015-ben.](#)” In Blaskó Zs. & Fazekas K. (szerk.) *Munkaerőpiaci Tükör 2015*. Budapest: MTA KRTK KTI, 15 – 32.
- Bakó T. & Lakatos J. 2017. „[Magyarországi munkapiac 2016-ban.](#)” In Fazekas K. és Köllő J. (szerk.) *Munkaerőpiaci Tükör 2016*. Budapest: MTA KRTK KTI, 17–38.
- Balás G., Borbás G., Csité A. & Kiss G. 2011. „Javaslatok a magyar foglalkoztatáspolitikai lehetséges fókuszaira — összefoglaló” In Balás G. (szerk.) *A jövő munkahelyeiért II/A kötet. Adalékok egy magyar foglalkoztatáspolitikai stratégiához. Összefoglaló és háttér tanulmányok.* Budapest: Hétfa Elemző Központ, 4–65.
- Barát, E. 2017. “Populist discourses in the Hungarian public sphere: From right to left (and Beyond)?” *Journal of Language and Politics* 16 (4): 535–550.
- Bartus, T., Murinkó, L., Szalma, I. and Szél, B. 2013. „The effect of education on second births in Hungary: A test of the time-squeeze, selfselection, and partner-effect hypotheses.” *Demographic Research*. 28 (1): 1–32.
- Belügyminisztérium. 2018. [Beszámoló a 2017. évi közfoglalkoztatásról.](#) 2018 Budapest: Belügyminisztérium.
- Chodorow, N. 1978. *The Reproduction of Mothering: Psychoanalysis and the sociology of gender*. Berkeley: University of California Press.
- Connell, R.W. 1987. *Gender and Power*. Cambridge: Polity Press.
- Cseres G. Zs. & Molnár Gy. 2015. „[Munkapiaci helyzet a közfoglalkoztatásból való kilépés után.](#)” in Fazekas K. és Varga J. (szerk.) *Munkaerőpiaci Tükör 2014*. Budapest: MTA KRTK KTI, 143–153.
- Drjenovszky, Zs. 2009. „A szülési szabadság hosszának vizsgálata az első gyermek vállalását követően.” *Szociológiai Szemle* 3: 116–146.
- Foucault M. 1985. „[Discourse and truth: the problematization of Parrhesia.](#)” *Foucault.info*. Letöltve: 2018. december 17.

- 1991. „Questions of Method.” In Burchell, G., C. Gordon & P. Miller (eds.) *The Foucault Effect: Studies in Governmentality*. Hemel Hempstead: Harvester Wheatsheaf, 73–86.
- 2007. *The Politics of Truth*. In Lotringer, S. (ed.) Los Angeles: Semiotext Publishing.
- Gilligan, C. 1982/1993 [2016]. *In a Different Voice: Psychological theory and women's development*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Juhász, A., Molnár Cs., Szicherle P. & Zgut E. 2018. *Demográfiai kihívások — politikai és szakszervezeti válaszok*. Budapest: Friedrich Ebert Stiftung & Political Capital.
- hooks, bell. 1990. Postmodern Blackness. In *Yearning: Race, gender, and cultural politics*. Toronto: Between the Lines.
- Kövér, Á. 2015. “Fragmented discourses about women in the Hungarian public scene.” In Krasztev, P. & J. Van Til (eds.) *Hungarian Patient*. Budapest: CEU Press Budapest, 111–132.
- Lipták K. & Matiscsákné Lizák, M. 2018. „A kisgyermekes nők foglalkoztatási helyzete és lehetőségeik.” *Vezetéstudomány* 6 (3): 41–51.
- Központi Statisztikai Hivatal (KSH). 2018a. „[Népmozgalom 2017](#).” In *KSH. Statisztikai Tükör*. Letöltve: 2018. december 4.
- 2018b. [Magyarország 2017](#). Budapest: KSH. Letöltve: 2018. december 4.
- Mazur, A.G. & McBride, D.E. 2008. *State Feminism*. Cambridge: Cambridge University Press.
- “[Nemzeti Konzultáció a családok védelméről](#).” 2018. *Kormany.hu*. Letöltve: 2018. december 17.
- Searle, J. 1969. *Speech Acts*. Cambridge, MA: Cambridge University Press.
- Spéder, Zs. and Bartus, T. 2016. „Educational Enrolment, Double-Status Positions and the Transition to Motherhood in Hungary.” *European Journal of Population Studies* 33 (1): 55–85.
- Tazi-Preve, I. M. 2003. [Gender trouble and fertility decline. Gender in demography. Presented at Gender and Power in the New Europe, the 5th European Feminist Research Conference](#). Vienna. Letöltve: 2018. december 4.
- Walby, S. 2001. „From community to coalition: The politics of recognition as the handmaiden of the politics of redistribution.” *Theory, Culture and*

Society 18 (2–3): 113–35.

- 2004. „The European Union and Gender Equality: Emergent Varieties of Gender Regime.” *Social Politics* 11 (1): 4–29.
- 2011. „[The Impact of Feminism on Sociology](#).” *Sociological Research Online* 16 (3). Letöltve: 2014. november 23.

Acsády Judit

Magyar Tudományos Akadémia, Társadalomtudományi Kutatóközpont

Mészáros Zsolt

Petőfi Irodalmi Múzeum

A Balmazújvárosi Szabad Nőszervezet és a Feministák Egyesülete közötti kapcsolat (1908–1929):

A női szolidaritás megnyilvánulásai a hazai feminista mozgalomban)

A múlt századelő hazai feminizmusának dokumentumait kutatva, kibontakoznak előttünk a női szolidaritás változatos példái. Az aktivisták levéltárban megőrzött leveleit elemezve, — jelen esetben a Balmazújvárosi Szabad Nőszervezet és a Feministák Egyesülete közötti kapcsolat, a vidéki és a fővárosi feministák kapcsolatának esettanulmányán keresztül — felfejthetők a választójogi mozgalmon belül a megerősítés érzelmi motívumai, az egymás támogatása és biztatása mellett a tényleges segítségnyújtás konkrét mozzanatai is. Ezek feltárása új eredményekkel járul hozzá a hazai feminista törekvések történetéhez, hiszen közvetlen közletről mutat rá a mozgalom tagjaiból szőtt hálózat működésére, a mozgalmat összetartó erőkre, arra a szoros kohézióra, ami elsősorban a szolidaritáshoz kötődő közös identitáson, és az ebből fakadó közös értékrenden alapult.

A szolidaritás fontossága a társadalmi mozgalmakban

A szolidaritás érzésének és megnyilvánulásainak jelentőségére a társadalmi mozgalmak kutatásának legújabb irányzatai egyre nagyobb hangsúlyt fektetnek. Vizsgálódásaikban előtérbe kerül a személyközi kapcsolatok és társadalmi kapcsolathálókat feltérképezése, leírása, értelmezése, valamint annak a rekonstrukciója, hogy miként épülnek fel és működnek a szervezetek formális-informális struktúrái? Della Porta és Diani a társadalmi mozgalmakat olyan „informális hálózatok”-ként definiálják, amelyek közös vélekedéseken és a szolidaritás érzésén alapulnak (1999, 16). A mozgalmak esetében az igazságtalanságot elszenvedőkkel való szolidaritás és elköteleződés

közösségteremtő érzelmmé, a kollektív identitás alapjává válik, és az így kialakuló érzelmi közösségek tagjait közös értékek, közös érdekek, közös eszmeiség, valamint személyes kapcsolatok fűzik össze (Hunt & Benford 2004, 434). Tehát az érzelmi motívumok kutatása annak a vizsgálatában is egyre jelentősebb szerepet kap, hogy miként formálódik meg a közös identitás, amely a mozgalmat eggyé kovácsolja, és, hogy milyen eszközökkel tudnak mozgósítani másokat (Goodwin, Jasper & Polletta 2001). Korábbi, elsősorban levéltári dokumentumokra (például levelezésre) alapozott feminizmustörténeti kutatások kimutatták, hogy rendkívüli jelentősége volt a közös politikai értékek és célok mellett a személyes, támogató baráti kötelékeknek a nagy nemzetközi nőszervezetek (*International Woman Suffrage Alliance*, *Women's International League for Peace and Freedom*) hatékony működésében. E szervezetek meghatározó egyéniségei közötti levelezések személyes jókapcsolatokról is árulkodnak, ami szintén hozzájárult a feminista mozgalmon belüli érzelmi közösség, az egész világot átölelő női testvériség ideájának megszilárdításához (Bosch & Kloosterman 1990). Az azonosulás és a kollektív identitás, mint a közös társadalmi cselekvés előfeltételei, a szolidaritás érzéséhez köthetők, ami egyrészt a mozgalom tagjainak egymás közötti összetartozását és egymás mellett való kiállását jelenti, másrészt pedig a sorsközösség vállalását a nőtársadalom összességével, vagyis különböző társadalmi csoportból származó nőkkel, arra hivatkozva, hogy a társadalmi és politikai másodrendűség tapasztalata összefűzi őket. Mindez pedig fontos szerepet játszik abban, amit a 20. század eleji feminista mozgalom a belső és a társadalmi nyilvánosság felé megjelenít önmeghatározása, tevékenysége révén.

A szolidaritás osztályközi szerepének vizsgálatául esettanulmányként a Balmazújvárosi Szabad Nőszervezet és a Feministák Egyesülete közötti kapcsolatra összpontosítunk két évtizedes levelezésük segítségével, amely jól példázza a két szervezet közötti együttműködést, a női egyenjogúság kivívásáért végzett közös munkát, valamint az egymás segítségét mind a mozgalomban, mind a magánéletben.¹ A Balmazújváros 20. század eleji politikai és társadalmi viszonyaival foglalkozó szakirodalom rendszerint megemlíti a helyi parasztasszonyok választójogi mozgalmát, röviden kitérve tevékenységükre (Veres 1956 [1941]; Varga 1958; Ónosi 1972; Pásztor 2015). A hazai feministatörténeti kutatás részéről mindezidáig nem sok önálló publikáció született a témában; találunk közöttük forrásközlést (Acsády 1996; Zimmermann & Nagy 2018), tanulmányt a korabeli feminista sajtóra

¹ Azokat a leveleket néztük át, amelyeket a Balmazújvárosi Szabad Nőszervezet küldött a Feministák Egyesületének. Ez a dokumentumegyüttes a Feministák Egyesülete iratanyagában található (Magyar Nemzeti Levéltár), amely 60 levelet tartalmaz az 1908–1929 közötti időszakból: MNL Fond P 999, Feministák Egyesülete (1904–1959), R. sz. 3. Tsz. 5. A levelekből vett idézeteket betűhíven közöljük.

támaszkodva (Kereszty 2012), kisportrét a szervezkedés vezetőjéről (Antoni 2016; Kovács 2016), valamint az I. világháború végének magyar nőmozgalmáról szóló monográfiában is szó esik róluk (Szapor 2018, 24–25). A szerzők általában a balmazújvárosiak megalakulását, annak politikai és társadalmi kontextusát érintették, illetve a Feministák Egyesületének rendezvényein való szerepléseiket. Továbbá a feministatörténeti elbeszélésekben jellemzően a Feministák Egyesülete felől közelítettek hozzájuk, a budapesti központ sikeres kísérletének, magában maradó törekvésének könyvelve el, amely a társadalmi osztályhatárokon átívelő összefogást célozta a női választójog elérése érdekében, és kevésbé került előtérbe a két szervezet közötti kooperáció, illetve a balmazújvárosiak nézőpontja. Saját kutatásainkban a 20. század eleji vidéki feminista fiókrendszer feltárása kapcsán tértünk ki rájuk (Acsády & Mészáros 2016), majd az ESSHC 2016-os kongresszusán tartott előadásunkban a rurális feminizmus nemzetközi kontextusában tárgyaltuk működésüket. Kutatásunk elmélyítése miatt kezdtük el feldolgozni a Feministák Egyesülete iratanyagában lévő, a budapesti központhoz intézett levelezésüket. Munkánk első eredményeiről a Hajnal István Kör 2017-es, gyöngyösi konferenciáján, illetve az idei, szegedi NYIM konferencián számoltunk be. Jelen tanulmányunkban erre a kézíratos forrásra alapozva mutatjuk be a két egyesület viszonyát, illetve a balmazújvárosi tömörülés szervezeti hátterét és tevékenységét. Arra is kíváncsiak voltunk esetükben, hogy az eltérő társadalmi helyzet dacára miként fejeződnek ki a szolidaritás, az összetartozás, a barátság érzései, és hogyan konstruálódik meg a mozgalomban — lokálisan is — az egész világot átölelő női tesvériség (*global sisterhood*) eszméje, amely a nagy nemzetközi szervezeteket is működtette.

Országos kontextus: a szervezeti együttműködés kialakulása

A 19. és a 20. század fordulóján Balmazújvárost gyakori éhínség, mélyszegénység és nagy munkanélküliség sújtotta, ami sztrájkokra és politikai szervezkedésre serkentette a mezőgazdasági munkásokat helyzetük javítása, érdekeik képviselete és védelme érdekében. Ezek nyomán az agrárszocialista mozgalom egyik központjává vált, amelyben vezérszerepet játszott a helyben működő Földmívelő Egylet, és a belőle kinőtt Országos Földmívelő Párt (Fodor 1980). Nemcsak a kormány vagy a sajtó, hanem az akkoriban intézményesülő hazai modern szociológia figyelmét is magára vonta az észak-alföldi, Debrecen melletti település: a Társadalomtudományi Társaság 1911-ben Fényes Samu, Lengyel Imre és dr. Kovács Gábor részvételével bizottságot

küldött oda a súlyos gazdasági helyzet okainak feltárására és elemzésére (Ónosi 1972, 214–218).²

Tehát az aktív politikai tevékenység, az önművelődés és önszerveződés nem volt idegen a balmazújvárosi mindennapi élettől. Ebbe a környezetbe illeszkedik az Országos Földművelő Párt támogatásával, 1908. április 8-án létrejött, gazdasági és politikai egyenjogúságért küzdő Balmazújvárosi Szabad Nőszervezet (B. Sch. R. 1908). A Feministák Egyesületével való kapcsolatfelvétel szintén ebben az időben történt, amikor Pokrócz Ferenc, az Országos Földművelő Párt titkára 1908. május 5-én felkereste levélben Schwimmer Rózst, és a helyi nők nevében meghívta előadni maguk közé áldozócsüörtökre. Ez egyházi mozgóünnep, amely abban az évben május 28-ra esett. Pokrócz következő, kéziratтары rájegyzéssel No. 38-as számmal jelzett, keltezetlen levelében Schwimmer kérésére pontokba szedte, hogy miről szeretnének hallani: 1. család, anyák helyzete; 2. a társadalom és nők szervezése; 3. általános választójog nemi különbségek nélkül; 4. a kultúra jogosultsága. Maga az esemény nem zajlott zökkenőmentesen, ahogy erről Schwimmer Rózsa részletes tudósításából értesülünk *A Nő és a Társadalom* hasábjain, ugyanis a balmazújvárosi nők szervezkedése gyanakvást és szorongást keltett a hatalom helyi képviselőiben. Például a csendőrszervező még az előadás előtt igazoltatta a faluban sétáló Schwimmert, és a község házára citálta. Az erélyes visszautasításra visszavonta ugyan az idézést, de a szintén ott lévő Földművelők Egyesületének elnökét arra figyelmeztette, hogy „hogyan ez a kalapos nő anarchista lehet” (B. Sch. R. 1908, 145). Továbbá a délelőtti 10 órára tervezett népgyűlés megtartását az utolsó pillanatban nem engedélyezte a főszolgabíró, arra hivatkozva, hogy betegsége miatt nem tud jelen lenni, helyettesről pedig nem tud gondoskodni. Úgy sikerült kijátszani az előírásokat, hogy a rendezvény helyszínét áttették az egyesület udvarára, amihez már nem kellett hatósági jóváhagyás. Schwimmer 600 résztvevőről számolt be, és 5-6 nőről, akik rajta kívül szintén felszólaltak, és a női választójogot, az egyenlő munkáért egyenlő bérezést, a gyermekmunka betiltását követelték beszédeikben. Cikkében idézett belőlük, mivel ámulatba ejtette a szónoklatok ereje és sajátos, versszerű ritmusa. Ízelítőül Magyar Gáborné Sós Mária, az egyesület ellenőritől álljon itt egy részlet:

Jogot a nőknek! – De sok férfiarcról azt olvasom le – minek az nektek – még mindig megteszik a különbséget – a nőknek tán csak a bajból adnak elégséget. De azért nőtestvérek ne hagyjuk magunkat – férjeink mellett foglaljuk el állásunkat. De azért nőtestvérek – szokás szerint szájfintorgatással meg ne ítéltetek, – ha azt mondom, hogy jogokat

² A kutatás eredményeiről Fényes Samu számolt be a Társaság április 25-i ülésén. Az előadás szövege megjelent a *Huszádik Század* című szociológiai folyóirat hasábjain (Fényes 1911).

követeljetek – mert ti a nyomort vélem együtt még jobban érezték. (B. Sch. R. 1908, 144)

Egyébként Schwimmer részletes tudósítását megelőzően, *A Nő és a Társadalom* június 1-jei számának címlapján már rövid jegyzet formájában értesítették olvasóikat a május 28-án tartott balmazújvárosi gyűlésről, és az ott élő parasztasszonyok választójogi szervezkedéséről. Az érintettek olvasták ezt a közleményt, amelyre a következőképpen reagáltak: „Még egyszer nem tudjuk hogy mit érezünk a miyen örömel telte meg szívük hogy a nő czimü lapot el olvastuk hogy miyen nagy lelkesedéssel vannak irántunk.”³ Ugyanakkor a balmazújvárosiak is nagy lelkesedéssel gondoltak vissza Schwimmer látogatására és előadására, 1908. június 3-án kelt levelükben úgy fogalmaztak, hogy „örömet és vigasztalást” hagyott nekik. Soraik az iránta táplált mély rokonszenvről és bizalomról tanúskodnak, mindamelllett, hogy világosan kinyilvánították akaratukat és egyetértésüket a Feministák Egyesületével közös munkára, és kérték, hogy képviseljék őket az amszterdami női választójogi világkongresszuson:

Nagyon örülük még mi is anak hogy önöket együt válvetve dolgozük és meg bizuk önöket hogy képviseltések a mi szabad szervezetüket is a nők választójoga érdekében meg aban az érdekekben a mit it el hangoztatuk a nőtársunk elöt a gazdasági téren mert mi földmívelő asszonyok vagyok és mi is akarjuk ezt a maji csunya rendszert romba dönteni mert mi nem csak a jogban meg az adófizetésben akarunk részt veni ha nem egyébben is tehát tisztelettel fel kérjük önöket hogy képviseltesek a mi egyetüket is és üdvözlétünknek tolmácsolását a konreszusun képvisenni felajánjuk önöknek megbizük benek.⁴

Hogy mi indította a balmazújvárosi nőket Schwimmer Rózsa meghívására, és a Feministák Egyesületével való kapcsolatfelvételre, egyelőre találgathatunk. Az Egó álnéven publikáló író és feminista aktivista Fried Margit az 1913-as budapesti női választójogi világkongresszusról szóló riportjában Bordás Istvánné szavaira hivatkozva azt írta, hogy náluk előbb a férfiak alakítottak szakszervezetet (Földmívelők Egyesülete), majd az asszonyok újságban olvastak a feminizmusról, nagyon megtetszett nekik, és ezért meghívták maguk közé előadni Schwimmert (Egó 1913, 4).⁵

³ Bordás Istvánné levele a Feministák Egyesületének, 1908. július 14. [kézirattári rájegyzéssel: No. 43.]

⁴ Bordás Istvánné levele Schwimmer Rózsának, 1908. június 3. [kézirattári rájegyzéssel: No. 42.]

⁵ Schwimmer is megjegyzi beszámolójában, hogy azért kellett a balmazújvárosi asszonyoknak külön szervezetbe tömörülni, mert megszólták azokat a nőket, akik a férfiakkal egy szervezetbe tartoztak (B. Sch. R. 1908, 143).

Mindenesetre a Feministák Egyesülete is nagy jelentőséget tulajdonított ennek a megkeresésnek, és a létrejövő kapcsolatnak, mert úgy vélték, hogy súlyt ad mozgalmuknak, valamint széles összefogásra nyújt lehetőséget. Kommunikációjukban, ellenfeleikkel, kritikusaikkal való csatározásaikban, toborzó kampányaikban gyakran volt a balmazújvárosi csoportosulás hivatkozási alap arra, hogy a nők választójoga minden társadalmi osztályt érintő közös ügy, hogy a magyar nő nem éretlen a politikára, hogy a feminizmus nem idegen a magyar szellemtől, hogy az úri nőket ösztönözzék, vagy, hogy a szocialistáknak felmutassák a mezőgazdasági munkások elkötelezettségét a női választójog iránt. Továbbá ebben az időben épült ki a Feministák Egyesületének vidéki fiókrendszere és kapcsolati hálója, nemcsak nagyobb városokban, de kisebb településeken, falvakban is alakultak szimpatizánsok formális-informális csoportjai, aminek feltárása az utóbbi években kezdődött meg (Kelbert 2013; Mészáros 2013; Csizmadia 2014; Antoni 2015; Árvai 2016; Czeferner 2016; Acsády & Mészáros 2016). Tehát a Balmazújvárosi Szabad Nőszervezet ebbe az országos feminista hálózatba illeszkedett.

A szervezeti keret szempontjából fontos mozzanat, amikor a Feministák Egyesülete 1911-ben módosította az alapszabályát, és már egyesületek is beléphettek rendes tagtársként. Így tett első körben a Nőtisztviselők Egyesülete, a Pápai Leányegyesület és az Országos Bábaegyesület mellett a Balmazújvárosi Szabad Nőszervezet („Januári krónika” 1911). A Feministák Egyesületének több gyűlésén, országos értekezletén személyesen is részt vettek, sőt beszédet mondtak, illetve csatlakoztak különböző felhívásaikhoz, nyilatkozataikhoz, sürgöny-kampányaikhoz. A nemzetközi női választójogi kongresszusok alkalmával pedig rendszerint megkérték a pesti irodát, hogy képviseljük őket (1908 — Hollandia, 1909 — London, 1911 — Stockholm).⁶ Viszont az 1913-ban Budapesten rendezett Nők Választójogi Világszövetségének (*International Woman Suffrage Alliance*) VII. kongresszusán ott tudtak lenni, és az előkészületekbe aktívan bekapcsolódtak: a szervezési költségek előteremtéséhez hirdetett adománygyűjtés során 63 koronát ajánlottak fel, amelyet *A Nő és a Társadalom* példaként állított a többi tagtárs elé, hogy rossz gazdasági helyzetük ellenére ilyen anyagi áldozatot vállaltak („A balmazújvárosi földműves asszonyok” 1912, 207). A budapesti világkongresszuson való szereplésük most nem képezi jelen tanulmányunk

⁶ A nemzetközi szervezetben is tudtak róluk, és számoltak velük, például a londoni kongresszusra küldtek nekik meghívót. Ők nem tudták elolvasni, mert nem beszéltek angolul, ezért Pestre küldték fordításra. Szívesen mentek volna, de az anyagi helyzetük ezt nem tette lehetővé. Bordás Istvánné levele a Feministák Egyesületének, keltezés nélkül [kézirattári rájegyzéssel: No. 91.]

tárgyát, már csak azért sem, mert az általunk vizsgált levelezés nem tartalmaz idevonatkozó részeket, csupán annyit jegyeznénk meg, hogy öttagú küldöttségüket mind a sajtótudósítók, mind a külföldi résztvevők kiemelt figyelmre övezte. Többek között ezt jelzi, hogy a kongresszus utolsó előtti napján tartott közgyűlésen az üléelnök, Chapman Catt bejelentett 50 koronás adományt a balmazújvárosiak költségeire a hazaútra („A nők világkongresszusa” 1913, 11).

Helyi kontextus: mozgalmi élet az első világháború derekáig

Felmerülhet a kérdés, vajon a Balmazújvárosi Szabad Nőszervezet lokális szinten milyen beágyazottsággal rendelkezett. A fentiekben már utaltunk a helyi mezőgazdasági munkások politikai aktivitására, valamint élénk egyleti életére. Emellett mind a környéken nagy támogatottságot élvező Országos Földművelő Párt mind az akkoriban velük együttműködő Áchim L. András-vezette parasztpárt felvette programjába a női választójogot, sőt az előbbi megjelentette az 1908. évi karácsonyi röpiratában a Balmazújvárosi Szabad Nőszervezet vezetőjének feminista kiáltványát (Veres 1956, 253). Tehát a helyi politikai és társadalmi klíma kedvezett a nőmozgalom kibontakozásának, amelynek önszervező törekvései, valamint női egyenjogúságot célzó követeléseai nem hathattak szokatlannak vagy teljesen újszerűnek környezetük számára. Veres Péter *Falusi krónika* (1941) című, szűkebb pátriájáról, azaz Balmazújvárosról szóló szociográfiájában külön alfejezetet szentelt *A feministák* címmel a balmazújvárosi nőmozgalomnak, és abban írta, hogy milyen sok parasztasszonyt érintett, és hogy milyen komolyan vették (Veres 1956 [1941], 251–264). A számok is ezt támasztják alá: a Szabad Nőszervezet 1908-ban 80 fővel jött létre, taglétszáma 1910-ben már 231-re nőtt.⁷ Élükön mindvégig Bordás Istvánné állt, akit Veres Péter és más falubeli Rokon (Tóth) Sáríként ismert, mivel arrafelé a nőket általában lánykori nevükön tartották számon férjhezmenetelük után is. Hét gyereket nevelt fel, férje „rendes jó munkásember” volt, és nem politizált (Veres 1963, 289).⁸ A helyi emlékezet megőrizte alakját, erről tanúskodik, hogy utcát neveztek el róla (R. Tóth Sára).

A helyi kontextus megismerésére alkalmas forrásként kínálkozik a Magyar Nemzeti Levéltárban őrzött Balmazújvárosi Szabad Nőszervezet

⁷ Bordás Istvánné levele Schwimmer Rózsának, 1910. július 27. [kézirattári rájegyzéssel: No. 51.]

⁸ Tanulmányunkban férjezett néven, Bordás Istvánnéként hivatkozunk rá, mivel így írta alá a Feministák Egyesületéhez intézett leveleket és a *Nők Lapjába* szánt publikációit, továbbá a korabeli sajtóban is így szerepelt.

Feministák Egyesületével folytatott levelezése, amely három csoportból áll: az első 1908 és 1910, a második 1916 és 1917, a harmadik 1920 és 1929 közötti időszakból származik. Bár ebből kifolyólag töredékes kép rajzolódik ki működésükről, de tanulmányozhatókká válnak törekvéseik, és a környezetükben kifejtett tevékenységük alakulásának bizonyos mozzanatai.

A levelek döntő többségénél Bordás Istvánné, a szervezet elnöke volt a feladó, rajta kívül még Magyar Gáborné Sós Mária, a szervezet ellenőre és Szabó Istvánné Bak Julis a szervezet pénztárnoka nevét találjuk az aláírásokban, illetve az első három levél Pokrócz Ferencről ered. A címzésben általában a nőtársakhoz, azaz a Feministák Egyesületéhez fordultak vagy név szerint Schwimmer Rózsát szólították meg. Rajta kívül Glücklich Vilmát, Szirmai Oszkárné, Spády Adélt emlegették és üdvözölték a levelekben. Retorikájukban nem tükröződik társadalmi hierarchia, rangkülönbség, önmagukat feministaként, szociálfeministaként definiálták, és szófordulataikban egy közösségbe tartozóknak érezték magukat a pesti vezetőséggel: „Mi Balmazújvárosi feminista asszonyok maradunk sok sok szívejes üdvözléssel az egész nőtársadalomhoz” vagy „Meleg bajtársi üdvözléssel”. Ugyanakkor a viszony összetett, mivel számukra a pesti feministák nemcsak bajtársak, hanem jótékonyok is voltak: a Feministák Egyesületéhez fordultak pártfogásért és iránymutatásért, ha valamilyen nehézségük adódott. Úgy vélték, hogy az egymásfelé fordulás, a kölcsönös figyelem és a gondok megosztása vezet a bizalom és a testvériség érzésének megteremtődéséhez, amely alapra aztán rá tud épülni a mozgalmi együttműködés és aktivizmus: „kérjük az érzelmét is irányítsa felénk, hogy soha ne Találjunk egymásban semi elen felet ne legyen köztünk Távoltság szociálizmus vagy feminizmus legyen egy érzet mint a Test vagy a Lélek”.⁹ Például, a két csoport közötti kapcsolat legelején a balmazújvárosiak beszámoltak arról az esetről, amikor az alacsony napi díj miatt összetűzésbe keveredtek az asszonyok a csendőrszervezetével. Az incidenst követő másnap már a Feministák Egyesületéhez fordultak levélben segítségért (Acsády 1996; Zimmermann & Nagy 2018).

A szegénység és a munkanélküliség miatt a balmazújvárosi nők más szervezeteket is felkerestek, küldöttségük több alkalommal járt a fővárosban. Ilyenkor újságokhoz, országgyűlési képviselőkhöz, minisztériumokba kopogtattak be helyzetük javítása céljából. 1914 januárjában szintén eljutottak a fővárosba, és többek között elvetődtek a *Pesti Napló* szerkesztőségébe. Látogatásukról riport formájában beszámolt a napilap, ami azért különösen érdekes, mert némi képet kaphatunk feminista identitásukról és egyleti életükről:

⁹ Magyar Gáborné és Bordás Istvánné levele a Feministák Egyesületének, keltezetlen [1908 körül?, kéziratári rájegyzéssel: No. 87.)

Vagyunk már kétszáznál is többen. Csupa lelkes, önérzetes feminista nő, aki csak úgy rajong az eszméért, mint Angliában a híres Pankhurstné, vagy nálunk Schwimmer Róza. Kenyerünk, munkánk nincs, de azért nem töltjük tétlen az időt. Elmegyünk a szervezetbe, a Földmivelő-Egyletbe s ott olvasunk, tárgyalunk és tanítjuk egymást. Van több folyóiratunk, mint például „A Nő”. Betűzgetjük s aki nem érti a tudakos szavakat, annak megmagyarázzuk. („A balmazújvárosi feministák” 1914, 7.)

Az önművelés igényét a levelek megerősítik. Olvasták *A Nő és a Társadalmat*, amelyet a kezdetekben ingyen kaptak a pesti központtól. Továbbá ők maguk is kértek konkrét kiadványokat, amikért fizettek.¹⁰ Ugyanúgy működtek, mint a Feministák Egyesületének más fiókszervezetei: volt közös helyiségük, éves tagdíjat szedtek (60 fillér), előadókat hívtak, nyomtatványokat terjesztettek, előfizetőket és tagokat toboroztak, adománygyűjtő eseményeket rendeztek, előadásokat tartottak. Az egyleti életet befolyásolták a napszámos munkák, dologidőben keveset tudtak találkozni, csak, ha valami sürgős megbeszélendő merült fel. Vidéki agitáló körútjaikra pénzt utaltak a központtól, például 1910 nyarán 50 koronát, amelynek segítségével nemcsak helyben mentek házakhoz, hanem a környékbeli településekre is eljutottak (Hajdúhatháza, Tiszapolgár, Hajdúböszörmény, Tiszacsege, Tiszafüred, Polgár, Hajdúszoboszló).¹¹ Azt tapasztalták, hogy „nagyon de nagyon méjen alúsznak hol megfordultam. még csak híret se haloták még a nő mozgalomnak de azért a hogy elbeszéltem nekik a dolgot hogy hogy ál aztán nagyon helyben hagyták, és nagyon fogták hogy a télfolyamán meg kezdik a szervezkedést.”¹² Hozzá tették, hogy zömében munkásnők bizonyultak nyitottnak a feminista eszmék és a női jogok iránt, az úriasszonyok érdeklődését nem igazán keltették fel, néhány kivételtől eltekintve, akik pedig a Feministák Egyesülete pesti címét írták fel, „mert az úri osztály nem csatlakozik a parasztságokhoz hanem

¹⁰ Charlotte Perkins Gilman *A nő gazdasági helyzete*, a november 14. gyűlés anyagának négy füzet, *Vélemények a nők választójogáról*, *Az országgyűlési választójognak a nőkre való kiterjesztése*. Bordás Istvánné levele Schwimmer Rózsának, 1909. január 11. [kézirattári rájegyzéssel: No. 44.] A következő levél tartalmazza a megérkezett könyvecsomag tartalmát: *A nő gazdasági helyzete* (1 db), *Magyar nőmozgalom* (5 db), *Az országgyűlési választójognak a nőkre való kiterjesztése* (1db), *Feministák Egyesületének évi jelentése* (14 db), *A Feministák Egyesületének módosított alapszabálya* (1db), nagyobbik röpirat (112 db), kisebbik röpirat (125 db). Azért készítették a listát, mert a csomagot már felbontva kapták meg, és nem tudták, hogy azért hiányzik a november 14. gyűlés négy füzet, mert eleve nem tették bele Pesten, vagy valahol útközben kiemelték belőle. Viszont ennek köszönhetően pontos képet alkothatunk a küldemény összetételéről, és az egyes tételek darabszámáról. Bordás Istvánné levele a Feministák Egyesületének, 1909. január 30. [kézirattári rájegyzéssel: No. 45.]

¹¹ Bordás Istvánné levele a Schwimmer Rózsának, 1910. július 27. [kézirattári rájegyzéssel: No. 51.]

¹² Bordás Istvánné levele a Feministák Egyesületének, 1910. szeptember 24. [kézirattári rájegyzéssel: No. 52.]

önökhöz lesznek tagok.” Máskor előadót kértek a központból, mondván, hogy arra a helyi kereskedők és iparosok asszonyai is eljönnének: „hogy mi földmives asszonyok vagyunk hát szégyelnék ha mink ébresztenénk fel őket”.¹³ Az I. világháború alatt folytatták a toborzó munkát, 1917 januárjában arról számoltak be, hogy végre nagy sokára sikerült úriasszonyt megnyerni előfizetőnek, kérték a központot, hogy küldjenek neki (Gréger Jenőné) *Nőt és Nők Lapját*.¹⁴

Az első világháború negatív hatásai nem kímélték Balmazújvárost sem, mindazonáltal az 1916–1917 közötti időszakból fennmaradt levelek tanúsága szerint buzgóságuk továbbra sem csökkent. A Feministák Egyesülete ekkor indította az olcsóbb és szélesebb közönségnek szánt *Nők Lapja* című havilapot (szerkesztő: Spády Adél, főmunkatárs: Mellerné Miskolczy Eugénia), amelybe Bordás Istvánné, illetve társnői is publikáltak nyílt leveleket és a helyi viszonyokról beszámolókat (Bordás 1917a; Bordás 1917b; Béke 1917; Szabó 1917; „Levél tagtársainktól” 1918).¹⁵ Az újság megnyerte a balmazújvárosi nőszervezet tetszését, lelkesen terjesztették a környezetükben, ahol — legalábbis az elején — szintén népszerűsége tett szert. Erre enged következtetni, hogy 10-es, 20-as, 100-as nagyságrendben kértek példányokat a lapból. Sőt, Schirf István helyi fűszerkereskedővel megegyeztek arról, hogy árulja a lapot, akinek az üzlete a főposta mellett, tehát központi helyen állt.¹⁶ Az előfizetők száma azonban csökkenésnek indult. Erre mutat Bordás Istvánné levele 1916 augusztus elejéről, amikor arról értesítette a vezetőséget, hogy ne küldjenek sok *Nők Lapját*, mert nem tudnak most a lap terjesztésével foglalkozni a nyári mezőgazdasági munkák mellett, másrészt a háborús nélkülözés miatt nem veszik az újságot. De a továbbiakban így is 25-ösével kértek a lapból.

Az 1920-as évek

1917 utáni időszakra vonatkozóan ismét pár éves hiánnyal találkozunk az általunk vizsgált forrásanyagban, elképzelhető, hogy a történelmi

¹³ Bordás Istvánné levele a Feministák Egyesületének, keltezés nélkül [kézirattári rájegyzéssel: No. 90.]

¹⁴ Bordás Istvánné levele a Feministák Egyesületének, 1917. január 7. [kézirattári rájegyzéssel: No. 59.]

¹⁵ „iten küldök egy ciket az nők lapjában ha meg felelne az cenzurának jobban szeretném meg írni úgy a hogy a szívem engedné de ezt az cenzura úgy is kitörölné mai időben nem szabad az igazat meg írni”. Bordás Istvánné levele egy ismeretlen feminista tagtársnak, 1917. január 12. [kézirattári rájegyzéssel: No. 60.]

¹⁶ Bordás Istvánné levele a Feministák Egyesületének, 1916. május 1. [kézirattári rájegyzéssel: No. 56.]

események is közrejátszottak a levelezés megszakadásában. Erre enged következtetni, a soron következő, 1920. július 12-én kelt levél, amelyben Bordás Istvánné Schwimmer Rózsa, Spády Adél, Glücklich Vilma hogylétéről érdeklődött, illetve arról, hogy működik-e még a szervezet, mert az addigi leveleire nem kapott választ, és nem jó híreket hallott róluk. A későbbi leveleinek utalásaiból kitűnik, hogy az 1920-as évek folyamán szintén adódtak kisebb-hosszabb szünetek a két csoport közti kommunikációban, és hogy agitációs munkájuk fokozatosan megszűnt Balmazújvárosban egyrészt a szegénység, másrészt a hatóságok szigorúsága (nem tarthattak gyűlést, nem járhattak házakhoz) miatt. Bordásné 1922-ben egy szövöde létrehozásába fogott, hogy saját és más mezőgazdasági munkásnő anyagi helyzetén javítson, ami szintén elvonta a mozgalmi tevékenységtől.¹⁷ Az elszórt megjegyzések alapján úgy tűnik, hogy a Feministák Egyesülete is segített neki a házipari szövetkezet megalakításában, anyagbeszerzésében.

A levelek fő témája az adománykérés. Talán ezzel és a mozgalmi munka elsorvadásával állhat összefüggésben, hogy a bajtársiság és a testvériség érzését közvetítő formulákat felváltották a társadalmi hierarchiára utaló megnevezések és fordulatok, kegyelmes asszonyoknak vagy „nagy tiszteletre méltó nagy asszonyaink”-nak szólították a vezetőség tagjait. Folyamatosan élelmiszert, ruhaneműket kértek és kaptak adományként vagy méltányos ár mellett. Nemcsak a Feministák Egyesülete, hanem rajtuk keresztül a Francia Gyermeksegítő Bizottság is gondoskodott róluk. Ugyanakkor fontos megjegyezni, hogy az anyagi javak cseréje kölcsönös volt, hiszen a háború utáni Budapesten szintén nagy nyomor és a drágaság uralkodott. Bordás Istvánné a pesti feministák számára toll után érdeklődött, 40 db tojást küldött Glücklich Vilmának¹⁸; száraztészta-csomagot adott fel postán és vett fel újabb rendelést, cselédszerzés ügyében járt el.¹⁹

Bár a Balmazújvárosi Szabad Nőszervezet politikai aktivitása lanyhulni látszik, a közösségvállalás, a feminista eszme iránti elköteleződés megmaradt, ami tükröződik például a levélzáratokban, az elbúcsúzásoknál: „öröké munkatársak” vagy „örökös tagja lélekben az eszmének”. Továbbá figyelemmel kísérték a választójogi fejleményeket. Bordás Istvánné 1922. március 25-én kelt levelében reflektált az új, 2200/1922. M. E. számú választójogi kormányrendeletre, és elégedetlenségüket fejezte ki vele

¹⁷ Bordás Istvánné levele a Feministák Egyesületének, 1922. december 22. [kézirattári rájegyzéssel: No. 83.]

¹⁸ Bordás Istvánné levele a Feministák Egyesületének, 1921. április 28. [kézirattári rájegyzéssel: No. 73.]

¹⁹ Bordás Istvánné levele a Feministák Egyesületének, 1922. január 8. [kézirattári rájegyzéssel: No. 79.]

kapcsolatban, mert a női választójogot a korábban érvényben lévő Friedrich-féléhez képest szűkítette.²⁰

nagyon szomorú reánk nézve az választójogi törvény javaslat meg vagyunk fosztva az legnagyobb része az nők az szavazati jogától és a férfiak szintén úgy meg sem lehet mozdulni gyűlést nem lehet tartani mert a hatalom rendbontójai rögtön leintik, a kik a mostani kormánynak elintezésével nincsenek meg elégedve. mi sem vagyunk meg nyugodva azt mostani rendezet választójogal. azért hogy mi is ojan hasznos tagja vagyunk az maji társadalomnak mint a ki sikeresen elvégezte az elemi iskoláját nagyon sokan vannak nálunk a nők és férfiak közt a ki nem járt iskolába de azért anyit meg tanult hogy a nevét le tudja írni nem kérdezték az háború alatt hogy tud írni csak dolgozni tudjon és az adót épen úgy kérik mint az írást tudóktól tehát követeljük mindanyian jogainkat meg vagyunk róla győződve a míg önérzetes anyák nem lesznek nagyszámban bent az ország házában adig nem lesz nyugalom és béke magyarországon.

Ugyanebben a levélben kérték a Feministák Egyesülete tanácsát abban — ha már ők nem jelölhettek és ajánlhattak országgyűlési képviselőt —, hogy kire adják le a voksukat. 1922. június 13-án kelt levelükben pedig sajnálkoztak a választási eredményen, mert nagyon szerették volna, ha egy feminista nő bekerül a nemzetgyűlésbe. Bordás Istvánné szabadkozott, hogy társaival nem tudott eleget tenni kötelességeiknek, vagyis megfelelően kampányolni feminista jelölt mellett, mivel közülük kevesen rendelkeztek szavazati joggal, valamint a hatóságok folyamatosan betiltották a tervezett nyilvános gyűléseiket és felvilágosító körútjaikat a környékbeli községekben. Ugyanakkor nem mondtak le az egyenjogúság megszerzéséről: „nálunk nélkül lerombolták az országot, tehát az újá építésben részt kívánunk veni mindanyian a nők és aztán soha de soha nem hagyjuk lerombolni.” Bár kétségtől a tevékenységük háború előtti és alatti intenzitásnak már nem találjuk a nyomát, de továbbra is igyekeztek fenntartani a Feministák Egyesületével való szervezeti együttműködést: 1922 tavaszán 150 korona tagsági díjat küldtek, részt vettek az Feministák Egyesülete gyűlésein képviselő útján vagy személyesen. Így az 1926 áprilisában tartott budapesti közgyűlésen, amelyen Glücklich Vilma ismertette az egyesület új programját (választójog, a nők állampolgárságának kérdése, a béke problémája,

²⁰ Mindkét nemnél tíz éves magyar állampolgársághoz, két év helybenlakáshoz vagy lakástulajdonhoz kötötték a szavazati jogot. Az életkorban és a végzettségben jelentkeztek különbségek. A férfiak 24, a nők 30 éves koruktól adhatták le voksukat, valamint a férfiaknál négy elemi, a nőknél pedig hat elemi elvégzése volt szükséges hozzá. A négy elemi elég azoknál a nőknél fogadták el, akik három vagy több gyereket szültek, vagy saját keresetükből éltek, illetve az egyetemet vagy főiskolát végzettek mentesültek az életkori megkötés alól (N. Szegvári 1981, 214–217, Pető-Szapor 2004, 143).

közköztatásügy, magán- és iparjog, büntetőjog, közgazdaság), Bordásné is felszólalt titkos, nőkre is kiterjedő választójogot követelve („Gyűléseztek a feministák” 1926).

A Balmazújvárosi Szabad Nőszervezet az 1920-as évek végére valószínű felbomlott. A megváltozott körülmények, a tiszteletteljessé vált hang dacára azonban mindvégig megőrződött a baráti viszonyulás és a mély rokonszenv. Erre ad példát Bordás Istvánnénak az a levele, amelyben megemlékezett Glücklich Vilma és a Schwimmer-család vendégszeretetről: „sokat állmodok rólok együt beszélünk és oj rosz hogy mikor felébredek sehol senki nincsen oj jól esne ha kibeszélhetném önökel magamat a mostani hejzetről.”²¹ Hosszú együttműködésük során az egymás felé fordulás, a kölcsönös szolidaritás a választójogi küzdelmek és szociális nehézségek terén erős közösségtudatot hozott létre, amelynek hatása tovább élt a mozgalmi időket követően, ahogy erről a forrásanyag legutolsó levele tanúskodik 1929-ből: „...azt tapasztaltam hogy egyetlen egy testület van a ki a nép szomorú sorsát a szíven viseli. ez az egy testület pedig az feministák Egyesülete.”²²

Összegzés

Tanulmányunk a hazai feminizmus történetének korai és eddig kevésbé feltárt szakaszát vizsgálta a Feministák Egyesületének egyik fiókszervezetével, a Balmazújvárosi Szabad Nőszervezettel való kapcsolatának részletekbe menő bemutatásával, a szolidaritás, a támogató érzések és tettek feltárásával. Forrásként azokat az eddig feldolgozatlan leveleket használtuk a Feministák Egyesülete iratanyagban (MNL P 999), amelyeket a balmazújvárosiak váltottak a pesti feministákkal.

A levelek jól szemléltetik a mintegy két évtizeden át fennálló kölcsönös, támogatói viszonyt és szervezeti együttműködést a Feministák Egyesülete és a Balmazújvárosi Szabad Nőszervezet között, ami mind a két fél számára előnyös volt. A Feministák Egyesülete ezáltal szélesíteni tudta társadalmi bázisát, a balmazújvárosiak pedig követeléseikkel és tevékenységükkel bekapcsolódva az országos feminista fiókhálózatba, szélesebb nyilvánossághoz, szervezeti infrastruktúrához és védőernyőhöz jutottak. A balmazújvárosiak részéről kezdeményezés, tudatosság, önművelés tapasztalható, tehát feminista aktivizmusukat belső igény és saját akarat táplálta. Sőt, példájuk más hazai feminista tömörülés terjeszkedési stratégiájára

²¹ Bordás Istváné levele a Feministák Egyesületének, 1921. december 10. [kézirattári rájegyzéssel: No. 76.]

²² Bordás Istváné levele a Feministák Egyesületének, 1929. február 2. [kézirattári rájegyzéssel: No. 86.]

is ösztönzőleg hatott, nevezetesen a Feministák Egyesülete székesfehérvári csoportját foglalkoztatta a földműves nők megszólításának a gondolata. Tervezett vállalkozásuk sikere érdekében két „nép nyelvén beszélő” balmazújvárosi szónokot kértek a pesti központtól.²³

Esettanulmányunkban arra kívántunk rámutatni, hogy az eddig elsősorban urbánus és középosztálybelinek tekintett feminista mozgalom milyen lépéseket tett az osztálykülönbségek áthidalására, és miként tudtak közös platformra helyezkedni vidéki parasztasszonyok és városi nők annak ellenére, hogy életformájuk, anyagi helyzetük, képzettségük mennyire eltértek. Értékeik, politikai céljaik azonosak voltak, amelyet a levelezésben folyamatosan meg is erősítettek a szolidaritás kifejezésével és az egymás mellett való kiállással. Ezek felszínre hozása új eredményekkel járul hozzá a hazai feminista törekvések történetéhez, hiszen közvetlen közletről mutat rá a mozgalom tagjaiból szőtt hálózat működésére, a mozgalmat összetartó erőkre, arra a szoros kohézióra, ami elsősorban a szolidaritáshoz kötődő közös identitáson, és az ebből fakadó közös értékrenden alapult.

Kézirat

A Balmazújvárosi Szabad Nőszervezet levelei a Feministák Egyesületéhez (1908–1929), MNL Fond P 999, Feministák Egyesülete (1904–1959), R. sz. 3. Tsz. 5.

Sajtó

B. Sch. R. [Schwimmer Rózsa] 1908. „Nőmozgalom Balmazújvárosban.” *A Nő és a Társadalom* 2 (9): 143–145.

„A balmazújvárosi feministák.” 1914. *Pesti Napló* 65 (18): 7.

„A Balmazújvárosi földműves asszonyok...” 1912. *A Nő és a Társadalom* 6 (11): 207.

Egő [Fried Margit]. 1913. „Ötletek a feminizmusról.” *Pesti Napló* 64 (142): 2–4.

Bordás Istvánné. 1917a. „Magyarország földműves asszonyaihoz!” *Nők Lapja* 2 (1): 1.

Bordás Istvánné. 1917b. „Levél Balmazújvárosról.” *Nők Lapja* 2 (9): 2.

²³ Lityán Viktória levele a Feministák Egyesületének székesfehérvári csoportja nevében a Feministák Egyesületének, keltezés nélkül [kézirattári rájegyzéssel: No. 237.]

- Béke Imréné. 1917. „Levél Balmazújvárosról.” *Nők Lapja* 2 (11): 3.
- „Gyűléseztek a feministák.” 1926. *Pesti Napló* 77 (94): 11.
- „Januári krónika.” 1911. *A Nő és a Társadalom* 5 (2): 34.
- „Levél tagtársainktól. Balmazújvárosi Feministák Egyesülete.” 1918. *Nők Lapja* 3 (2): 2.
- „A nők világtömegkongresszusa.” 1913. *Pesti Hírlap* 35 (145): 11–12.
- Szabó Bálintné. 1917. „Üzenet a kormánynak!” *Nők Lapja* 2 (12): 2–3.

Felhasznált irodalom

- Acsády Judit. 1996. „...Csendőőrs vezető úr miként Kapcázaskodott belénk a vásár Terein Május 31dikén...” *Nőszemély, feminista lap* 6 (3): 28–29.
- Acsády Judit & Mészáros Zsolt. 2016. „Feminizmus a fővárosban és vidéken a múlt századfordulón.” In Pap József és Tóth Árpád (szerk.) *Vidéki élet és vidéki társadalom Magyarországon*. Budapest: Hajnal István Kör & Társadalomtörténeti Egyesület, 486–501.
- Antoni Rita. 2015. „Progresszív nők kisebbségben? A Feministák Szegedi Egyesületének alakulása, kezdeti működése és a feminizmussal kapcsolatos korabeli attitűdök a helyi sajtó tükrében.” In Bolemant Lilla (szerk.) *Nőképek kisebbségben III. Tanulmányok a kisebbségben (is) élő nőkről*. Pozsony: Phoenix Polgári Társulás, 55–63.
- . 2016. „Égdörgés harsogása, villám fakító fénye szeretnék lenni’ — [A feminista földműves asszony: Bordás Istvánné Rokon Tóth Sára.](#)” *Nőkért.hu*. Letöltve: 2018. november 21.
- Árvai Tünde. 2016. *Városanyák. Mozaikok a pécsi nők 19–20. századi történetéből*. Pécs: Kronosz.
- Bosch, Mineke & Annemarie Kloosterman (eds). 1990. *Politics and Friendship: Letters from the International Woman Suffrage Alliance, 1902–1942*. Columbus: Ohio State University Press.
- Czeferner Dóra. 2016. „A polgári feminista nőmozgalom vidéken a 20. század kezdetén.” In Pap József és Tóth Árpád (szerk.) *Vidéki élet és vidéki társadalom Magyarországon*. Budapest: Hajnal István Kör & Társadalomtörténeti Egyesület, 549–560.
- Csizmadia Edit. 2014. „Feminista élet Szegeden. Egy elfeledett egyesület nyomában.” *Szeged* 26 (11): 22–25.

- Fényes Samu. 1911. „A balmazújvárosi nép ínséges állapotának okai.” *Huszadik Század* 12 (XXIV): 537–553.
- Fodor Péter. 1980. „A Balmazújvárosi Földmívelő Munkásegylet megalakulásának néhány körülménye.” In Gazdag István (szerk.) *Hajdú-Bihar Megyei Levéltár évkönyve VII*. Debrecen, 131–138.
- Goodwin, Jeff, James M. Jasper & Francesca Polletta. (eds). 2011. *Passionate Politics: Emotions and Social Movements*. Chicago: University of Chicago Press.
- Hunt, Scott A. & Robert D. Benford. 2004. „Collective Identity, Solidarity, and Commitment” In David A. Snow, Sarah A. Soule & Hanspeter Kriesi (eds.) *The Blackwell Companion to Social Movements*. Oxford: Blackwell, 433–457.
- Kelbert Krisztina. 2013. „A feministák pionírjai vidéken. A Szombathelyi Nőtisztviselők Egyesületének tevékenysége és szerepe a XX. század első felének magyarországi nőmozgalmában.” *Századvég* 18 (2): 121–162.
- Kereszty Orsolya. 2012. „Földműves nők a dualizmus kori feminista mozgalomban.” In Buda András & Kiss Endre (szerk.) *Interdiszciplináris pedagógia és a felsőoktatás alakváltozásai. A VII. Kiss Árpád Emlékkonferencia előadásai*. Debrecen: Kiss Árpád Archívum Könyvsorozata & Debreceni Egyetem Neveléstudományok Intézete, 45–52.
- Kovács Gergely. 2016. „[Rokon Tóth Sára és a balmazújvárosi paraszt feminista mozgalom](#).” *Magyar Nemzeti Levéltár & Hajdú-Bihar Megyei Levéltára. Levelesláda kincsei*. Letöltve: 2018. november 21.
- Mészáros Zsolt. 2013. „[Feminista Nagyvárad — Nőmozgalom és modernizáció a századfordulón](#).” *Adatbank Café* 6. Letöltve: 2018. november 21.
- N. Szegvári Katalin. 1981. *Út a nők egyenjogúságához*. Budapest: Magyar Nők Országos Tanácsa & Kossuth.
- Ónosi László. 1972. „Egy nagyközség a történelem sodrában (Adalékok Balmazújváros századforduló környéki történetéhez).” In Dankó Imre (szerk.) *A debreceni Déri Múzeum évkönyve 1971*. Debrecen, 181–223.
- Pásztor Ágota. 2015. *Egyesületi kultúra és változása a 20. században egy alföldi nagyhatárú településen*. Balmazújváros: Semsey Andor Múzeum.

- Pető Andrea & Szapor Judit. 2004. „A női esélyegyenlőségre vonatkozó női felfogás hatása a magyar választójogi gondolkozásra 1848–1990. Az ‘állam érdekében adományozott jog’ feminista megközelítésben. In Sajó András (szerk.) *Befogadás és eredetiség a jogban és a jogtudományban*. Budapest: Áron: 136–174.
- Porta, Donatella della & Mario Diani. 1999. *Social Movements: An Introduction*. Oxford: Blackwell.
- Szapor Judit. 2018. *Hungarian Women’s Activism in the Wake of the First World War: From Rights to Revanche*. London: Bloomsbury.
- Varga Antal. 1958. *Balmazújváros története 1945-ig*. Debrecen: Alföldi Nyomda.
- Veres Péter. 1956 [1941]. *Falusi krónika*. Budapest: Magvető.
- 1963. „Hogy nevezzük a nőket? II.” *Magyar Nyelvőr* 87 (3): 288–291.
- Zimmermann, Susan & Nagy Piroška. 2018. „Female Agrarian Workers in Early Twentieth-Century Hungary.” *Aspasia* 12 (1): 121–133.

Tóth Eszter Zsófia

VERITAS Történetkutató Intézet

„Mosolyogtak ránk és szánkba adták a jelszavakat.” Nők az 1956-os forradalomban

Az 1956-os női szerepek keretei

Az 1956-os forradalmat a „férfiak forradalmának” szokták nevezni. Ennek fő oka, hogy mind az ellenforradalom, mind a forradalom ábrázolásakor a történészek többnyire olyan kérdésekre kerestek választ, amely a férfiak „politikacsinálását” helyezte a középpontba.¹ Vizsgáljuk meg: miként élték meg a nők 1956-ot? Hatott-e a korszak egyenjogúsító beszédmódja a nők forradalomban való részvételére? A hagyományosnak tartott társadalmi elvárások szerint a női élet kiteljesedéséhez nem tartozik hozzá az aktív politikai szerepvállalás (Neményi 1999, 10). A hagyományos női szerepfelfogások szerint a nő elsősorban anya, feleség, tevékenységeinek színtere az otthon, ahol családját ellátja, gyermekeit neveli, érzelmi jellegű szerepet tölt be: biztosítja a családtagoknak az „otthon melegét”. E felfogás szerint a nő a gyermekneveléssel, a családellátással járó kötelességek miatt nem is vágyakozik a politika színtereire, legfeljebb abban az életkorban, amikor viszonylag szabadabb: a serdülőkor és a férjhezmenetel közötti időszakban, vagy gyermekeinek „fészekhagyása” után, hacsak a nagymamai teendőik nem foglalják le idejét.

Kenyérért sorban álló nők — a hagyományos női szerep

¹ A tanulmány az OTKA 49595 számú kutatása keretében készült.

Az 1956-os szerepvállalásokat értékelve, a hagyományos női szerepnek megfelelni vágyó nők közül kevésnek adatott meg a lehetőség arra, hogy főszereplőként élhesse meg 1956-ot. Viszonylag kevés nő ellen indult büntetőeljárás a megtorlás során, és kevesen kerültek be a kollektív emlékezetbe. Az 1956-ról szóló történeti munkákban szemmel láthatóan alacsony a nők reprezentációja. 1956 befogadástörténetében, az '56-os legendákban a nők szimbolikus alakként, hagyományos szerepkörüktől idegen „harcos amazonként”, vagy a felkelőket segítő főző- és ápolószemélyzetként, esetleg szeretőként jelennek meg. Ki ne emlékezne az október 23-i tüntetés kezdetéről készült filmfelvételeken látható, ablakban álló, címeres zászlót lengető, fehér ruhás fiatal lányra? Az 1956-os fényképeket nézegetők szeme előtt esetleg még megjelenhet a géppisztolyt szorongató, felkelő lányok képe is — de arról, hogy e napokat miként élték meg a nők, sokkal kevesebbet tudunk.

A nőkkel többnyire akkor készültek interjúk a forradalom napjairól, ha a férfiak szerepvállalásaira tudtak emlékezni, vagy politikus férfi hozzátartozójaként olyan rendkívüli esemény részesei voltak, mint a snagovi fogság (Ember 1989). Kivéve persze azokat az eseteket, ha maguk is — fegyveres csoportok tagjaiként — férfias szerepeket játszottak az eseményekben, vagy a fegyveres felkelés idején teljesítettek szolgálatot orvosként, ápolónőként. Interjút készítettek azokkal is, akik valamilyen fontosnak tartott esemény, például sortűz, vérengzés, lincselés szemtanúi voltak.

Az elfoglalt politikusférjeknek biztos háttérrel nyújtó, a bebörtönzött házastársat váró, a kivégzett férj, élettárs, testvér, apa emlékét ápoló nőket tartották arra érdemesnek, hogy alakjukat megörökítsék mint a férjjel, társsal, testvérral, apával kapcsolatos, a kollektív emlékezet számára is tanulságokat hordozó történetek hiteles közvetítőit. Persze a jól megformált történetek átadására elsősorban a vezető politikusok feleségeit és az értelmiségi foglalkozású nőket tartották alkalmasnak. Kevésbé tűntek érdekesnek például a munkástanácsstagok feleségeinek 1956-os élményei.

1945 után törvények sora született a nemek közötti diszkrimináció teljes eltörlésére vonatkozóan. Ezek biztosították a nőknek az általános választójogot, a korlátlan egyetemi felvételt, és lehetővé tették számukra olyan szakmák élethivatásszerű választását, amelyek korábban csak a férfiak vonatkozásában voltak nyitottak (Pető 1998, 9). A második világháború után megnőtt a regisztrált női munkavállalók száma. A nők alacsony presztízsű, sok esetben úgynevezett női tulajdonságokra épülő munkahelyen helyezkedtek el, rekonstruálva ezzel a családon belüli munkamegosztás hagyományos mintáját (Neményi 1999, 7). A politikai hatalom a nők egyenjogúsításának ürügyén a munkahelyeken különböző „csatornákat” hozott létre, hogy a nők úgy

érezhessék, politizálhatnak, holott e szervezeti formák csak látszatzmegoldásokat eredményeztek. Hiába léptek be a pártba, a Magyar Nők Demokratikus Szervezetébe, hiába függtek politikai jelszavak munkapadjaik fölött, hiába kaptak sztahanovista kitüntetést — a nők politikai aktivitása, politika iránti érdektelensége nem változott meg egyik napról a másikra. Bár egyre jobban érdeklődtek a kor beszédmódjának megfelelő „politikai viták” iránt, úgy tűnik, csak az értelmiségi nőknek adatott meg az a lehetőség, hogy — alkalmazkodva a pártzsargonhoz — egyetemistaként, íróként, pártideológusként megvitassák, közzé tegyék politikai nézeteiket.

*A pincébe menekülő anya gyermekével és a nagymama —
feleltek a második világháborús reflexek*

A nők 1956-os szerepvállalásában mégsem az „új idők szelének” hatása volt domináns, hanem az a törekvés, hogy megfeleljenek hagyományos női szerepeiknek. Ennek oka az is lehetett, hogy a törvényekben deklarált egyenjogúság és a forradalom között röpké tíz-tizenkét esztendő telt el, amely az évszázados hagyományok, beidegződések megváltoztatására nem volt elegendő. A kisgyerekes családayáknak nem is nagyon lett volna idejük a háztartás ellátása mellett az utcára menni, és tevékenyen részt vállalni az események alakításában. Az 1956. október 23-i tüntetés kezdetén elsősorban egyetemista diáklányok vagy értelmiségi elitfoglalkozású nők voltak jelen, ezt követően az eleinte csak szemlélődő háziasszonyok, vagy a munkából hazasiető nők (még akár iskolás gyerekkel) is csatlakozhattak a menethez. Vajon mi késztette a háziasszonyokat, akiket korábban egyáltalán nem érdekelt a politika, hogy beálljanak az egyértelműen politikai jelszavakat skandálók tömegébe? A kollektív tömegakciók idején megfigyelhető, hogy az addig passzív szerepre kárkoztatott nők közül igen sokan közel kerülnek az utcai látványosságokhoz, demonstrációkhoz. Az eleinte csak szemlélődő, a kirakatok helyett a tömeg hullámszámát bámuló nők jelentős része talán nem feltétlen a politikai jelszavak mögött húzódó jelentések miatt kapcsolódott be a jelszavak skandalizálásába, hanem az euforikus hangulat, az egymáshoz tartozás tudata új szereplehetőséget nyújtott nekik. Olyan szerepet is megvalósíthattak,

amelyben egyenrangú társként tüntethették fel magukat a jelen lévő, magukat emancipálnak tartó diáklányok és értelmiségi nők mellett. Másrészt az olyan rendkívüli eseménysorozat, mint egy tüntetés, amúgy is felborítja a hétköznapi rendjét.

Egy 18 éves lány, aki barátnőivel ott volt a Bem téren, így írt naplójában az eseményekről:

A jogászok megismertek minket, hogy középiskolások vagyunk, behúzkodtak a sorba minket, mosolyogtak ránk és szánkba adták a jelszavakat [Kiemelések — T. E. Zs.]. „Ki a magyar zászlóval!” – kiabáltuk, és az ablakokból zászlók szálltak alá lyukasan, mert kivágtak belőlük a címert. Egy néni egészen kihajolt az ablakon és teljes erejéből tapsolt. A Lánchíd csak úgy rengett alattunk, ahogy átmertünk rajta. Figyeltem az embereket, ahogy megálltak a hídon a tüntetést nézve. „Gyertek velünk!” – kiabáltuk, az arcokon tétovázást, örömet vettem észre. (Arrabona 1989, 33)

Tüntetés — a forradalom napjainak gyakori élménye

A tüntetés iránt persze mindenki érdeklődött, de elsősorban a fiatalabb korosztályhoz tartozó nőket volt nehéz otthon tartani. Ha ők csatlakoztak a tüntetéshez, időlegesen kivonhatták magukat a családi felügyelet alól. „A felvonulásra nem engedtek el, hiába siettem, pedig végül is bement a rádió, hogy megengedik. Meg el kellett vinnem valami csomagot a bátyáméknak, akik a Nemzeti Színháznál laktak a Rákóczi úton. Körülbelül öt-hat körül szabadultam el otthonról” (Bindorffer-Gyenes 1994, 139). A kollektív tömegakciókban részt vevő férfiak számára azonban jóval nagyobb mozgásszabadság adatik meg, mint a nők számára: egy férfi — megvetése jeleként — szinte bármit megtehetett a ledöntött Sztálin-szoborral, míg egy nőnek jóval visszafogottabban kellett viselkednie. Ezt tanúsítják a ledöntött Sztálin-szobor szétfűrészeléséről készített fényképek is, amelyeken a szobrot „trancsírozó” férfiak mellett legfeljebb csak „csintalanságot” elkövető, mosolygó nőket látunk.

„Akkor már tele volt a Rákóczi út, tele volt az egész Körút, es mire visszaértem a Peterdy utcába, ahol laktunk, addigra már azt kiabálták az emberek, hogy gyérünk a Sztálin-szoborhoz, az pedig ott volt, nem messze tőlünk. Hazarohantam és mondtam anyáméknak, hogy nagy tüntetés van, mindenki az utcán van, kiabálják, hogy le a kommunistákkal és szabad, független Magyarországot, meg hogy rengetegen mennek a Sztálin-szobor fele. Akkor apám is eljött velem [kiemelés — T. E.Zs.], és kimentünk a Sztálin-szoborhoz. Akkor már rajta voltak az acélkötelek, és teherautóval próbálták húzogatni, de hat nem jött le. Emlékszem, akkor lángvágókat hoztak, és kezdtek a csizmáját vágni. Közben jött egy hír, hogy menjünk a Rádióhoz, mert ott könnyfakasztókkal meg nagynyomású vízzel oszlatják a népet, és nem engedik, hogy a pontokat beolvassák a rádióba. Teherautóval átmentem a Rádióhoz. Akkor meg nem voltak lövések, de nem sokkal azután, hogy odaértünk, elkezdődött a lövöldözés. Úgyhogy én már a Rádiónál elkezdtem a vöröskeresztes szolgálatot, mert valamikor tanultam elsősegélynyújtást, mert az kötelező tanfolyam volt a gimnáziumban” — emlékezett vissza Sebestyén Mária (Bindorffer-Gyenes 1994, 139). A tüntetésen részt vevő nők többsége, amikor meghallotta a lövöldözést, döntéshelyzetbe került (akárcsak a férfiak), s ezt háromféleképpen oldhatta meg. Az első és legérthetőbb reakció a biztonságos hazamenetel volt. Azoknak a nőknek, akik mindenáron közösséget akartak vállalni a harcoló férfiakkal, két lehetőség kínálkozott: ápolónőként vagy fegyveres harcosként tevékeny segítők, alakítói lettek az eseményeknek. Míg az ápolónői tevékenység a hagyományos női szerepeknek felelt meg, addig a fegyveres harcosként való fellépés a női szerepből való kilépést jelentette.

Lány fehér zászlóval

A nők többsége csak Florence Nightingale² vagy Zrínyi Ilona példájára tudott aktív résztvevőjévé válni a tömegakcióknak. Csak az értelmiségi nők egy szűk körének volt arra lehetősége, hogy önreflektáló módon élje meg a történeteket, de még az értelmiségi feleségek közül is sokan szimbolikus cselekedetekkel (például kávéfőzés, szendvicskészítés a vitatkozó politikusférfiaknak) demonstrálták, hogy ők azért még jó feleségek és anyák. A híreket váró háziasszonyok szerepköre annyiban alakult át a normál hétköznapiakhoz képest, amennyiben az háborús helyzetben lenni szokott: sorban álltak élelmiszerért, aggódtak férjeik távolléte miatt. A következőkben ezen szerepkörök megvalósulását és funkcióit értelmezem.

Hagyományos női szerepek 1956-ban

A forradalom napjaiban a nők viselkedésmódját erőteljesen befolyásolta az, hogy mi a foglalkozásuk, és milyen a családi hátterük. Voltak, akik azonnal ismét háborús állapotokra kezdtek berendezkedni. Ez a nők számára elsősorban azt jelentette, hogy biztosítaniuk kellett családjuk ellátását. Elsőként álltak be a kenyérért kígyózó sorokba, megvitatták a híreket és a rémhíreket, és nem nagyon próbálkoztak azzal, hogy a közlekedés lebénulása és az állandó fegyverropogás mellett bejussanak munkahelyükre. A forradalom kollektív tömegakcióinak színterétől nem messze előfordult, hogy kívülről — a fegyverropogás zaja ellenére — szinte változatlanak tűnt a mindennapi élet. A Köztársaság térről és környékéről így írt naplójában Ember Mária.

A felkelők teherautóit állandóan lőtték valakik a háztetőkről, megesett azonban az is, hogy a háztetők egymással keveredtek harcba. Fentről időnként üres rézhüvelyek gurultak a járdára. Akkor indultam tovább, be a Szövetség utcán, amikor egy ágyú érkezett: feketére mázolt, rozogának látszó jóság, oldalán Kossuth-címerrel. A mellékutcákon közben nyugodtan rugdostak a rongylabdát más gyerekek. Az asszonyok a gangon perlekedtek, és klopolták a szőnyeget. (Ember 1993, 26)

Mások fontosnak tartották, hogy (a nehézségeket leküzdvé) bemenjenek a munkahelyükre, bár útközben fegyverropogást hallhattak, és igazoltathatták őket. A gyárban, ha nem volt munka, a férfiak az érdekvédelmi

² Florence Nightingale (1820–1910). Jómódú angol családból származott, de érdeklődése hamar a szegénység, a szociális igazságtalanságok felé fordult. 1854-től a krími háborúban — Sidney Herbert honvédelmi miniszter megbízása nyomán — megszervezte, hogy a kórházakban nők ápolják a sebesülteket. Őt tekintik a háborús időszakban a sebesültekkel, elesettekkel foglalkozás példaképének.

szervek, a munkástanácsok megalakításán buzgólkodtak. Milyen szerep jutott ebben a nőknek? A Csepel Vas- és Fémművek Kerékpárgyárában a dolgozók 80%-a például nő volt, döntő többségükben segédmunkás vagy betanított munkás. A munkástanács 1956. október 30-ai, alakuló jegyzőkönyvét 34-en írták alá tagként, köztük három nő — pedig a munkástanácsot kifejezetten reprezentatív szervnek szánták, és elnökéül is fizikai munkást választottak.³ A nőknek adminisztratív szerep jutott: a munkástanács jegyzőkönyveinek vezetése, tüzelőutalványok kiállítása, stb. A munkástanács bürokratizálódásával megjelentek a szerv körül sürgölődő titkárnők is. A Csepel Vas- és Fémművek Központi Munkástanácsának elnökének például külön titkárnője volt. A munkástanács megalakításában tevékenyen részt vevő férfiak egyáltalán nem biztos, hogy beszámoltak feleségeiknek a gyári, politikai ügyekről.⁴ Ebben a közegben nem a nők feladatának tekintették a gyári, illetve a politikai ügyek alakításának felelősségét. Az elsősorban vidéki, női munkaerőt nagy számban foglalkoztató munkahelyeken, például a háziipari szervezetekben azért nőket is bevásztattak a munkástanácsokba. Munkástanácselnökek egyetlen gyárban választottak nőt, de ő is műszaki értelmiségi volt, Békefi Gabriella.

A tank utcai látványossággá vált a forradalom napjaiban

Az értelmiségi foglalkozású férfiak feleségei közül sokan ezekben a napokban is megfeleltek a hagyományos szerepelvárásoknak. Október 24-én egy újság főszerkesztőjének a felesége, „kedves, csinos asszony... nagytakarítást rendezett, és sejtelve sem volt arról, mi játszódik le a városban” (Ember 1993, 4). Azok a feleségek, akiknek a férje aktív politikai szerepet vállalt, általában otthon maradtak. Hallgatták a rádiót, barátaikhoz mentek

³ Az 1956-os Intézet Különgyűjteménye az Országos Széchényi Könyvtár (OSZK) Kézirattárában. B 3768/57/1. Tolnai Károly és társai pere. A Kerékpárgyári Munkástanács 1956. október 30-ai jegyzőkönyve.

⁴ Interjú özv. M. K.-néval. Készítette Tóth Eszter Zsófia. 1998. február.

megvitatni az eseményeket, várták férjük telefonhívását, vagy felkerekedtek, bementek a városba, és megpróbáltak találkozni vele (Horváth 1994, 145). A fegyveres felkelők bázisaihoz közel lakók életét igencsak megbolygatták a forradalom eseményei. A felkelőkkel szimpatizálók kifejezték szolidaritásukat. Volt, ahol a „rettentő hideg, kegyetlenül esős, rossz idők” miatt megszánták a hősnek tartott felkelőket, és behívták őket egy-egy teára, levesre (Eörsi 1997, 219). A férfiak emlékezetébe tehát a nők — alapvető toposzként — úgy jelentek meg, mint akik segítettek, szolidaritásukat fejezték ki. Ezek a jótékonykodó, támogató, a férfiakat élelemmel ellátó magatartásformák jól illeszkedtek a hagyományos női szerepelvárásokhoz, hiszen ezek a nők olyan szerepeket valószínűsítettek meg, amelyeket tőlük békeidőben is elvártak. A főváros utcáin halottak, sebesültek hevertek, ezért szükség volt azokra, akik értettek a sebesültek ellátásához. A visszaemlékezésekben a nők szolidaritását legjobban a sebesülteket kötöző és szállító ápolónők jelenítik meg. Sok sebesültápoló nő „jelentéktelen”, magától értetődő cselekményként ábrázolja saját részvételét, a férfiak visszaemlékezéseiben viszont ezek a nők is „hősként”, mondhatni „szentként” jelennek meg. „A sebesültszállítás vagy mentés... úgy történt, hogy lekiabáltak vagy leszaladtak értem a Tompa u. 10. pincéjébe, hogy jöjjenek gyorsan, mert most találtak el valakit. Akkor én rohantam. Olyan is volt, hogy... mentem egyik kapuból a másikba, és figyeltem, hogy aki most átszaladt, az át tudott-e érní az utca túlsó oldalára... Ha láttam, hogy az utca közepén esett össze valaki és... tudtam, hogy járóképes, akkor odakúsztam hozzá és mondtam neki, hogy próbáljon oda eljutni, ahol... a kis teherautónk állt, amivel szállítottuk a sebesülteket” — emlékezett vissza Sebestyén Mária ápolónő (Bindorffer-Gyenes 1994, 140). Az ápolónők hosszabb-rövidebb időre kiszakadtak mindennapi környezetükből, és a fegyveresekkel tartottak. A sebesültellátó nők a harcok szünetében teát főztek, krumplit hámoztak, átkötözték a sebesülteket. Rajtuk kívül más nők is voltak a fegyveresekkel: a visszaemlékezésekben ők mint feleségek, szeretők, vagy mint „forradalmi romantikára éhes fiatal lányok” jelentek meg, akik ugyancsak az élelmiszer-ellátásban vettek részt: főztek, az élelmiszer-szállító kocsikról és a kinyitott boltokból osztották az élelmiszert, nemzetőr-igazolványokat állítottak ki. Amikor a női visszaemlékezők a forradalomról beszélnek, gyakran mesélik el — a forradalmi romantikához kapcsolódva — saját szerelmi történetüket is. Hajnal Klára családja egy teára, meleg levesre hívta be Bárány Jánost, a Tompa utcai fegyveresek vezetőjét, aki aztán vissza-visszatért hozzájuk. 1956. november 15-én már együtt próbáltak sikertelenül Nyugatra menni. Bárány János kivégzése után Hajnalék a férfi fényképét évekig a falon tartották, saját családi képeik mellett. Hajnal Klára Bárány János menyasszonyaként vonult be az 56-os legendáriumba. A felkelőcsoportok tagjairól készített újságtudósítások

ezzel szemben nem foglalkoztak a „szerelmi szállal”, hanem a fegyveresek férfias szerepmintáknak megfelelő viselkedését emelték ki. A Bárány Jánosról megjelent újságcikk őt magát szerénynek festi le, aki sikereivel nem kérkedik, az olvasó azonban Báránytársaitól megtudhatja az „igazságot: parancsnokuk bátor, saját életével sem törődik, társait menti, és mindenki mint „Bordósipkás Jancsit” ismeri. A harcok során, bár kilőtték alóla az erkélyt, sikerült kimenekülnie a házból (Szalay 1989, 446). A női szereplőktől alig várták el, hogy politikai véleményük legyen az eseményekről: az ő feladatuk annyi volt, hogy jól tudjanak főzni, esetleg jártasak legyenek a betegápolásban. Ezzel a szerepelvárással alkalmazkodtak ahhoz a korábbi gyakorlathoz, amely szerint a nők politikai állásfoglalása sokkal kevésbé fontos, mint a férfiaké (Pető 1998, 158). Sőt, egy nő politikai hovatartozását elsősorban a férje politikai állásfoglalásai révén ítélték meg.

A pincékben a nyugati rádióadásokat hallgatták

Ha egy nőt a megtorlás során perbe fogtak, az eljáró hatóságok gyakran próbálták a magánéletét is befeketíteni; ez a férfiaknál alig fordult elő, a hamis vád az ő esetükben inkább köztörvényes bűncselekmények elkövetése volt. Ha egy nő szeretőt (szeretőket) tartott a forradalom napjaiban, azt a nyomozó hatóságok nagyobb bűnnek ábrázolták, mintha egy férfi tette volna ugyanezt.

A „férfiasnak” minősülő női szerepek

Milyen közegből érkeztek azok a nők, akik úgy érezték, hogy nekik is fegyveresként, a „barikádokon” van a helyük? Nem elsősorban az egyetemisták közül. „Bennünket nem engedtek az egyetemista fiuk harcolni. Csak röpcédulákat gyártottunk. Nem mintha mi nem mentünk volna. De

fegyverrel... Én nem is mertem volna. Én nem tudnék megtanulni löni.”⁵ Bár a női résztvevőkről nem állnak rendelkezésre részletes „statisztikák”, annak a néhány nőnek az életrajza, akik fegyvert fogtak, mégis alkalmas néhány következtetés levonására. Ezek alapján a fegyveresen harcoló nők elsősorban olyan fiatal lányok voltak, akik állami gondozásban vagy sokgyermekes családban nevelkedtek, és az ezzel járó hátrányokat önálló életük elindításakor nem, vagy csak nehezen tudták leküzdeni. Alkalmi munkákból éltek, esetleg gyári segédmunkásként dolgoztak. Többük családalapítási próbálkozása is kudarcot vallott, és gyerekei állami gondozásba kerültek. A fegyveres harctól talán azt várták, hogy tehetnek valami olyat, ami tágabb horizontot biztosít életüknek. „Semmi tudatos forradalmiság nem volt bennem, amikor odamentem. Persze, ha én olyan nagyon elégedett lettem volna az életemmel, ha nekem olyan nagy tetszett volna az, ami volt, akkor valószínűleg nem kötök ki a barikádokon” — emlékezett vissza Wittner Mária (Bindorffer-Gyenes 1994, 17). Érdekes, hogy visszaemlékezéseikben ezek a „férfiasként” minősülő szerepet vállaló nők sem úgy értelmezik életútjukat, miszerint azért harcoltak, hogy politikai célokat valósítsanak meg, hanem inkább úgy jelenítik meg önmagukat, mint akik sodródtak az eseményekkel. A sajátos „női” életút-rekonstrukciónak persze ugyanúgy részesei az interjúkészítők is. Talán ők is jobban elfogadják azt, ha egy nő véletlenszerűen, minden politikai gondolat nélkül csatlakozott egy tömegakcióhoz, mintha egy férfi mondaná el ugyanezt. Azon nők számára, akik a „férfiasként” szerepeket tartották fontosnak, szinte semmi más lehetőség nem volt, mint hogy fegyvert ragadjanak. A visszaemlékezők között akadt, aki ezt már a gyerekkorára visszavetítette. „Ha lányok is lehettek volna katonák, én bizony az lettem volna... Nagyon fiús voltam, meg volt egy öcsém, és mindig fiúkkal játszottam. A számháború volt a kedvencem, babázni sose szerettem” (Bindorffer-Gyenes 1994, 151).

Forradalmi utcakép előtérben fehér fejkendő nővel

⁵ P. É. visszaemlékezése. Az interjút készítette Tóth Eszter Zsófia, 1999. április.

Ezek a nők katonákként viselkedtek: fegyverük volt, lőttek, Molotov koktélokot készítettek és a tankokra dobálták őket, lőszert gyűjtöttek, őrséget álltak. Visszaemlékezéseikben a fegyverrel harcoló nők a férfiakkal egyenrangú félként tüntetik fel magukat. „Én ugyanolyan voltam nekik, mint egy fiú. Ugyanolyan bajtárs voltam” — hangsúlyozta egy fegyveres csoport női tagja, aki visszaemlékezése szerint az egyik közért vezetőjét géppisztollyal kényszerítette arra, hogy az nyissa ki a boltot és ossza szét az emberek között az élelmet. E történet szimbolikusan is megjeleníti, hogy a visszaemlékező milyen erősnek szeretné láttatni önmagát. Ezzel szemben néhány nappal később megmutatkozott, hogy mégsem egyforma a bajtársaival, mivel férje kérésére a csoport vezetője már nem engedte ki a fegyveres csoport főhadiszállásáról. „— Erzsikém, most maradj itt, mert itt van rád szükség! — Főzni kellett, már vagy száz ember jött-ment az épületben, meg ott voltak a sebesültek, azokat is el kellett látni, meg gondoskodni kellett róla, hogy ne legyen anarchia” (Bindorffer-Gyenes 1994, 35). A visszaemlékező így egyik napról a másikra — a fegyveres felkelő szerepköréből kiesve — ismét a nőiesnek számító ápolónő és szakácsnő szerepében találta magát.

A forradalom napjaiban a bizonyos elemeiben „férfiasnak” is minősíthető magatartás egyes értelmiségi nők visszaemlékezései alapján elemezhető. Az értelmiségi foglalkozású nők egy része vagy a munkahelyén, vagy baráti körben részt vett a bizottságok megalakításában, az események értékelésében, az újságszerkesztésben, a röplap-sokszorosításban.

A forradalom napjaiban az utcakép néha a normalitás látszatát adta

Ember Mária újságíró sorbaállás közben is riportíráson gondolkodott:

Teherautóról frissen sült kenyeret kezdenek árulni, felbomlik a sor. „A pékek, a pékek helytállnak!” — gondolom halasan. Viharkabátos férfi szólít fel minket a kocsi tetejéről, készítsük ki előre a pénzt, kiszámolva, ne tőle várjuk, hogy visszaadjon. A tömegben spontán pénzváltási folyamatok zajlanak le, a ponyva alól kettesével nyújtják le a vekniket. Ha igazi újságíró

lennék — szoktam magamat ezzel gyötörni, hogy nem vagyok „igazi” —, akkor most megtudakolnám, honnan jöttek, hánykor keltek, hányan vannak bent a sütődében, ügyeletet tartanak-e a kemence körül, de restellnem itt feltenni a „termelési riport” kérdéseimet, jobban szeretek egy lenni a tömegből, pedig vihetnek mellesleg egy kis helyszíni tudósítást a lapnak. (Ember 1993, 9)

A forradalom napjaira jellemző „értelmiségi téblábolás” — aminek lényege, hogy az értelmiségiek nagy része nem fogott fegyvert, hanem vitatkozott, felhívásokat fogalmazott, bizottságokat alakított — ebben a visszaemlékezésben kiegészül a sorbaállással, akárcsak az egyetemeken, a baráti összejöveteleken a szendvicskészítéssel, a telefonügyelettel, az „ajtónállással”. A visszaemlékező nemcsak szemlélődik, hanem rögtön értelmezni is próbálja az eseményeket, amelyekbe belecsöppent. A megfigyelés egyben szakmai kihívás is számára: riportot akar készíteni, de kitér a kihívás elől. Ennek oka egyrészt az értelmiségi töprengő, önreflektáló vergődése, hogy „szakmájának” nem igazi „mestere”. Másrészt a visszaemlékező úgy ábrázolja, hogy az ötvenes években megélt konfliktusok tartják őt vissza az értelmiségi szereptől.

Az egyedüli olyan kollektív akciók 1956-ban, amelyeken csak nők jelentek meg, a nőtüntetések voltak. Az 1956. december 4-i és 5-i budapesti nőtüntetéseket számos hasonló vidéki megmozdulás követte: 1956. december 6-án Gyulán, 7-én Székesfehérváron, Esztergomban, Pécsen, 9-én Miskolcon, 10-én Egerben rendeztek nőtüntetéseket. E megmozdulásokat, mivel kollektív politikai tömegakcióknak minősíthetők, az emberek könnyen értelmezhették volna úgy is, hogy a nők „férfias” szerepkörben viselkedtek, tüntetést szerveztek. Ezzel szemben, mint a női mozgalmak általában, a korabeli gondolkodásmódban ez a tüntetés is a férfiak által szervezett mozgalom részeként jelent meg. A Nagybudapesti Központi Munkástanács tagjait ugyanis sokáig a tüntetés megszervezésének vádjával illették, mintha a nőtüntetés e szervezet egyik kiegészítő tevékenysége lett volna. A félreértés oka az volt, hogy a Központi Munkástanács (KMT) sajtófelelőse december 5-én a nőtüntetést éltető cikket jelentetett meg a tanács tájékoztatójában — holott két nappal korábban a KMT elnöksége még elvetette a nőtüntetés melletti szöveges megemlékezések és emléklapok kiadását (Horváth 1998, 184–185).

A budapesti nőtüntetés rendezését — a visszaemlékezések szerint — 1956. december 1-jén határozta el Abod László, Eörsi István, Gáli József és Obersovszky Gyula. A tervük az volt, hogy a szovjet katonai megszállás egy hónapos évfordulóján a forradalomban elesett hozzátartozók emlékére felvonulást rendeznek, amelyen csak nők vesznek részt. A november 4-ei szovjet katonai bevonulást kötötték össze a „forradalom összes áldozatára

emlékezés” gondolatával; a kezdeményezés, különösen azért, mert csak nőket vonultattak fel, kifejezetten az érzelmekre ható, kollektív akcióvá vált. A Péterfy Sándor utcai kórházban illegálisan szerkesztett *Élünk* című újság december 4-ei száma ezt a „maszkulin” diskurzusban formálódott tüntetéstervezetet közvetíti a nőknek. A felhívás szerzői olyan retorikai eszközöket alkalmaztak, amelyek vélhetően a megfelelő érzelmi húrokat megpendítve, minél több nőt ösztönöznek majd a tüntetésen való részvételre (Litván 1991, 191).

A cikk címe — „Magyar Anyák! Lányok! Asszonyok!” — utal azokra a röplapokra, amelyeket a tüntetés előkészítéseként sokszorosítottak. Az első helyre a nők legfontosabb szerepét, az anyaságot helyezi. A cikk szerint a magyar történelemben gyakran volt arra példa, hogy a nők a legkritikusabb pillanatokban álltak helyt, megmentve a hazát. Két nőalakot emel ki: Zrínyi Ilonát és Dobó Katicát. Dobó Katica szimbólumként sűríti az egri nők szerepét a vár török ostroma alkalmával, és sok hasonló vonást mutat fel Zrínyi Ilonával annak ellenére, hogy az utóbbi várparancsokként „állt helyt a hazájáért”, ahogy a „férfiak szoktak”. Minkét esetben háborús állapot volt, amikor végveszélyben egyes nők ideiglenesen felhagytak a háztartásvezetéssel, és elsősorban nem a gyerekek nevelésével foglalkoztak, hanem fegyvert ragadtak, szurkot öntöttek az ellenség fejére, a cikk szerint „bátor, megalkuvást nem ismerő szellemben”. 1956 decemberében, a szovjet bevonulás után egy hónappal, a nők feladata természetesen nem a várvédelem volt, hanem a halottakra való emlékezés. Az emlékezés gesztusa pedig — a cikk szerint — nem a „férfiás” szerepmintákhoz köthető, hanem női feladat. Hiszen a „friss sírok” az ő fiaikat, férjeiket rejtik. A nőknek tehát azért ajánlatos részt venniük ebben a politikai tömegakcióban, mert férjüket vagy fiaikat elvesztették, és magát a családot érte ezzel sérelem. A nőknek az írás szerint éppen azokat a tulajdonságaikat kell felhasználniuk a tüntetésen, amelyekben eltérnek a férfiaktól. A női felvonulás tehát más, mintha férfiak menetelnének, hiszen a cikk szerint annyira hatásos, hogy a nőket még a „golyó sem fogja”. Ebben a kijelentésben benne foglaltatik az is, hogy a nőkre nem lőnek, mert egy sebesült, halott nő látványa elviselhetetlenebb, s inkább válhat szimbólummá, mint a férfi, akinek feladata a család és a haza védelme, és ennek érdekében „normális” áldozatnak számít még az élete feláldozása is.

A budapesti tüntetés 1956. december 4-én, a Hősök terén zajlott le. Több ezer nő vonult fel gyertyával a kézben, némán; virágokat helyeztek el az Ismeretlen Katona sírjánál, majd kitűzték a lyukas zászlót. A karhatalom a szovjet tankok támogatásával feloszlatta a tüntetést. A felvonulás szimbolikus eszközei a tüntetés eredeti koncepciójának feleltek meg: a gyertyák és virágok a hősökre való emlékezést, az Ismeretlen Katona sírjának felkeresése pedig a hazáért elesett férfi hozzátartozó emlékének ápolását jelképezte. A következő

hónapokban, években, évtizedekben a forradalomban aktív szerepet vállaló, és ezért a megtorlás során elítélt, kivégzett férfiak női hozzátartozóinak — a kényszerűen vállalt családfenntartáson kívül — a férfi és a forradalom emlékének ápolása vált a fő szerepükké.

1956 novemberében még reális lehetőség volt a külföldre távozás, korabeli szóhasználatban a disszidálás. Inkább a férfiak tűntek kalandvágyóbbnak; az itthon maradtakat talán éppen feleségük, élettársuk, szerelmük győzte meg a kinti élet nehézségeiről, hiszen a kialakult vélemény szerint a nők általában jobban tartanak az ismeretlentől, a beilleszkedés traumáitól.

A kolleganőmék nagyon ki akartak menni. A férjemet nagyon megagitáltak. Es akkor mondta, hogy menjünk. De akkor mar ezeket vagy kétszer visszatereltek. Azt mondtam a férjemnek, hogy tudod mit, ha akarsz, menjél, én nem megyek. Mert ha elkap a honvágy, én visszajövök. Úgy össze... nem vesztünk össze, csak mondta, hogy te nem akarsz jönni. Mondtam, nem. Nekem ez megfelel. Mondtam, hogy nehogy azt hidd, hogy ott kolbászból van a kerítés. Nem tudok beszélni. Megtanulni nem olyan könnyű a nyelvet. Aztán végül is belenyugodott. Maradtunk.⁶

Előtérben fegyveres felkelők, közöttük egy felkelőnő — reális arány a fegyveres csoportokban

Azoknál a családoknál, ahol tartani lehetett attól, hogy a férjet letartóztatják, másként merült fel az emigrálás lehetősége. Ez esetben a feleségek inkább ösztökölték párjukat, hogy menjenek külföldre. „Anyu mindig példázott, hogy ez is elment, az is elment. Főleg, hogy többször elvittek, és anyu félt, hogy nem engedik vissza. Ez be is jött” (Kőrösi-Molnár 2000, 40). Ezekben a szerepváltozatokban a feleségek elsődleges szempontnak a férj biztonságát tartották, ezáltal is megőrizve a család teljességét. A fegyveres nők közül is többen a Nyugatra való menekülést választották.

⁶ Interjú S. J.-né munkásnővel. Készítette Tóth Eszter Zsófia, 1999. november

Voltak, akik külföldön munkába álltak, de aztán a büntetlenséget ígérő propaganda hatására hazatértek.

A megtorlás során hat nőt végeztek ki. Többségük fegyveres felkelőcsoportban harcolt, akárcsak azok, akiket életfogytiglanra, vagy 15 éves végrehajtandó szabadságvesztésre ítélték. A fegyveres nők közül azok, akik a büntetőhatóságok látókörébe kerültek, nem részesültek enyhébb bánásmódban a férfiaknál, csak azért, mert nők. Hároméves végrehajtandó szabadságvesztésre ítélték például olyan nőt, aki röpcédula-terjesztésben vett részt, vagy 10 hónapra vidéki munkástanács tagot. Az események környezetében sürgölődőket, mint például a munkástanács titkárnőjét, jegyzőkönyvvezetőjét, bár eljárás alá általában nem vonták, de többször kihallgatták, zaklatták őket. Tanúskodtak a „másik oldal” képviselői is: akiket a forradalom napjaiban leváltottak, letartóztattak, többször is ismertethették történetüket a hatóságok előtt. A bírósági eljárás során ott ültek a női népi ülnökök is, akiknek hozzátartozói a forradalom napjaiban lettek lincselés, gyilkosság áldozatai.

A többéves szabadságvesztésre ítélt nők közül volt, akit nem engedtek ki az 1963-as amnesztiával, mert egyes tetteiket a bírósági ítéletben — a megtorlás során alkalmazott hatósági gyakorlatnak megfelelően — köztörvényes cselekedetként értékelték (Kahler 1993, 33). Akiknek a büntetését ilyen jellegű „köztörvényes” bűncselekmény is sújtotta, azok csak az 1970-es évek elején szabadultak. Mellettük elsősorban a család, a szülők, a testvérek álltak ki, ritkább esetben egy patronáló barát, de férj, élettárs szinte soha, mert vagy ő is börtönben ült, vagy a börtön előtti kapcsolat nem bizonyult tartósnak. Az említettek közül a rendszerváltás után a legismertebbé Wittner Mária vált. Az ő sorsát nemcsak az emelte ki a társai életútja közül, hogy a rendszerváltás időszakában aktív szerepet vállalt 56-os szervezetekben, hanem talán az is, hogy az ő élettörténete illeszkedik a legjobban a forradalmi narrációhoz. Ő ugyanis nem magányos harcosnő, hanem története összefonódik kivégzett barátnője történetével. Havrila Bélánét a forradalom napjaiban ismerte meg, együtt harcoltak a felkelőcsoportban. Mindkettőjüket halálra ítélték, majd Wittner Mária ítéletét másodfokon életfogytiglanra változtatták. Az első- és másodfokú tárgyalás között eltelt hét hónapot ugyanabban a halálos zárkában töltötték. A legmegindítóbb kép a történetből a két barátnő búcsúzásának pillanata.

Kinyílt az ajtó es hívtak. Összeborultunk, aztán bejött két fegyőr, megfogtak, kézen fogtak es kivittek. Csak néztem utánuk, míg be nem csapódott az ajtó. Pici kis nő volt a Kati, egyenesen, feltartott fejjel ment. Sokszor felmerült bennem a gondolat, Kati utolsó képe, hogy vajon en, ha eljutok odáig, vajon en milyen lettem volna. (Bindorffer-Gyenes 1994, 17)

Azoknak az asszonyoknak, akiknek társát börtönbüntetésre ítélték, egyedüli családfenntartóként kellett kitartaniuk a börtönévek alatt. Már a letartóztatástól kezdve különböző életstratégiák segítségével próbáltak megküzdeni a helyzettel. Volt, ahol a letartóztatottak feleségei összejártak, segítették egymást. Az ítélet megszületése után állásaikat elvesztették. Ha nem állt mögöttük megfelelő családi, baráti háttér, akkor csak a beszélőkre utazás alkalmával tudták a többi sorstárssal megbeszélni a „külvilág” eseményeit. A börtönből kiszabadult férj újrarendeződve látta a családi szerepeket, hiszen az évek során az anya volt a családfenntartó. Az eredeti családmodell ezt követően vagy visszaállt, vagy konfliktusok, súrlódások árán, de az apának el kellett fogadnia a megváltozott szerepeket. A kivégzettek hozzátartozói közül az emlékezet fenntartásában azok játszottak szerepet, akik a családon belül nem folytattak „tabusító kommunikációt”. Közülük többen már az 1980-as években részt vettek október 23-i tüntetéseken, az 1956-ról szóló kerekasztal-beszélgetésekben. Számukra persze a férfi nemcsak 1956 szimbólumaként, hanem férjként, apaként, testvérként is meghatározó volt. „Mert én azt hiszem, hogy akkor volnék az ő halálának cinkosa, ha énbennem ő úgy halna meg, hogy csupán csak egy szimbólumot csinálnék belőle, és amellet, aminek ő szimbóluma lett, több más igaz emberrel együtt, amellet nem élne bennem ő úgy is, mint egy gyarlóságaival küzdő, mérhetetlenül életszerető, végtelenül tisztességes és mérhetetlenül szeretett ember” — emlékezett vissza apjára Losonczy Anna, Losonczy Géza lánya (Ember 1989, 123).

A sokszínű női szerepek közül 1956 befogadástörténetében is a hagyományos női szerep vált dominánssá. Az 1956-ban megjelenített női szerepek majd’ mindegyike nélkülözte a férfiaktól való függetlenedést. A női szerepek konfliktusai nem váltak az 1956-ra való emlékezés részévé; e tény nemcsak a nőtörténet iránti közömbösségből fakadt, hanem 1956 politikatörténeti olvasataiból, amelyek egyértelműen a férfiakat jelenítik meg főszereplőként — nem véletlenül. A nők politikai szocializációja szempontjából 1956 nem jelentett fordulópontot. A férjnek való alárendeltség a politikai kultúra tekintetében továbbra is magától értetődőnek számított a mindennapi beszédmódban. Az „anyai-nemzeti” keretben keletkezett női szerepek között a politikai tekintetben autonóm nő alakja csak néha sejlik fel. A nők politikai kultúrájának változásához 1956 talán csak annyiban tett hozzá valamit, hogy olyan szolidaritásvállalási szerepeket tett számukra lehetővé, amelyekben kiléphettek a család keretei közül.

Felhasznált irodalom

Arrabona, Júlia. 1989. „1956-os napló. Egy 18 éves lány feljegyzései.” *Historia* 3 (33): 73–82.

- Bindorffer, Györgyi & Gyenes Pál. (szerk.) 1994. *Pesti utca — 1956. Válogatás fegyveres felkelők visszaemlékezéseiből*. Budapest: Századvég Kiadó & 1956-os Intézet.
- Eörsi, László. 1997. *Ferencváros, 1956*. Budapest: 1956-os Intézet.
- Ember, Judit. 1989. *Menedékjog*. Budapest: Szabad Tér Kiadó.
- Ember, Mária. 1993. „Mindent késve. Naplójegyzetek, 1956. október 24–31.” *Beszélő* 4 (42): Melléklet.
- Hegedűs, B. András (szerk.) 1996. 1956 kézikönyve III. Budapest: 1956-os Intézet.
- Horváth, Miklós. 1995. *Maléter Pál*. Budapest: Osiris & Századvég & 1956-os Intézet.
- Horváth, Sándor. 1998. „A Központi Munkástanács története.” *Első Század* 1: 113–209.
- Juhász, Borbála. 1999. „Women in the Hungarian Revolution of 1956. The Women’s Demonstration of December 4th.” In Andrea Pető & Béla Rásky (eds.) *Construction, Reconstruction, Women, family and politics in Central Europe*. Budapest: CEU, 19–31.
- Kahler, Frigyes. 1993. *Joghalál Magyarországon 1945–1989*. Budapest: Zrínyi Kiadó.
- Kőrösi, Zsuzsanna & Molnár Adrienne. 2000. *Titokkal a lelkemben éltem. Az ötvenhatos elítéltek gyermekeinek sorsa*. Budapest: 1956-os Intézet.
- Litván, György (szerk.) 1991. *Az 1956-os magyar forradalom*. Budapest: Tankönyvkiadó.
- Neményi, Mária. 1999. *Csoportkép nőekkel*. Budapest: Új Mandátum Könyvkiadó.
- Pető, Andrea. 1998. *Nőhistóriák*. Budapest: Seneca.
- Szalay, Hanna (Szerk.) 1989. *1956 sajtója*. Budapest: k.n.

Kérchy Anna

Szegedi Tudományegyetem

Interjú az Erdődy-díjas Zsadányi Edittel

*Az Erdődy Edit-díj átadása Zsadányi Editnek
(2018. február 6.)*

Fotó: Csörsz Rumen István

Forrás: <https://iti.btk.mta.hu>

Zsadányi Edit habilitált egyetemi docens az ELTE Összehasonlító Irodalomtudományi Tanszékén. 2009 és 2014 között a magyar irodalom és kultúra oktatója volt a Groningeni Egyetem Finnugor Tanszékén. Kutatási területei közé tartoznak a narratív elméletek, illetve a feminista és queer elméletek találkozásai, a női írók a huszadik században, a modern és posztmodern magyar és amerikai próza, a posztmodern kultúraelméletek, a poszthumán irányzatok. Legfontosabb

monográfiái: *Krasznahorkai László* (Pozsony: Kalligram, 1999), *A csend retorikája: Kibagyásalakzatok vizsgálata huszadik századi regényekben* (Pozsony: Kalligram, 2001), *A másik nő: A női szubjektivitás narratív alakzatai* (Budapest: Ráció, 2006), *Gendered Narrative Subjectivity: Some Hungarian and American Women Writers* (Wien: Peter Lang, 2015), *„Bazsali, rezedá meg kisasszonycipő”: Kulturális másság feminista kritikai értelmezésben* (Budapest: Balassi, 2017).

Legutóbbi kötete, a *„Bazsali, rezedá meg kisasszonycipő”: Kulturális másság feminista kritikai értelmezésben* 2018 februárjában elnyerte az MTA BTK Irodalomtudományi Intézet Modern Magyar Irodalmi Osztályának Erdődy Edit-díját. A díj névadója, Erdődy Edit 1970-től négy évtizeden át dolgozott a Modern Magyar Irodalmi Osztály főmunkatársaként, a XX. század elejének magyar drámai irodalmát és az 1945 utáni magyar prózairodalmat kutatta, a Digitális Irodalmi Akadémia Mándy Iván- és Ottlik Géza szakértőjeként tevékenykedett. Az emlékére 2014-ben alapított kitüntetést az MTA Irodalmi Szakosztályának közössége az Erdődy és a Szabics családdal egyetértésben évente ítéli oda olyan kortárs irodalmi, színházi vagy irodalomtudományi teljesítmény elismeréseként, amely a humor, az irónia, a satíra, illetve a bevett evidenciákra való elfogulatlan rákérdezés eszközével a társadalmi megértés, a

szolidaritás és humánus értékeit segíti érvényesülni. A korábbi díjazottak közt szerepel Horváth Györgyi *Utazó elméletek: Angolszász politizáló elméletek kelet-európai kontextusban* című könyve (2014), Visy Beatrix *Szavakkal körbe* című tanulmánykötete (2015), és Bíró-Balogh Tamás *Könyvvel üzenek néked. Radnóti Miklós dedikációi* című munkája (2017). A díj Erdődy Edit személyiségére és munkásságára emlékeztető egyedi tárgy, amelyet a névadó lánya, Szabics Ágnes képzőművész készít, és amelyhez kísérő oklevél is tartozik. Interjúnkat a 2018-as szakmai elismerés alkalmából készítettük a díjazottal.

Mindenekelőtt a TNTeF Szerkesztősége és olvasói nevében szeretettel gratulálunk az elismeréshez. Biztató lépés a feminista irodalomkritika megkésett hazai kanonizációjának irányába, hogy a korábban díjazottak, az irodalomtudomány kulturális fordulata, a Nyugat nemzedékeinek lírája, illetve a Radnóti paratextus kutatásainak elismerése után a társadalmi nem tudomány kérdéseit irodalomtörténeti kontextusba helyező munkádra esett a választás. Első jelentős monográfiád 1999-ben Krasznahorkai László írásaiban az egyetemes pusztulás víziójához rendelt, gondolkodásunk alapkategóriáit átértékelő „emberi mélységperspektíva-teremtéssel” foglalkozott. Miképp vezetett az utad a posztmodern tudatnarráció vizsgálatától a női szubjektivitás és a kulturális másosság feminista narratológiai keretben történő értelmezése felé?

Érdekes módon, a magyarországi irodalomtörténeti diszkurzus jóval azelőtt kijelölte a helyem a „feminista” kategóriába, mielőtt még a kifejezetten feminista kritikai módszereket és kategóriákat alkalmaztam volna. A *Másik nő: A női szubjektivitás narratív alakzatai* a harmadik, és az első ilyen tárgyú könyvem, előtte inkább kontextusként volt jelen a Gender Studies. Krasznahorkai világában a kirekesztetteknek, a kilátástalan sorsúaknak, a szomorúaknak kifejezetten nagy szerep jut. A szövegek megalkotottsága, a bonyolult összetett mondatok, a ritmikus és metaforikus szerkezetek összetettsége és szépsége nemcsak ellenáll a reprezentált sivárságnak és kilátástalanságnak, hanem egy újfajta, mikroszkopikus kinagyítással megtanít minket egy másfajta látásmódra. A szegények prózája gazdagsággá változik a szövegvilágban. A kiszolgáltatottság megszólaltatása és az olvasó rögzített helyzetének kimozdítása az, ami átvezetett a női kiszolgáltatottság és női gazdagság, illetve a nemek szempontjainak figyelembevétele felé.

Krasznahorkai prózáját magát is kirekesztés érte (akkori is mostani) meglátásom szerint: a kilencvenes években a domináns magyar irodalomkritikai irányok nem voltak nyitott Krasznahorkai prózájának bizonyos posztmodern vonásai felé, felerősítették a modernség hagyományához kötődő funkciókat. Könyvemben lehetőségeim szerint igyekeztem árajzolni ezt a térképet, már csak azért is, mert az ilyen kategóriák sohasem ártatlanok, hatalmi-diszkurzív logikát működtetnek és képesek

hátrányos helyzetbe hozni művészi világokat és kutatói pozíciókat egyaránt. Ebben is közös vonást vélek felfedezni a Krasznahorkai művészete és az írók alkotásai között.

A „Bazsali, rezedá meg kisasszonycipő” Előszava szerint a kötet összeállításának szervező elve a hozzájárulás fogalma, a „ki tekinthető jó írónőnek, és ki nem?” kérdés felvetése helyett annak vizsgálata, hogy a női szerzők mit tettek hozzá a modern és posztmodern magyar irodalomhoz, illetve, hogy a feminista kritikai gondolkodásmód miképp vizsgálta felül az irodalomtudományos irányzatokat. Miben látod a női szépirok és a feminista irodalomkritika hozzájárulásának lényegét? (Milyen új kérdésfelvetések, kifejezésmódok, reprezentációs és értelmezési lehetőségek bizonyultak a legidőtállóbbnak, leggyümölcsözőbbnek? Vannak-e még lefedetlen területek, taburégiók?)

A kötet folytatja a feminista kritikának azt a hagyományos és mind a mai napig erős irányzatát, amely elfelejtett szerzőket és műveket igyekszik új megvilágításba helyezni. Ugyanakkor nem látom termékeny szempontnak annak bizonygatását, hogy egy adott szerzőt mennyiben tekintünk jó írónak vagy sem. A kánonkutatások már régen rávilágítottak arra, hogy egy szerzőt egy közösség mikor tekint jó írónak, az koronként és kultúránként változik. Ha egy mű folyamatosan erős pozícióban van, akkor is a különböző korok, érdekek és érdeklődések a mű különböző oldalát emelik ki. Abban az esetben is fontosnak tartom a női irodalom figyelembe vételét, ha nem tekintjük remekműveknek őket, hiszen a kultúránk alakulásához hozzájárultak. Nem az a célom, hogy még néhány szerzőt bekönyörögjek a meglévő kánonba, hanem inkább az, hogy a nemek szempontjainak tekintetbe vétele szélesítse ki az irodalmi mezőt, szélesítse ki irodalomfogalmunkat. Az utóbbi néhány évtizedben például a genderszemponatok tudatosítása jelentősen hozzájárult egy szélesebb értelmű és korszerű modernségfelfogáshoz, amely nemcsak esztétikai kérdésekre koncentrált, amelynek része a hétköznapi kultúra, a fogyasztói szokások, az életmód, a privát és publikus terek, a szabadidő, a turizmus, az életmód, az egészség, a test, a sexualitás, valamint a technológiai átalakulások: a rádió és a mozi szubjektivitásra gyakorolt hatásának tanulmányozása. Egy ilyen széles értelemben vett irodalom- és kultúrafelfogásban tágas kutatási terek, új, izgalmas kombinációk képzódhatnak meg, ebben a térben jut hely a másság és az azonosság, a nemi identitás különféle formáinak is, sőt egy újraértelmezett maszkulinitás-felfogás is beláthatóvá válik. A könyvemben igyekeztem efelé a felfogás felé tenni néhány lépést.

A narratológia központi terminusa a fókuszáció. Mi az, amit egy női író másként, más perspektívából lát, mint egy férfi író? Mennyiben általános nőirodalmi toposz

a kulturális marginalizáció, a perifériára szorultság létélménye, a kisebbségi pozícióból való visszabeszélés diszkurzív gyakorlata? Mennyire eredményesek a merev, autoriter, maszkulin ráció mesternarratívái ellenében körvonalazott, a fallogocentrikus diszkurzus alternatíváiként tételezett női testírás technikák, a korábbi könyveidben mélységükben vizsgált csend-retorika kibagyas-alakzatok vagy a menekvés metanarratíváinak performatív aktusai? Vannak-e olyan történetek, amelyeket a nők hitelesebben tudnak elmesélni, léteznek-e elidegeníthetetlenül kisebbségi elbeszélési módok? Releváns-e még egyáltalán a női irodalom kategóriája?

Nem merném azt állítani, hogy létezik egyfajta „női poétika” vagy női irodalom, hiszen nagyon könnyű ellenpéldákat találni. Kosáryné Réz Lolánál például kimutattam egy jellegzetes ismétlődéses, iteratív narratíva-felfogást, és ezt számos más női szerző esetében tapasztaltam különböző megjelenési formában. Hasonló elbeszélésmóddal viszont találkoztam Móricz Zsigmond esetében is. A legjobb megoldás az szerintem, ha tendenciákról és preferenciákról beszélünk. Az iteratív elbeszélés-formák kiválóan alkalmasak arra, hogy a női létezésben igen gyakori repetitív tevékenységről, például az ismétlődő kemény munkáról, a mindennapok monotóniájáról meséljenek és hogy ezek átélhető olvasói tapasztalattá váljanak. Másrészt arra is, hogy a célképzet, az önmegvalósítás esélye nélküli életben is rejlő boldogság és életöröm lehetőségét megmutassák. És persze új témákat is behoznak a női szerzők, folyamatosan írják át a privát és publikus terek határait, ami különösen fontos a nemek szemszögéből. A tabutémák sorozatát léptetik be az irodalom tehát a publikus diszkurzus területébe. A női szexualitás, a női vágyak átélése új témának számított a huszadik század elején, és ezt a sorozatot folytatják a mai szerzők- például a terhességmegszakítás, a vetélés, a test változásainak és betegségeinek nyílt bemutatása, kórházi viszonyok, a családon belüli erőszak, prostitúcióra kényszerítés témáinak megírásával.

Irodalomtörténész tevékenységed jelentős részét képezi a kánon-revizió, az elhallgatott, elhallgattatott alkotói hangok felerősítése. Vannak ezen a téren további terveid, várat-e magára bármely elhanyagolt női szerző életműve vagy szövegének feltárása?

A huszadik század első felének írónői esetében nem az a probléma, hogy kevesen vannak, hanem az, hogy átláthatatlanul sok műről van szó, hihetetlen mennyiségű szöveget hoztak létre a szerzők. Hasonló helyzetre világított rá a németországi kutatás. Ekkor az első lépés az, hogy létrehozunk egy bibliográfiát, legalább lássuk, milyen művek jöttek létre. A fordításról még nem is beszéltünk, pedig a női szerzők nagymértékben járultak hozzá a kultúrákövetítéshez egész Európában, nálunk is. Kutatócsoportok képesek csak ilyen mennyiségű szöveget elolvasni és persze sohasem szabad figyelmen

kívül hagyni a kérdést, hogy miért, milyen szempontból érdemes leporolni, újrakiadni egy művet, ki fogja azt vajon most, a jelenünkben elolvasni és miért. Biztos vagyok benne, hogy még rejtőznek olvasatlan kincsek a könyvtárak mélyén, csak jól meg kell találni a szempontokat, amelyek alapján érdemes megszólítani őket és amelyek képesek megszólítani minket. Ritoók Emma tevékenységét továbbra is érdemesnek tartom arra, hogy további kutatások tárgya legyen. Tormay Cecil pályafutása, például a *Napkelet* szellemiségének alakulása is érdemes további vizsgálódásokra a feminista kritikai szempontok bevonásával. Reméljük, egyszer majd kivonul a politikai erről a területről és akkor majd tisztábban lehet látni és nyugodtabb légkörben lehet kutatni.

Fontos nőirodalomtörténeti cikkeket jegyeztem „Író nők a századfordulón” és „Az önértelmezés alakzatai kortárs írónők műveiben” címekkel a Szegedy-Maszáék Mihály szerkesztésében 2007-ben megjelent A magyar irodalom története című, háromkötetes műben. Mi lett a kézikönyv online digitális formában is elérhető változatának, a VillanySpenótnak a sorsa? Mit gondolsz, milyen esélye van egy Magyar Nőirodalom Történet megírásának és publikálásának?

A Szegedy-Maszáék Mihály szerkesztette *A magyar irodalom története* című kötetben egyrészt megpróbáltam minél több női szerzőre és minél több munkára felhívni a figyelmet. Másrészt igyekeztem narratív poétikai összefüggésekre, jellegzetes elbeszélésmódokra rávilágítani, szemléleti-poétikai funkciókat előtérbe állítani, amelyek kutatásaim alapján gyakran fellelhetők női szerzők írásaiban, így gendermarkerekkel rendelkező élet- és irodalomszemléletet fogalmaznak meg. Örülök, hogy használható tanulmányt hoztam létre, látom, sokan hivatkozzák, és sok helyen tanítják. Örülök annak is, hogy azóta mennyi kiváló tanulmánykötet és önálló kötet, tanulmány és doktori értekezés született ezen a területen. Én részemről folytatni igyekeztem Fábry Anna, Kádár Judit, Sélley Nóra, Bollobás Enikő és még sok más kiváló kollégám munkáját. *Magyar Nőirodalom Történet*-et én kézikönyv formájában tudnék elképzelni, amely rendszerezi és röviden ismerteti a női szerzők, fordítók és kulturális tevékenységet végző szerzők teljesítményét. Ez a kézikönyv hasznos kiindulás lehetne egy adott szempontra fókuszáló kutatásnak, kutatócsoportok munkájának. Összefüggő, nagy narratívát nehezen tudnék elképzelni, egyrészt megismételne egy elkülönülést, másrészt nem áll olyan irodalomtörténetírás hagyomány, mint a magyar irodalomtörténetírás férfiszerzőkre koncentrálódó irodalomtörténeti mögött, harmadrészt a nagy narratívák alapkoncepciói megkérdőjeleződtek újabban. De ez csak az én véleményem, biztosan szívesen lapozgatnám és hasznosnak találnám, ha létrejönne.

Mi a véleményed Rákai Orsolya az Erdődy-díjad átadásakor elmondott laudációjában megfogalmazott aggályáról, miszerint „a mai Magyarországon immár pusztán az szubverziónak számít, ha elolvassuk Zsadányi Edit könyvének alcímét: „Kulturális másság feminista kritikai értelmezésben” — hiszen ennek a mondatnak mára minden egyes szava problematikusává vált, messze-messze túl (vagy innen) az evidencián.” Mi lehet a tétje a feminista narratológia kutatásnak a mai Magyarországon, mik az irodalomtudós nők lehetőségei és felelőssége itt és most?

Nagy szakadék van a tudományos kutatások és a társadalomban élő nézetek között a társadalmi nemeket illetően. Ennek egyrészt történelmi okai vannak, hiszen a húszas évektől az európai liberális eszmekörhöz köthető tendenciáktól jobboldali irányba, majd az államszocializmus alatt baloldali irányba tértek el magyarországi nőtörténeti folyamatok. A feminizmus második hulláma, amely a társadalmi-kulturális beidegződéseket és hátrányos megkülönböztetéseket kérdőjelezte meg, Magyarországon csak nyomokban jelentkezett. A kilencvenes években tértek vissza újra a feminista szemléletű elméletek. Tehát körülbelül hetvenéves folytonosság hiányzik, ezért is ilyen nagy az értetlenség a feminizmussal és a hozzá köthető kritikai irányokkal kapcsolatban. Másrészt a jelenlegi populista rezsim a feminista kutatásokhoz kapcsolódó valótlanságok terjesztésével mindent megtesz azért, hogy ez a szakadék egyre tovább mélyüljön. Ha a hatalom megtámadja a társadalmi nemek tanulmányát, azzal pontosan maga is aláátamasztja annak egyik legfontosabb állítását, miszerint a biológiai nemek nemcsak önmagukban értelmezhetők, hanem társadalmi konstrukcióként és kulturális beidegződésként be vannak ágyazódva a mindenkorai politikai-hatalmi viszonyokba.

Ebben a helyzetben szerintem két feladata van a feminista kutatóknak. Egyrészt minden áron követni kell a szakmánk egyre inkább a specializáció irányába mutató tendenciáit, másrészt igen fontos nagy figyelmet fordítani a tudományos ismeretterjesztésre; érdemes a szakma alapvető állításait közérthetően megfogalmazni és minden lehetséges fórumon eljuttatni a társadalom széles rétegeihez, hogy megérezzék az ebben az irányban rejlő felszabadító lehetőséget, örömet és energiát. Azt, hogy nemcsak hatalmi harcokról van szó, hanem a felelősség megosztásáról és a munkamegosztás újragondolásáról is. Azt, hogy a feminizmus nem elvesz valamit ettől a sokat szenvedett országtól, hanem csökkenti a szorongást, a bűntudatot és új lehetőségeket nyit nők és férfiak, bármilyen szexuális identitással rendelkezők, többségi és kisebbségi helyzetben élők számára egyaránt.

Engem mind a mai napig lenyűgöz a már említett, az önmegújításra képes életöröm, amellyel jó néhány író nő regényeiben találkoztam. Ez az életöröm azt sugallja, és azt tanítja nekem, hogy a női létezés egyik alapvető

jellemzője az, hogy célképzet és beteljesedés ígérete nélkül is képesek vagyunk minden nap újra kezdeni az életet; az utolsó lélegzetig, az utolsó sorig, amíg ki nem fogy a papír, nem adjuk fel.

Szлама Gabriella Zsófia

Corvinus Egyetem

Lehet-e szolidáris a divat? Altruizmus és szubvenció a Fényűzés Elleni Liga tevékenységében

„A csendőr is csak ruha, az urak is csak ruhák! [...] Minden csak ruha a világon, csak a ruha mondja, hogy ki kicsoda, mondja annak, aki elhiszi...”¹

(Tormay Cécile)

1916 tavaszán megalakult a Fényűzés Elleni Liga, amely a hazai divat megreformálását tűzte ki zászlajára. A világháború következtében fellépő nyersanyaghiány a magyar módira is hatással volt. A Liga egyrészt a külföldi divat ellenében, másrészt a takarékoság jegyében lépett fel. Tevékenységük számos támogató és ellenző hangot eredményezett, ugyanakkor érdemes közelebbről megvizsgálni segélyezési törekvéseiket. A téma kapcsán felmerül a szolidaritás kérdése. Acsády Judit kiemeli — s ez a gondolat jelenik meg a későbbiek során a Liga történetében —, hogy a gondoskodás maga a szolidaritás egy formájaként is értelmezhető, amely növeli az összetartó erőt a társadalom tagjai közt (Acsády 2014, 148).

A következőkben erről a sajátos divattörténeti szegmenséről értekezem. A Fényűzés Elleni Liga tevékenységét azonban nem könnyű rekonstruálni. Kevés hazai kutató foglalkozott eddig ezzel az egyesülettel,² teljes történetük feldolgozása további vizsgálatokat igényel.³ További nehezítő körülményt jelent a részleges forrásismeretünk: a Liga tevékenységét a korabeli napi- és hetilapok rövid és gyakorta szellős, elnagyolt cikkei alapján lehet csak rekonstruálni. Mindemellett sajnálatos tény az egyik alapító tag, Pallavicini Györgyné naplójának esete. A grófné rendszeresen írt naplót, melyben megörökítette élete minden fontos pillanatát. Emlékiratait azonban az ötvenes

¹ Tormay 2010, 128.

² F. Dózsa Katalin szentelt eddig figyelmet az egyesületnek műveiben, de a Fényűzés Elleni Liga segélyező törekvéseit ő sem említi meg.

³ Az egyik alapító tag, Tormay Cécile életével például számos hazai irodalom- és történetkutató foglalkozik, azonban a vizsgálatok fókuszpontjában leginkább művei és a két világháború közötti politikai identitása áll, kevés szó esik az I. világháború alatti tevékenységéről.

években, kitelepítése előtti éjszakáján elégette, félve attól, hogy az Államvédelmi Hatóság önmagára és másokra nézve is terhelő bizonyítékokat találhat benne. Így számos adatot — közöttük feltételezhetően a Ligával kapcsolatosakat is — semmisített meg.

Az alábbi írásban a Fényűzés Elleni Liga egyik fő tevékenységére, a segélyezésére és az irányukba mutatott elfogadásra (vagy éppenséggel el nem fogadásra) koncentrálok majd. A történeti elhelyezést és a körülmények tisztázását segitendő, az egyesület történetét megelőzően, először a női egyletekről majd a korszak divatjáról esik szó, s legvégül, de nem utolsó sorban a Liga tevékenységéről.

Egyesületek helyzete a korszakban

A reformkori Magyarországon számos nőegyesület született meg, melyek közös vonása volt, hogy a korszak kezdetén egyszerre karitatív és vallásos jelleget öltöttek, s csak a későbbiek során szélesedett ki tevékenységi körük, főként az emancipáció irányában. A jótékonyásra épülő egyesületek az „anya” keretben értelmeződtek és szorosan összefüggtek a nemzet felemelkedését szolgáló eszmével (Kereszty 2011, 64–65). 1861-ben jött létre a Magyar Gazdasszonyok Országos Egyesülete, mely az ún. „női hivatás” betöltését tűzte ki céljául, s mindezt kiállítások és versenyek szervezésével és különböző oktatási intézmények felállításával kívánták elérni (Kéri 2008, 79). Az egyesületek száma a dualizmusban dinamikus növekedést mutatott: míg 1862-ben 90, addig 1932-ben már 2236 egyesület létezett Budapesten (Papp & Sipos 2017, 173).

A Magyar Gazdasszonyok Országos Szervezete mellett az 1866-ban alakult Pesti Izraelita Nőegylet is működtetett árvaházat. Az 1860-as évektől kezdve számos oktatással kapcsolatos nőegylet alakult meg az országban. Az egyik első ilyen az Országos Nőképző Egylet (alapítás éve: 1869) volt, mely az egyrészt alapítványi, másrészt segélyezésből szerzett pénzen tagintézményeket nyitott. Az évente mintegy 80 növendékük a társas élethez szükséges tudást sajátíthatták el. Egy másik hasonló intézmény a Mária Dorothea Egyesület volt, amely Magyarország tanítónőinek negyedét foglalta magába, s a női tanítók anyagi és társadalmi megbecsülésének javítását tűzte ki zászlajára (Kéri 2008, 81–82).

Az 1894–1914 közötti korszak tekinthető a legagilisebbnek a fejlődés szempontjából: 1896-ben a Nőtisztviselők Országos Egyesülete, míg 1904-ben a Feministák Egyesülete alakult meg. Utóbbi a megalakulása utáni pár évben már közel 500 tagot számlált. Egyik elsődleges célkitűzésük közé a női választójog legitimálása tartozott Magyarországon, másrészt foglalkoztak a női munka kérdésével is. Mindemellett több külföldi egyesülettel is kapcsolatot

tartottak fenn, megpróbálták megismerni és beolvasztani a nyugati törekvéseket a hazai tevékenységbe. A szervezethez szorosan kötődött a *Nő és a Társadalom* című folyóirat, mely 1906-tól 1949-ig jelent meg (Kéri 2008, 87–89).

A korszak női egyesületeinek alakulása bizonyos tendenciát mutat. Az egyesületek többsége hasonló szervezeti hierarchiával rendelkezett: elnök, alelnök, titkár, pénztáros és ellenőr pozíciót is betöltöttek a legtöbben. Mindezek mellett gyakran működött egy ügyintéző szerv, egy nagyobb létszámú választmány és egy szélesebb körű közgyűlés. A taglétszám változó volt, országos egyesületeknél a több ezret is elérhette (a kisebb egyesületek néhány száz főt számoltak). Ezek a szervezetek működésük fenntartásához igyekeztek minél több pénzt szerezni, s ezen bevételeket több forrásból fedezni. Gyakorta szerveztek kiállításokat, különböző típusú versenyeket vagy igyekeztek támogatókat, magánadományozókat megnyerni maguknak. A legtöbb társaság tagsági díjat is szedett. Mindemellett jól látszik, hogy ezen egyesületek — kijelölt céljuk mellett — gazdasági szervezetek is voltak (Borbíró 2007, 193–197).

Divat az első világháború előtt és alatt

A XIX. század elején a férfi és a nő társadalmi helyzete élesen kettévált. A francia forradalom után általánossá vált az arisztokrácia férfitagjainak munkavégzése, míg feleségeik feladatává a reprezentáció vált (F. Dózsa 2014, 289). Kötelezettségük tehát családjuk (majd férjük) gazdagságának a mutatójaként merült ki — vagy épp ellenkezőleg: szegénységüket próbálták palástolni —, melyet legjobban öltözködésükkel tudtak demonstrálni. A XX. század elején még mindig hasonló gondolkodás uralkodott a divatban. A századforduló előtti évben az öltözködésben is teret nyert a szecesszió: a gazdagon díszített ruhák elől és hátul is hosszan omlottak le, mely alól kivillant — az addig tabunak számító — boka. Ugyanakkor a nők többsége még mindig szorosra fűzte a derekát, így ennek köszönhetően testük merev „S-alakot” vett fel (F. Dózsa 2014, 343–344). A ruházatot boa és gazdagon díszített kalap egészítette ki. A korszakban dívott a virágminta, nemcsak a falvédőket, lakberendezési tárgyakat lepték el a szirmok, hanem ruhákat is. Az összes társaságbeli hölgy — már aki valamit is adott magára a divat kérdésében — virágmintás anyagból varratott magának (Gáspárné 1924, 224). Mindezt mi sem mutatja jobban, mint egy divattudósítás 1905-ből:

Fehér ruha és virág — ez az ide nyár jelszava. Virág a nők hajában, virág a keblükön. A kalapokon más dísz alig látunk, az öregeknek is megvannak a maguk virágai. A fehér ruhákat pedig az apró fodrok és a még apróbb bodrok

tömegével valósággal habossá teszik. Mint megannyi villi és sellő fog a sok szép asszony és leány a ligetek homályából tovalibbenni. Ki tudja, hány agglegény áldozata lesz ennek a poétikus divatnak a nyár folyamán — völegények alakjában? (*Képes Családi Lapok* 1905. augusztus 20., 733)

A századfordulón vált divatossá és elterjedtté az írcsipke, a gyöngydiszítés és az ún. szecessziós paszomány. A ruházat dekorációja gyakran végletekig eltúlzóvá vált. Mindemellett egyfajta reform is lezajlott a hazai öltözködésben, melyet két tényező indított el: a nők munkába állása és a sport egyre terjedő népszerűsége. Közvetlenül az első világháborút megelőző években a ruhák többsége már mell alatt szabott volt, s a fűző, hacsak a hétköznapi életben is, de egy időre eltűnt a ruhatárból. A szoknyák többsége kényelmesebb szabású lett, de hódított az ún. „bukj-el fazon”⁴ is. A korábbi évtizedek egyre terebélyesedő kalapjaihoz képest az 1910-es években már a homlokba húzott fazon hódított. Az utcát elöntötték a férfias szabású kosztümök, amely fölé a hidegben kis kabátot illett viselni. Ezek ékét díszes, nagyméretű gombok adták, s a nők — a nyakkendő mintájára — sálát kötöttek a nyakukba (F. Dózsa 2014, 345–346).

Az első világháború alatt kétfelé ágazott a divat: egyrészt egy szűk réteg fényűző életmódot reprezentált; másrészt, a háború szükségessé tette a női munkát, így immár a szükség diktálta az új divatot. A nadrág és a rövidebb szoknya már egyfajta előfutáraként jelenik meg a húszas évek *garçon* (vagy *garçonne*) viseletének. Ugyanakkor – habár a hátszág csak két-három évvel később kezdte el érezni a háború hatását — a kialakult politikai helyzet az élet minden területét befolyásolta, beleértve ebbe az öltözködést is.

A háború első hónapjaiban illet puritánabbul öltözni, s a sokasodó halálhírek miatt egyre elterjedtebbek lettek a különböző típusú gyászruhák. A nagy háború előtt szigorú előírások szabályozták a gyászviséletet, ez alapján három típust lehetett megkülönböztetni: mélygyászt, fényes gyászt és a félgyászt. Az elsőben csak és kizárólag a fekete és matt szövetet fogadták el, fényes gyászkor — nevéből adódóan — fekete selymet is felvehetett a hozzátartozó. Félgyászkor a nők már nem feketét, hanem leginkább sötétlilát és szürkét hordtak. Leghosszabb ideig az özvegyek gyászoztak, de még a távolabbi rokonok után is illett legalább három hónapig a fényes gyászt viselni. Ugyanakkor ezek a merev szokások lassanként lazultak a hosszú háborúskodás alatt: ugyan ki várhatta el, hogy évekig sötétet hordjon minden nő (F. Dózsa 2016, 70)?

⁴ Az elnevezés egyfajta nyelvjátékként is felfogható: a felül bő, alul szűk szabásvonalnak köszönhetően könnyen el lehetett benne esni az utcán, ugyanakkor az erkölcsileg „bukott nő” képét is megjelenítette (Gáspárné 1924, 231).

Az első sebesültek érkezésekor az elegáns hölgyek még feszült izgalommal viseltettek a háború iránt. Számos arisztokrata hölgy szükségkórházat rendeztetett be a magánpalotájában. Ugyanakkor a szükségállapot miatt egyre többen jelentkeztek ápolónőkurzusokra. A hölgyek igyekeztek a háborúhoz alkalmazkodni, sapkákat és kesztyűket kötögettek a fronton harcolók számára (F. Dózsa 2014, 368). A hazafias, a harctéren küzdő férfiakat otthonról támogató nő képét vázolta fel a *Magyar Lányok* is: feladatként jelölték meg a fiatal hölgyek számára a cigaretta, illetve szivar gyűjtését és a saját költségen készített kokárdák osztogatását is (Kérchy 2015, 89).

A kezdeti döbbenet után a budapesti divat ismét fittyet hányt a racionalításra, a nyakat mély dekoltázs és magasan végződő állógallér keretezte. A szoknyák ismét bővültek és rétegződtek, gyakran az alsószoknyákat is plusz fodrok díszítették. Ezek a XIX. századi abroncsos szoknyákra hasonlítottak, innen ered elnevezésük is: háborús krinolin. Érdemes azonban kiemelni, hogy a legnagyobb szövetpazarlás pont akkor jött divatba, amikor a legkevésbé voltak elérhetőek a különböző anyagok (Imrehné 2010, 225).

A Fényűzés Elleni Liga megalakulása

Az első világháború kirobbanására szinte azonnal reagáltak a hazai divatlapok. „Magyar nő nem rendel francia ruhát és semmiféle francia dolgot nem vesz magára. A magyar honleányok hadat üzentek a párisi divatnak és e hadüzenetében máris a franciák a vesztesek” (*Tolnai Világlapja* 1914. augusztus 30., 20).

Habár a világégés első pár évében még a korábbi évekhez hasonlóan zajlottak a társasági események, de a növekvő nyersanyaghiány nagy mértékben befolyásolta a hazai divat alakulását. A *Divat Szalon* kezdetben próbálta megnyugtatni olvasóit, hogy csak némely anyagok (például a gyapjú) drágulása várható az elkövetkezendő időszakban (F. Dózsa 2014, 373). De ugyanígy igyekezett megnyugtatni a divat alakulásáról a *Pesti Napló* olvasóit.

A beavatottak szerint a divat elég megnyugtatóan alakul, díszesen és csinosan az asszonyokra nézve és nem túlságos nagy költségeket okozva a férjeknek. A kabátok, akár vastag, akár vékony vagy éppen átlátszó szövetből készülnek, ezentúl is bővekké lesznek, habár nem túlságosan bővekké, esetleg ráncozva. A szoknyák szorosak és körülbelül olyan magasak, hogy a cipőt elfödik. A kabáton kívül övet viselnek, akár csak részben, elől, vagy hátul, vagy köröskörül. Az úgynevezett »sonkaujjak« is divatba jönnek, holott aligha emelik az öltözkézés szépségét. A derékon és a kabáton ismét

nyakbetéteket fognak viselni. A szövetek színében alig lesz változás. Szürke, barnás és zöldes szöveteket, vagy, különösen a fiatal leányok, tengerészkék és fehér kockás szöveteket fognak viselni. (*Pesti Napló* 1916. március 9., 9)

Pár hónappal később a *Divat Szalon* azonban már az anyagiány következtében megváltozó fazonokról közölt cikkeket: az aljak szűkebbek lettek, a kabátok pedig megrövidültek (F. Dózsa 2014, 373).

A drága ruhákat, párizsi és londoni divatot hirdető cikkek egyre inkább rosszallást váltottak ki. Ennek szellemében alakult meg a Fényűzés Elleni Liga (F.E.L.), az ismert író, Tormay Cécile és Pallavicini Györgyné őrnő vezetésével.

Tormay Cécile 1875. október 8-án született Budapesten. Alig négy évesen már folyékonyan olvasott, később az Angolkisasszonyok belvárosi iskolájában tanult. Első novelláskötete, az *Apródszerelem* 1899-ben jelent meg. 1905-ben adják ki a második kötetét, amely az *Apró bűnök* címet viseli. Első két könyve ugyan még nem keltett nagy feltűnést, de az 1911-es *Ember a kövek között* című munkáját hat nyelvre is lefordították a későbbiek során. Az I. világháború első évében publikálta a *Régi ház* regényét, mellyel végül elnyerte a Magyar Tudományos Akadémia pályázatát, a Péczely-díjat. A nemzetközi sikert végül a *Bujdosó könyv* hozta el számára (Sümegh 2016, 239–243). Tormay Cécile nem csak az irodalom területén alkotott maradandót. 1918-ban alapította meg a MANSZ-ot, a Magyar Asszonyok Nemzeti Szövetségét, amely később az 1920-as és 30-as évek legnagyobb hazai civil szervezetévé vált. A MANSZ egyaránt foglalkozott politikai tevékenységgel, jótékonykodással és kulturális akciókkal, egyszerre vallott konzervatív és modern értékrendet, továbbá keresztény-nemzeti elköteleződésű volt (Kollarits 2014, 132). A lényegében bázisszervezetként működő MANSZ (az Országos Katolikus Nőszövetséget, a Magyar Protestáns Nők Országos Szövetségét és a Szociális Misszió Társulatot foglalta magába) a hatalom legfőbb szövetségesének számított a forradalmi években (Papp & Sipos 2017, 180–181). Tormay szívesen vállalt közéleti feladatokat, az ő alapításának köszönhetjük a *Napkelet* című folyóiratot is. Lapja számos kritikusnak és írónak nyújtott felületet, de a későbbiek során munkáiban egyre inkább elmosódott a határ az irodalom és a politika között⁵. Élete végén még egy utolsó fontos feladatot vállalt el: 1935-ben Laval francia külügyminiszter javaslatára beválasztották a Népszövetség Szellemi együttműködés Nemzetközi Bizottságába (Kollarits 2009, 250). Mindemellett visszavonultan élt mátraházi villájában, ahol két évvel később, 1937-ben halt meg.

⁵ Tormay Cécile Horthy Miklós egyik legnagyobb támogatójának számított a korszakban (Rákai 2015, 187).

Pallavicini Györgyné Andrassy Borbála Mária Theodóra néven látta meg a napvilágot, a híres Andrassy család tagjaként, Andrassy Tivadar és feleségének, Zichy Eleonórának második lányaként. 1911-ben ment férjhez Pallavicini György országgyűlési képviselőhöz (*Pesti Napló* 1911. január 31., 7). A korabeli leírásokból tudhatjuk, hogy az őgrófné szívesen fotózott, 1913-ban például a *Nimród* lap is felhasználta a képeit (*Nimród* 1913. 12. 11., 2–3). A közéletben tevékenyen részt vevő Pallavicini Györgyné a későbbiek során a csillagkeresztes rendet is megkapta a királynőtől (*8 Órai Ujság* 1918. június 12., 7).

A Ligához számos előkelő hölgy csatlakozott már rögtön az alapításkor. A *Pesti Napló* felsorolásából ismerhetjük a kezdeti taglistát: gróf Széchenyi Lászlóné, gróf Batthyány Gyuláné, gróf Károlyi Józsefné, Tormay Béláné, gróf Dessewffy Emilné, Perczel Miklósné, Milos Györgyné, gróf Vay Gáborné, gróf Sigray Antalné, gróf Hadik-Barkóczy Endréné, gróf Mikes Arminné, Mikes Tíma (sic!) grófnő, gróf Haller Györgyné, Geist Gáspárné, Pucher Istvánné, Ritoók Zsigmondné és gróf Széchenyi Péterné voltak a mozgalom legfontosabb alakjai (*Pesti Napló* 1916. március 30., 5).

A Fényűzés Elleni Liga mozgalmának ismertetését érdemes programjuk legfontosabb pontjainak ismertetésével kezdeni:

1. A női ruházkodás fejében kiáramló aranyunk megállítása.
2. Szövet- és bőrkészletünk nemzeti veszedelemmé fajuló pocsékolásának megakadályozása.
3. Ellenségeink átlátszó divatdiktatúrájának megdöntése. (F. Dózsa 2011, 164)

Az alábbi felsorolást érdemes külön pontonként közelebből vizsgálni. Az első és második pont arra enged következtetni, hogy a ruházkodás költségei, a divatkövetés anyagi megterhelése körülbelül ugyanolyan mértékű lehetett mint a megelőző korszakokban: egy-egy szezon súlyos összegeket emésztett fel a háztartásokban. Az anyagok vételárát a háború következtében fellépő nyersanyaghiány tovább növelte.

A harmadik pontnak többféle olvasata is lehet. Egyrésztől azt sugallja, hogy Párizsban (és Londonban) azért dívik a bő szoknya, a bőr és a szőrme, mert az antant ezzel is gyengíteni kívánja a központi hatalmakat. Ugyanakkor a Liga nem vette számításba azt a tényt, hogy maga az antant is nyersanyaghiánnyal küzdött (F. Dózsa 2014, 373). Mindezt az Angliában megjelent National Standard Dress mozgalom is bizonyítja, mely 1918-ban dívott a szigetországban. A gyapjú és pamut híján selyemből készült egyszerű, díszítés nélküli ruhát a legtöbb alkalomra fel lehetett venni, mind napközben, mind este. Habár a nők nem rajongtak érte, az ínség okán mégis elterjedté vált (S. Pendergast & T. Pendergast 2004, 661).

A Fényűzés Elleni Liga célkitűzése egyszerű volt: az egyszerűbb, kevesebb anyag felhasználásával készült ruhadarabokat népszerűsítették. Ennek szükségszerűségét részben gazdasági okokkal indokolták, részben pedig egyfajta „eszmeiséget” bújttak mögé: szerettek volna a francia és angol divattal szembe helyezkedni és a hazai termékek gyártását propagálni. Az egyesülethez csatlakozókkal ígértet tetettek, hogy nem vásárolnak és hordanak külföldi divatot (*Pesti Hírlap* 1916. április 4., 9).

A Liga céljai eléréséhez és az egyesület népszerűsítéséhez irodahelyiséget is bérelt a Szentkirályi utca 36. szám alatt. A lakás ára évente 2000 koronát emésztett fel (*Az Est* 1916. szeptember 7., 3).

Támogató és ellenző hangok

A Fényűzés elleni Liga tevékenységét kezdetben lelkesedés fogadta, számos lap és támogató állt be az egyesület mögé. Tormay Cécile örömét fejezte ki, hogy a sajtó széles körben érdeklődött mozgalmuk iránt, se felkarolta törekvéseiket (*Pesti Napló* 1916. március 30., 5). Támogatásáról biztosította a Ligát a *Népszava*, a *Dunántúl*, *Az Est* és a *Pesti Napló*. A *Népszava* egy hosszabb cikkben elemezte az egyesület tevékenységét, ahol a mozgalom tevékenységét a hazafiassággal azonosította:

Nemes úrhölgyeinkre valóban büszkék lehetünk, mert e világhatalomtrófiából önmagukhoz méltóan veszik ki a részüket. A Fényűzés Elleni Liga megalapításával például olyan hazafias mozgalmat kezdeményeztek, amelyhez fogható áldozatkészség, önföläldozás és önmegtartóztatás tekintetében alig akad hazánk történetének ragyogó lapjain. (*Népszava* 1916. szeptember 19., 9)

Szintén a Fényűzés Elleni Liga mellett, de gazdasági szempontokkal érvelt a *Dunántúl*:

Magyarország a luxus révén súlyos adót fizet évről-évre külföldi államoknak és pedig nem kis részben azoknak, amelyekkel ma harcban áll. Csipke, selyem, arany, ezüst és gyémántra váltja fel mező termelésének, gulyái büszkeségének értékét. Az összeg, ami évente ilyen és hasonló cikkekre kifolyik, közel van a 200 millióhoz s a plutokrácia tollasodása és féktelen luxusa mellett a jövőben könnyen túllépheti ezt is. [...] Nem fedezhetnők-e ebből 3–4 milliárdnyi állami adósságunk kamatait? Nem javulna-e valutánk, ha ezek az összegek belföldön maradhatnának? (*Dunántúl* 1916. június 22., 2)

Érdemes még kiemelni Gonda Bélát, aki az „Egyszerűség, ízlés, divat” című cikkében hosszasan elemezte a divat és az erkölcsösség kapcsolatát. Kissé árnyaltabban közelített a Liga tevékenységéhez, mint a korabeli napi- és hetilapok. Gonda szerint a Fényűzés Elleni Liga tevékenysége csak abban az esetben lehet sikeres és a gyakorlatban megvalósítható, hogyha azok a hölgyek, akik anyagi korlátokba ütköztek a legújabb divatot követésében, azok felhagyjanak ezzel a „káros szokással”, s egyszerűbb ízléssel válogassák össze ruhátárukat. Gonda véleménye szerint, ha csak néhány ezer hölgy csatlakozik az egyesülethez, de ők tartják magukat annak célkitűzéséhez, akkor a Fényűzés Elleni Liga megalakulásának már volt értelme s nemesítő hatása a közízlésre (Gonda 1916, 452).

A sok támogató cikk mellett számos ellenző hangot is találhatunk a Liga tevékenységével kapcsolatban. A Szikra néven publikáló Teleki Sándorné (aki a magyar feminista mozgalom egyik jelentős alakja is volt) kifejezetten a Liga elképzelésével szemben helyezkedett el a divat tekintetében. Véleményét gazdasági indoklással támasztotta alá: a korszakban sokan keresték a kényerüket varrással, s a takarékos divat számos dolgozó asszonyt, leányt fosztott meg a pénzkereseti lehetőségtől. Az egyesületet a Tulipán Mozgalomhoz hasonlította, s elkönyvelte hasonló csúfos bukásukat.⁶ Nézeteit „Ne spóroljunk!” címmel is kifejtette az Országos Kaszinóban:

Nincs pénz? ...Dehogynincs. És ha százszor nincs, kell hogy legyen, — ha a köz érdeke úgy kívánja. Ha volt, ha van és ha lesz szinte negyven milliárdunk arra, hogy ellenségeinket pusztítsuk, a magunk fajtáját pedig megnyomorítsuk, koldusbotra juttassuk, legyen — kell hogy legyen egy milliárd most arra is, hogy lábra állítsuk, a mi még ebben az országban lábra állítható és megteremtsük mindazt, a mi még itt megteremthető. [...] Ne higgye azt senki, hogy Magyarországot az az államférfi fogja előrébb vinni, a ki most spórolni kezd. (*Budapesti Hírlap* 1916. április 17. 7)

A Fényűzés Elleni Liga megalakulásuk után elküldte felhívását a korszak egyik legmeghatározóbb divatlapjának, a *Divat Szalon*nak. A lap főszerkesztője, Szabóné Nogáll Janka leköszölte a levelet, majd az erre írt válaszvéleményét is megjelentette ugyanott.

A gazdag és főként a most meggazdagodott nőket egy intéssel sem fogja visszatartani a fényűzéstől, tengődő divatiparunk éltető erejétől. Ellenkezőleg, a Divat Szalon mindent el fog követni, hogy új olvasóinak kedve teljék a fényes öltözködésben most, a mikor illetékes körök

⁶ A Tulipán Mozgalom tíz évvel korábban, 1906-ban indult, s a magyar áruk vásárlását népszerűsítette. Korai bukását jelvénye okozta: a tulipános kitűzőt Bécsben gyártatták) (F. Dózsa 2011, 164).

gondoskodnak arról, hogy a fényűzés költségei idegen, vagy éppen ellenséges kereskedelmet ne gazdagítsanak. Igenis, a Divat Szalon egyenesen rá fogja vezetni gazdag híveit arra, hogy a szerencse adományait pazarul szétszórják. Hiszen, méltóságos asszonyom, ebből a sok morzsából lesz majd az a biztos kenyér, a melyre a magyar munkásoknak oly régóta kell várakozniuk s a mely végső pusztulástól menti meg azokat a nőket, a kiket a háború özvegyiséggel, árvasággal sújtott s a kiken tudvalevőleg nem a könyörületesség, hanem a mások fényűzése szokott segíteni. (F. Dózsa 2011, 165)

Teleki Sándorné és Szabóné Nogáll Janka ellenvetései mellett érdemes még megemlítenünk a korabeli karikatúrákat is. Habár a korabeli élclapok a politikától kezdve a társadalmi változásokon keresztül a sporteseményekig mindenből gúnyt űzt, mégis kiemelkedően foglalkoztak a Fényűzés Elleni Liga tevékenységével. [1. kép]

1. kép

A Borsszem Jankó számos rajzot, rövid anekdotát közölt az egyesületről vagy akár csak rövid egysorosokat közöltek: „Vájjon a fényűzés elleni liga leveteti-e a múzeumi szobrokkal a fügefalevelet?” (Borsszem Jankó 1916. október 1., 12). Céltáblájuk keresztműzében a Liga tevékenysége, eszmei elképzelései és segélyező törekvései álltak, s ezeket igyekeztek kifigurázni a lehető legtöbb módon.

A Fényűzés Elleni Liga segélyező törekvései

A Fényűzés Elleni Liga működése során többféle segélyezési akciót is indított. Alapvető célkitűzéseik közé sorolták az árva- és csecsemővédelmet, az elesettek megsegítését, mindezt alapokmányukban is rögzítették (22. §). Ugyanakkor számos más módon is próbáltak segíteni a rászorulókon.

A ligához tagsági díj nélkül csatlakozhatott bárki, azonban belépéskor kötelező érvénnyel 3 koronát kellett fizetni az egyesületi jelvényért (s azt a későbbiek során hordani). Ezt az összeget személyesen vagy akár postai úton is el lehetett küldeni a budapesti irodahelyiség címére. A *Pesti Napló* rövid cikket is szentelt a kitűzőnek, melyben szép jövőt jósoltak a Liga vagyoni gyarapodásának és az ebből fedezett segélyező akcióknak (*Pesti Napló* 1916. május 20., 13).

Megalakulásuk után nem sokkal a Budapestre érkező erdélyi menekülteket a Szentkirályi utca 36. szám alatt található irodahelyiségben szerették volna elszállásolni. Az akcióról *Az Est* tudósított részletesen, s több napon át követte a huzavonát. A lakás tulajdonosát Küffer Bélát előzetesen táviratban kereste meg Pallavicini Györgyné, aki azonban nem adott engedélyt az elszállásolásra. A lap harciasan kiállt a Liga akciója mellett, s felszólította az egyesületet, hogy okvetlenül fogadja be a menekülteket (*Az Est* 1916. szeptember 7., 3).⁷

A Fényűzés Elleni Liga 1916 júniusában egy tervezői pályázatot hirdetett meg. A tenderre utcai ruhák (kabát és szoknya), délutáni látogatóruhák, estélyi öltözékek, blúzok, pongyolák és köpenyek terveivel lehetett jelentkezni. A feltételek szigorúak voltak: a ruhák nem készülhettek pamutbársonyból, plüssből, félgyapjúból vagy selyemből s szigorúan tiltották a szőrmék felhasználását. Az anyagmennyiséget is maximalizálták: a kosztüm legfeljebb négy és fél, a köpeny három és fél méter anyag felhasználásával készülhetett, a szoknya bősége maximum háromméteres lehetett, s a szegély és a föld között 20–25 centiméter lehetett a különbség. A pályázatra számos mű érkezett, s a bírálók között pedig a Nőiszabó Ipartestület két jelentős tagja, Girardi József és Holzer Sándor ült (F. Dózsa 2014, 375–376). A nyertes darabokat később kiállították a *Nemzeti Szalon* első emeleti termeiben. [2. kép] A *Budapesti Hírlap* kétkedő hangvétellel állapította meg a kiállítás visszásságát: habár a ruhákat gyönyörűnek találták, ugyanakkor nem értékelték eme új divat „olcsóságát.” A kihelyezett ruhákat meg is lehetett vásárolni: egy-egy toalett ára 400 és 1600 korona közt mozgott (*Budapesti Hírlap* 1916. szeptember 17., 12). Az *Uj Idők* is a ruhák árára és a pompára panaszkodott, ugyanakkor dicsérte a tervezők keze munkáját: „A kiállítás anyaga jeles, jó s elvértve kevésbé

⁷ Végül ténylegesen elszállásolásra került a lakásban néhány menekült, s a tulaj utólagos beleegyezésétől biztosította a Ligát (*Az Est* 1916. szeptember 20., 6).

sikerült darabokat is tartalmaz. Ha nem is felel meg egészen a zászlajára írt célnak, mégis jó volt megcsinálni, sőt nagyobb stílusban való folytatása közgazdasági szempontból kívánatosnak látszik” (*Uj Idők* 1916. szeptember 24., 313).

2. kép

A kiállítást nem csak a napilapok, hanem a szakmai folyóiratok is bíralták. Az egyik legélesebb hangot A Műiparos ütötte meg, akik igyekeztek iparművészeti szemmel is megítélni a bemutatott darabokat. Nemcsak az eszmei célkitűzést és az anyagköltség kérdését vették górcső alá, hanem egy új szempontú kritikát is megfogalmaztak soraikban.

A kiállításban nem találjuk nyomát annak – sem tervrajzokon, sem a ruhadarabokon – hogy figyelemmel lettek volna a különböző női alakokra. A ruhák kizárólag karcsu, rövid felső és hosszú alsó termetre szabattak, úgy, hogy ha azok egyéb szempontból meg is felelnének hölgyeinknek, alaki szempontból a gyakorlati életben nem válhatnak be. (*A Műiparos* 1916. október 1., 214)

A kiállítás tiszta jövedelme 2395 korona volt, amelyet a jótékonyági bizottság egyhangú döntése alapján az erdélyi menekültek és csecsemők ruháztatására fordították (*Pesti Hírlap* 1916. október 28., 10).

A Fényűzés Elleni Liga utolsó segélyező akcióját felosztásakor hajtotta végre. 1917 tavaszán tiszta jövedelmükből — 9240 koronából — 15 sepsiszentgyörgyi árva lánynak nyújtottak lakástámogatást s a háromszéki és nagyszebeni gyermekek számára napközi otthont és bölcsődét állítottak fel (*Pesti Hírlap* 1917. március 21., 9).

Konklúzió

Habár a Fényűzés Elleni Liga alig másfél éven át működött, jelentősége mégis óriási: a divatot nyíltan eszközként használta fel gazdasági- és politikai eszméinek igazolására. Eltűnésükkel a lapok nem sokat foglalkoztak, hiszen 1917-re már égetővé vált a nyersanyaghiány. Németországból egy újfajta anyagról tudósítottak, a papírflaushról, amelynek csak az egyik szála volt pamut (a másik pedig papír). Az anyagot fiúöltönyök alapjául ajánlották, de figyelmeztettek az időjárás viszontagságaira (F. Dózsa 2014, 377).

A Liga különös és újító módon próbált szolidaritást vállalni az elesettekkel, s ténykedésük mindenképpen egy sajátos szegmenség képviseli a hazai divattörténeti kutatásoknak. Elképzeléseik ugyan nem arattak osztatlan sikert, mégis sikerült maradandó nyomot hagyniuk a korabeli sajtó hasábjain. Számos lap rosszállását vagy éppen támogatását vívták ki, de mindenképpen hatással voltak az első világháború divatjának alakulására. Segélyező tevékenységüket, s az irányukba mutatott elfogadást (vagy éppen ellenérzést) nehéz önmagában megítélni. A kevés rendelkezésre álló forrás további akadályokat gördített az alig másfél éven át működő egyesület teljes aktivitásának (ebbe beleértendő a segélyezés is) feltérképezésében. A korabeli lapok leginkább a Liga eszmeiségéről és a háborús divat kérdéséről értekeztek és csak rövid cikkekben, egysoros írásokban adtak hírt adományozó akcióikról. Mindazonáltal a korabeli sajtó tükrében világosan látszik az egyesület elszántsága az elesettek megsegítésének (harc a tulajdonossal a menekültek elszállásolása érdekében) és az ellenség eszközének tekintett divat (Tormay Cécile éles hangú kritikája a Párizs és London által diktált módi kapcsán) kérdésében.

Nem csak a mai verdikt nehéz feladat, kortárs megítélésük is viaszos volt. Egyrészt számos támogató és lelkesítő hang jutott el hozzájuk, másrészt viszont a korszak meghatározó szereplői (Teleki Sándorné és Szabóné Nogáll Janka) élesen elhatárolódtak kezdeményezésüktől és bocsátkoztak velük hosszú és éles hangvételű levelezésekbe. A Liga tevékenységének talán legvitathatóbb pontja az általuk kiírt ruhatervezési pályázat és a megvalósult tervekből rendezett kiállítás volt. A drága és a kikötés ellenére is hatalmas anyagmennyiséggel készült ruhák joggal kaptak rosszálló

kritikákat. Így felmerül az egyesület tényleges célkitűzésének megkérdőjelezése, hiszen a több száz koronába kerülő új „divatot” nem engedhették meg maguknak a hölgyek a világháború évei alatt.

A rendelkezésre álló anyag ismeretében igyekeztem új szemszögből megvilágítani az első világháború divatjának kérdését, s részletesen ismertetni a Fényűzés Elleni Liga megítélését és tevékenységét az altruizmus és a szubvenció szemszögeiből.

Felhasznált irodalom

- Acsády Judit. 2014. „A gondoskodás társadalmi konstrukciója.” *Replika* 1–2 (85–86) 147–163.
- Borbíró Fanni. 2007. „Budapesti nőegyletek 1862–1904.” In Fábri Anna–Várkonyi Gábor (szerk.) *A nők világa. Művelődés- és társadalomtörténeti tanulmányok*. Budapest: Argumentum. 185–210.
- F. Dózsa Katalin. 2011. „Fényűzés Elleni Liga, avagy az I. világháború és a divat.” *A Hadtörténeti Múzeum értesítője* (12). *Acta Musei Militaris in Hungaria*. Hadtörténeti Múzeum. Budapest. 159–166.
- F. Dózsa Katalin. 2014. Megbámulni és megbámultatni. Viselettörténeti tanulmányok. Budapest: L'Harmattan Kiadó.
- F. Dózsa Katalin. 2016. „Az első világháború hatása a polgári erkölcsök, a női szerepek és az öltözködés érdemi változásaira.” *Múltunk* 61 (2) 54–82.
- Gáspárné Dávid Margit. 1924. *A divat története: erkölcsök, szokások, viseletek*. Budapest: Pantheon Irodalmi Intézet.
- Ifj. Gonda Béla. 1916. „Egyszerűség, ízlés, divat.” *Magyar Kultúra: Társadalmi és tudományos szemle* (4) 452–456.
- Imrehné Sebestyén Margit. 2010. *Divatok és korok*. Budapest: Apáczai Kiadó.
- Kereszty Orsolya. 2011. „A Nő és a Társadalom” a nők művelődéséért (1907–1913). Budapest: Magyar Tudománytörténeti Intézet.
- Kérchy Anna. 2015. „Hebrecs kisleányból kötelességtudó honleány. Nőképváltozások a Magyar Lányok hetilap első világháború alatti lapszámaiban.” *Médiakutató* 16 (2) 81–95.
- Kéri Katalin. 2008. Hölgyek napernyővel. Nők a dualizmus kori Magyarországon 1867–1914. Pécs: Pro Pannonia.

- Kollarits Krisztina. 2009. „Egy bujdosó író. Tormay Cécile.” In Varga Virág–Zsávolya Zoltán (szerk.) *Nő, tükrök, írás. Értelmezések a 20. század első felének női irodalmáról*. Budapest: Ráció Kiadó. 248–263.
- Kollarits Krisztina. 2014. „Csak szétszórt őrszemek vagyunk...” *Tanulmányok a Napkeletről*. Budapest: Magyar Nyugat Könyvkiadó.
- Papp Barbara & Sipos Balázs. 2017. *Modern, diplomás nő a Horthy-korban*. Napvilág Kiadó. Budapest.
- Pendergast, Sara & Tom Pendergast. 2004. *Fashion, Costume, and Culture. Clothing, Headwear, Body Decorations, and Footwear through the Ages*. Vol. 4. Detroit: UXL.
- Rákai Orsolya. 2015. „Idegenek hazája. Tormay Cécile idegen nőalakjai az Emberek a kövek között és a Régi ház című regényekben.” In. Neumer Katalin (szerk.) *Identitások és Médiák I. Identitások és váltások*. Budapest: Gondolat Kiadó. 187–201.
- Sümegeh László. 2016. *Hit, élet és tudomány: Sokan vannak a meghívottak, de kevesen a választottak*. Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- Tormay Cécile. 2010. *Hordozom azt is, ami másoknak fáj*. Fazekas Sándor–Hajdú Beáta (Szerk.) Budapest: Lazi Kiadó.

Sajtó

- A Műiparos*. 1916. október 1.
- Az Est*. 1916. szeptember 7.
- Az Est*. 1916. szeptember 20.
- Borsszem Jankó*. 1916. október 1.
- Budapesti Hírlap*. 1916. április 17.
- Budapesti Hírlap*. 1916. szeptember 17.
- Dunántúl*. 1916. június 22.
- Képes Családi Lapok*. 1905. augusztus 20.
- Népszava*. 1916. szeptember 19.
- Nimród*. 1913. december. 11.
- Pesti Hírlap*. 1916. április 4.
- Pesti Napló*. 1911. január 31.

Pesti Napló. 1916. március 9.

Pesti Napló. 1916. március 30.

Pesti Napló. 1916. május 20.

Tolnai Világlapja. 1914. augusztus 30.

Új Idők. 1916. szeptember 24.

8 Órai Újság. 1918. június 12.

Képek jegyzéke:

1. kép: *Borsszem Jankó*, 1916. április 23. 15.

2. kép: *Új Idők*, 1916. szeptember 24. 314.

Melléklet

A Fényűzés Elleni Liga alapszabályainak okmánya. Kiadó: Fényűzés Elleni Liga. Budapest. (Az irat a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár Központi Könyvtárának gyűjteményében található.)

A Fényűzés Elleni Liga Alapszabályai

1. §. A liga címe: Fényűzés Elleni Liga.
Jele: F. E. L.
2. §. A liga céljai:
 - a) Hazánk közgazdasági és hadviselési érdekeivel semmiképpen sem összeegyeztethető fényűzés, de különösen a női ruházkodás terén eddig lábrakapott nagymérvű anyag pazarlás megakadályozása.
 - b) A szigorú kormányrendelet dacára is előforduló anyag- és készruha-behozatal lehetőségeit társadalmi mozgalom útján beszüntetni.
3. § Céljaink társadalmi úton való elérésére a liga tagjai köréből választmányt alakít. A választmány kebeléből bizottságok választatnak.
 - a) Intéző bizottság, ennek hivatása:
 1. irányítja a liga működését,
 2. előkészíti a közgyűlést,

3. határoz a tagok felvételéről és kizárásáról,
 4. betölti az év közben megüresedett tisztségeket,
 5. kijelöli a liga alkalmazottait,
 6. a költségvetési határai között vagy a közgyűlés külön felhatalmazása alapján a liga nevében intézkedik, szerződéseket köt, stb.
 7. meghatározza, hogy sürgős szükség esetén az elnök vagy a főtitkár saját hatáskörükben mily összegeket utalványozhatnak.
- b) Országos propaganda-bizottság, melynek feladata, hogy a liga eszméinek minél szélesebb körben való terjesztése által minél több hívet (tagot) tonorozzon az egész országban.
 - c) Külföldi propaganda-bizottság, mely a szövetséges országok hasonló irányú és célú mozgalmával iparkodik megegyezést keresni a szükségszerű közös cél érdekében (közgazdasági és hadviselési érdekek előmozdítása céljából).
 - d) A női ruházatkodást irányító bizottság, mely a szabó és egyéb iparosok érdekeinek megsértése nélkül velük karöltve óhajtja lehetőleg azokat a honi textilipari termékeket gazdaságosan felhasználni, melyek a hadviselés érdekeit nem veszélyeztetik.
 - e) Számvizsgáló (jótékonyági) bizottság, mely a liga kiadásait irányítja és a fennmaradó összegnek az anya- és csecsemővédelem céljaira való fordításáról gondoskodik.
4. §. Az egyesület jövedelmi forrása a jelvények eladása után fennmaradó összegre szorítkozik. Tagsági díj nincs, de a 3 koronás jelvény megvétele kötelező.
 5. §. A liga tagjai csak egyfélék.
 6. §. A tagság megszűnik lemondással, a tag halálával, a liga feloszlásával és kizárással. A lemondás nem érinti a vállalt kötelezettségek teljesítését. A liga kebeléből a választmány azokat zárhatja ki, akik a liga céljaival ellentétes magatartást tanúsítanak.
 7. §. A liga tagjai részt vehetnek a közgyűléseken, ott szólási és szavazati joggal bírnak, s megkapják a liga esetleges kiadványait.
 8. §. A liga minden év első negyedében rendes közgyűlést tart. Az elnök v. alelnök bármikor összehívhat rendkívüli közgyűlést. 100 tag vagy 10 választmányi tag kívánságára pedig ezt 14 napon belül összehívni köteles.
 - a) A közgyűlés magatartásáról a tagok személyenként s valamely fővárosi napilap útján nyernek értesítést.
 - b) Az összehívás a közgyűlés megtartása előtt legalább 15 nappal eszközözlendő.

- c) A közgyűlés határozatait szótöbbséggel, személyes ügyekben titkos szavazás útján hozza.
 - d) A tárgyalást vezető elnök rendszerint nem szavaz. Szavazategyenlőség esetében a vezető elnöknek döntő szavazata van. A választások rendszerint közfelkiáltással történnek.
 - e) A közgyűlés határozatképességéhez legalább 20 tag jelenléte szükséges.
 - f) Ha a közgyűlés tagjai határozatképtelen számban gyűltek össze, 15 napon belül új közgyűlést kell összehívni, amely a megjelentek számára való tekintet nélkül határozatképes.
9. §. A rendes közgyűlés tárgyai:
- 1. az évi költségvetés megállapítása,
 - 2. a zárszámadás megvizsgálása és jóváhagyása, a számvizsgáló bizottság jelentése alapján a felmentés megadása stb.,
 - 3. a választmány és a tisztviselők választása,
 - 4. a választmány útján a közgyűlés elé terjesztett indítványok tárgyalása. Az így tárgyalni kívánt indítványok a közgyűlés előtt legalább 8 nappal a választmány elé terjesztendő.
10. §. A választmány tagjai:
- 1. A liga tisztviselői.
 - 2. A közgyűlésen 2 év tartamára választott legalább 200 tag. A választmányi ülés lehetőleg minden hónapban tartandó. A választmány is, úgy mint a közgyűlés, határozatait szótöbbséggel, személyi ügyekben titkos szavazással hozza.
11. §. Az intéző bizottság a szükséghez képest és rendszerint a közgyűlés felhatalmazása alapján fizetési alkalmazottakat tarthat: intézeteinek (hiv. helységeinek) vezetésére, továbbá az irodai és a kezelői teendők végzésére.
12. §. a tisztikar tagjai:
- 1. az elnök,
 - 2. a 6 alelnök,
 - 3. a főtitkár,
 - 4. a titkár,
 - 5. az ügyész,
 - 6. a pénztárnok,
 - 7. az ellenőr,
 - 8. esetleg az egyes bizottságok külön titkárai,
 - 9. a 2–4 jegyző.
13. §. Az elnök képviseli kifelé a ligát; közgyűléseken és választmányi üléseken elnököl, gondoskodik a közgyűlés és a választmány

- határozatainak végrehajtásáról, ellenőrzi a tagok működését, a választmány kijelölése alapján kinevezi és ellenőrzi a liga alkalmazottait, érintkezik a társegyesületekkel. Az elnököt távollétében az alelnökök helyettesítik. Az elnököt a közgyűlés a liga megszűnéséig választja: a tisztikar többi tagjainak megbízása a háború tartamára szól.
14. §. A főtitkár vezeti az egyesület folyó ügyeit: a liga működéséről az elnöknek s a választmánynak havonként, a közgyűlésnek pedig évenként jelentést tesz, a működő tagok tevékenységéről negyedévenként jelentést kér; közvetlenül ellenőrzi a liga alkalmazottainak működését és kezeli az egyesület iratait.
 15. §. A titkár mindenben helyettesíti a főtitkárt.
 16. §. Az ügyész végzi az egyesület jogi teendőit.
 17. §. A pénztáros kezeli a liga vagyont és a vagyon állapotáról minden hónapban a választmánynak jelentést tesz. A pénztárnok különösen gondoskodik a jelvények eladásáról.
 18. §. Az ellenőr minden hónapban megvizsgálja a pénztárt és a vizsgálat eredményéről a választmánynak jelentést tesz. Az évi közgyűlés előtt az ellenőrző vizsgálatot a választmány által kiküldött 3 tagú számvizsgáló bizottság végzi.
 19. §. Az egyes bizottságok titkárai egy-egy bizottságon belül ugyanazt a működést végzik, mint a liga főtitkára az egész egyesületben.
 20. §. A jegyzők a liga minden közgyűléséről és választmányi üléséről jegyzőkönyvet vesznek fel s azt hitelesítés végett 3 nap alatt az elnöknek bemutatják.
 21. §. A liga utalványait a választmány által és ezzel megbízott elnök vagy főtitkár írják alá.
 22. §. A liga feloszlik, ha azt a közgyűlés jelenlevők legalább kétharmadrészének szavazatával kimondja ó, vagy ha azt a m. kir. kormány a liga alapszabályellenes vagy az állami érdekeket veszélyeztető működése miatt elrendeli. Feloszlás esetén a liga vagyona az anya- és gyermekvédelmi egyesületekre száll.
 23. §. Abban az esetben, ha a liga az alapszabályokban meghatározott célt nem követné, vagy ha a működésével az állam érdekeit veszélyeztetné, az elrendelendő vizsgálat eredményéhez képest a kormány a ligát feloszlathatja, vagy az alapszabályok pontos és szigorú betartására kötelezheti.

Budapest, 1916. május

Asztalos Morell Ildikó

Mälardalen Egyetem

**A mérnöknő:
Felszabadított nő vagy pártretorikai
fegyvelmezőeszköz a személyi kultusz
Magyarországon**

Szó és kép a jelentésalkotás szolgálatában: az új nőideál az államszocializmus retorikájában

A *Nők Lapja* hetilap, amelyet a szovjet *Rabotnica* című hetilap mintájára hoztak létre, a magyar kommunista párt (MKP) nőszerzetének, az MNDSZ-nek a szócsöve volt. A hetilap központi jelentőségű eszközként szolgált az új szocialista nők formálásában Magyarországon. A mérnöknő volt ennek az új nőnek az egyik példája. Az 1947 és 1956 közötti időszakot, amely során bevezették a totalitárius rezsimet Magyarországon, a személyi kultusz korának nevezik. Ekkor zajlott az orosz forradalmat követő időszakban kialakult szovjet rezsimhez hasonló rendszer bevezetése Magyarországon. A forradalmak célja általában nem pusztán a politikai hatalomátvétel, hanem — ahogy Bonnell (1997) állítja — a „jelentések meghódítása” is. A propagandagépezet feladata a Szovjet rezsim idején — így Magyarországon is — az volt, hogy szavakban és képekben fejezzék ki a párt ideológiáját, amelyek segítségével formálhatták az emberek politikai nézeteit. A továbbiakban Bonnell értelmezési keretét mutatom be, amelynek segítségével a *Nők Lapja* hasábjain bemutatott mérnöknőket, mint „ikonokat” fogom elemezni. Bonnell a szovjet idők politikai plakátjait elemezte, mint ikonikus képeket és azt állítja, hogy az ikonikus képeknek nagy jelentősége van abban, hogy a forradalmak új értelemmel ruházzák fel a múlt, az új, és a jövő fogalmait. A nem konvencionális szerepekben ábrázolt nők alapvető részét képezték a „kitalált hagyományoknak” (*invented traditions*). Ez a Hobsbawm-tól származó fogalom (1995, 1–14) „olyan gyakorlatok megalapítását” jelenti, „amelyek célja az, hogy ismétléseken keresztül bizonyos értékeket és viselkedési normákat rögzítsenek”. A politikai plakátokon megjelenített ikonikus képek a hatalom átvételét szimbolizálták a szovjet társadalomban. A férfimunkás, akit a korai szovjet propagandában gyakran kovácsként ábrázoltak, nem csupán a proletáriátus arra való hatalmát és rátermettségét szimbolizálta, hogy átalakítsa

a társadalmat, hanem a kovácsok mitikus természetfeletti erejét is hordozta. A női ikonikus képeket szintén arra használták, hogy a politikai hatalomátvételt jelezzék a társadalomban.

A Szovjetunióban a 20-as évek során úgy ábrázolták a nőt, mint aki a férfimunkás ikonikus képe alá rendeződik. A 30-as évektől azonban — a termőföld kollektivizálásának idején — a nő önállóbb alakot kapott. Ez a világnak ahhoz az ikonográfiai értelmezéséhez illik, amely szerint a világ jóra és rosszra osztható. A rosszat külső és belső ellenségként lehet ábrázolni. Ezek ellentétben állnak azokkal a pozitív hősökkel, amelyek a kívánt gondolkodási minták és cselekvési formák példaképeivé váltak. Az ikonikus képek a jót ábrázolják, példaképpül szolgálnak. A szocialista erénynek össze kell kapcsolódnia az új femininitással.

Az emancipálódott nő fontos ikon volt a szocializmus számára. Az új szocialista nőnek mindenekelőtt szembe kellett szállnia annak a függésben lévő, önállótlan nőnek a képével, aki otthona béklyójában él. A nő a termelő munkában való részvétel és az önállóan megkeresett jövedelem révén szabadulhatott fel. A nők felszabadítása a bér munkába való bevonás által fontos eleme volt az új, szocialista embertípus megteremtésének. A paternalista állam ki kívánta emelni a nőt a háztartás szolgásgéből azzal, hogy megszilárdította reprodukív jogait, mint például a napközi otthonos óvodához és közegészségügyhöz való hozzáférést. Ugyanakkor a nőnek még az államszocializmus modernitásának eszményképét és emberideálját is meg kellett testesítenie. Testének és lelkének fegyelmezettnak kellett lennie, és a párt eszményképét kellett szimbolizálnia. Ez a nőkép felelt meg a személyi kultuszkori atomizálódott állampolgárnak, akinek önmagában kellett megfelelnie a párt morális elvárásainak (Tóth 2010).

A személyi kultusz idejének egyik fontos alakja az a nő, aki úttörő szerepet vállalt. A párt támogatta a nők bevonulását a férfimunkának tartott szakmákba. Ehhez le kellett küzdeni azokat az előítéleteket, amelyek kizárták a nőket a férfiszakmákból, és a nőknek bányászként, traktorvezetőként, autószerelőként, buszsofőrként, építőmunkásként és hegesztőként (1. kép) kellett elhelyezkedniük. 1952-ben Rákosi, a kommunista párt főtitkára örövendve üdvözölte az első női mozdonyvezetőket: „Örömmel látjuk, hogy a nők nap, mint nap új szakmaterületeket hódítanak meg... Az első női mozdonyvezetők megkezdtek munkájukat. A nők ismét sikerrel vettek be egy bástyát (MNDSZ 1952, 3). Azok a nők, akik férfiterületen helyezkedtek el, például traktorvezetőként, a szocialista nők számára szimbolikus alakká emelkedtek fel (Farkas 2003, 65–86; Schadt 2003). A férfiszakmákban dolgozó női munkásokat a képi ábrázolásokon testileg erősnek ábrázolták, miközben férfias munkaruhát viselve fáradhatatlanul dolgoznak nehéz

munkakörülmények között. Nekik kellett megtestesíteniük a szocialista munkamorált.

1. kép: Munkásnő overálban

Míg a propaganda mindent megtett az új munkásnő képének megalapozásáért, a mérnöknő figurája egy újabb dimenziót képviselt. Míg a munkásnő az államszocializmus ideálját valósítja meg önnön „felszabadításán”, emancipációján keresztül, addig a mérnöknő a hatalommonopólium része lehet a termelőapparátusban elfoglalt szerepének köszönhetően. A mérnöknő vált a párt különleges nagykövetévé a munkások között. A szakmailag képzett, tanult nők *Nők Lapja* által bemutatott portréi között részben olyan szakmákkal is találkozunk, amelyeket a nők a szocializmus előtt is végezhettek. Szerepel közöttük orvosnő, ápolónő és tanítónő. Olyan szakterületekkel is találkozhatunk azonban — mint például a fémkohászat — ahová csak a szocializmus megalakulása után léphettek be a nők. Ezeket a portrékat az a narratíva köti össze, amely szerint a szocializmus tette lehetővé e nők számára, hogy megvalósítsák álmaikat, és hogy ők a maguk részéről miként hálálják meg ezt a lehetőséget azzal, hogy saját területük vezetőiként mindent megtesznek a párt céljainak megvalósításáért. Néhányan közülük nem konvencionális szerepekben tűnnek fel, mint művezető vagy igazgató. A propagandának úgy kellett bemutatnia ezeket az idealizált nőket, mint akik „normális”, mindennapi nők. A *Nők Lapja* azt a

benyomást keltette, hogy ezek a szocialista nők, akik korábban csak férfiak számára nyitott szakterületeken érvényesülnek, és vezető pozíciót töltenek be, olyan „normális” nők, akik gondoskodnak családjukról, nevelik gyerekeiket, berendezik otthonaikat és ápolják külsejüket (2. kép). A bemutatott fiatal traktoros lányok erejüket mind a szocialista mezőgazdaságért végzett kemény munkába, mind a hozományukhoz szükséges pénz összegyűjtésébe fektették bele (Farkas 2003).

2. kép: Bogdanova otthonában

A *Nők Lapja* kétségtelenül a kommunista párt szolgálatában állt, és anyagi támogatást kapott azért, hogy közvetítse a párt nézeteit. A témának és a formának egy új ideált kellett támogatnia. A cikkeket fotóillusztrációkkal látták el, ami fontos részét képezte a tartalom közvetítésének. Magyarország vezető fotóriporterei közül sokan a *Nők lapjánál* kezdték karrierjüket. Nádor Ilonának, a *Nők Lapja* egykori vezető fotóriporterének unokája, Ritter Doron arról számol be, hogy a hetilapnál töltött idő alatt Nádor olyan anyagi forrásokat kapott munkájához, mint amihez csak kevés fotóriporter jut hozzá manapság. Neki és kollégáinak sofőr vezetett autó járt, és asszisztensek segítették munkájukat, mind a fényképezésben, mind az előhívási munkálatokban. Ez arról tanúskodik, hogy a rezsim nagy jelentőséget tulajdonított a fotóriporterek munkájának. A fényképek központi szerepet játszottak a hetilapnál és a cikkek ideológiai üzeneteinek közvetítésére használták őket. Csapós Orsolya korabeli interjúja Nádor Ilonával (Csapós é. n.) alátámasztja ezt az interpretációt. Nádor azt meséli, hogy ő a hetilaptól

kapta riportjai témáit. Amikor például azokról a munkásokról kellett összeállítania egy fotóriportot, akik valamilyen különleges kitüntetést vagy dicséretet kaptak, akkor a helyi szakszervezetektől kért segítséget. Ezek a szakszervezetek választották ki azokat a munkásokat, akik „alkalmasak” voltak az interjúra és a fényképekre. Nádor úgy véli, hogy neki nem kellett manipulálnia a narratívákat ahhoz, hogy illeszkedjenek a párt szándékaihoz, ő „nem tett fel egyetlen képtelen, túlzó kérdést sem”, és a meginterjúvált és lefényképezett személyeket eleve úgy választották ki, hogy megfeleljenek a párt célkitűzéseinek. A megrendezettnek tűnő képkeretezés ellenére Nádor azt állítja, hogy ő nem készített beállított képeket. Epp ellenkezőleg, úgy meséli, hogy munkamódszerének célja épp az volt, hogy valóságghű szituációkat fényképezzen, ezért sok időt töltött azokkal, akiket dokumentálnia kellett. Ez persze bizonyos szabadságot adott neki a képek megformálásában.

Nem célom itt megítélni, hogy a cikkek szerzői és a cikkeket illusztráló riporterek milyen mértékben tudtak megszabadulni a totalitárius rezsim kontrolja alól. Sokkal inkább az érdekel, hogy az általuk készített szövegek és képek hogyan közvetítik az államszocializmus ideológiáját a mérnöknők reprezentációjának formájában. A fejezet célja az, hogy dekonstruálja a mérnöknő alakját, mint az új szocialista nő reprezentációját. Az elemzés a *Nők Lapja* 1952-ben és 1953-ban megjelent cikkeire és képanyagára vonatkozik. A kiválogatott cikkek műszaki-technológiai vonatkozású vezető pozícióban dolgozó nőket mutatnak be. Ez azzal jár együtt, hogy a cikkek nemcsak egyetemi végzettségű nőkről szólnak, hanem alacsonyabb műszaki végzettségűekről is, amennyiben vezető pozíciót töltöttek be valamely technológiai vonatkozású szakmában (mint például férfiszakmákban, gyárakban). A tanulmány tizenhárom cikket tárgyal, összesen tizenhat nő portréjával, és a „technológiai vonatkozású szakma” fogalmát tág értelemben használom, így a szoros értelemben vett mérnökszakmákon kívül más szakmák képviselői is szerepelnek a cikkeken, mint például orvosok (2 db), agronómusok (3 db). Továbbá öt olyan fotót is elemzek, amely tanulócsoportokban tanuló diákokat ábrázolnak. Ezekben az esetekben csak egy rövid képaláírás szerepelt a fotók alatt.

Elengedhetetlen, hogy világosan megkülönböztessük a retorikai fordulatokat, az emancipációs törekvések mögött rejlő hatalmi játékot és a törekvések eredményeit. Én az első aspektusra fókuszálok. A tanulmány úgy problematizálja a mérnöknőt, mint egy olyan alakot, amely a különböző hatalmi hierarchiák, mint például az osztály- és nemi hierarchiák metszéspontján formálódik. Egy szovjet mérnöknőről (Bogajeva) szóló és kulcsszerepet betöltő cikk rövid bemutatása után a mérnöknő figuráját osztály- illetve nemi perspektívából helyezem kontextusba. A szövegeket és képeket az alábbi kérdések felől vizsgálom: Hogyan formálódott a női

mérnökök küldetése a szövegekben és képeken a nemi perspektíva felől vizsgálva? A mérnöknő alakja az önmegvalósító nő ábrázolása-e, vagy olyan ábrázolás, amely a párt célkitűzéseit valósítja meg? Hogyan alakul a mérnöknő hatalmi pozíciója a munkásokkal való kapcsolatában?

Alexandra Bogajeva —egy szovjet Superwoman

A *Nők Lapja* 1952. július 24-i számában a szovjet Alexandra Bogajevát mutatták be (2. és 3. kép). Bogajeva portréjában a női mérnököt ikonként, egyfajta szocialista szupernőként jelenítették meg. Bogajeva a Vörös Rózsák textilgyár igazgatója. A gyár termékei népszerűek a szovjet nők körében a kitűnő anyagminőség és a szép minták miatt. A gyár folyamatosan törekszik arra, hogy emelje termékei minőségét és új technológiát vezessen be. Bogajeva pályafutása sok szovjet nő életét tükrözi vissza. Húsz évvel korábban, fiatal parasztlánként kezdte munkáját a Vörös Rózsák textilgyárban, és kitanulta a selyemszövés mesterségét. Később esti tanfolyamon textiltechnikát tanult és az egyik üzem vezetője lett. 1948-ban lett a hatalmas kombinát igazgatója. Minden nap lemegy a gyárüzem szintjére és személyesen ellenőrzi az alapanyagok és a termékek minőségét. Meglátogatja a formatervezőket és kiválasztja a megvalósítandó vázlatokat. Bogajevát úgy írják le, mint aki jó vezetője a rábízott gyárnak. Nem csupán termelési kérdésekben elkötelezett, hanem a munkások mindennapi életével is törődik, és arra törekszik, hogy fejlessze kulturális és technológiai tudásuk színvonalát. A szovjethatalom a kombinát részeként működő napközi otthonos óvodát, poliklinikát, szanatóriumot, iskolát létesített a fiatal munkások számára és a textilszakiskolákat alapított. Bogajeva mindenütt jelen van, és ellenőrzi ezeknek az intézményeknek a munkáját. Szabadidejében mérnöknek képzi tovább magát, hogy még jobban tudja teljesíteni dicsőséges megbízatását. A cikk öt képen vizualizálja Bogajeva tetteit. Az első képen (3. kép) fekete munkaköpenyben látható és egy szövőnőnek ad útmutatásokat. A másodikon fekete ruhában látható egy csoport fehér munkaköpenybe öltözött férfi mérnök körében a szövőüzemben, ahol a mérnökök az új, gyors szövőgépeket mutatják be neki. A harmadikon fekete ruhában ül egy elegáns asztal mellett, szemben egy kosztümbe öltözött szövőnővel, és Szovjetküldött minőségben tanácskozik vele — a szövőnőt a Szovjet (az üzemi tanács) tagjának választották munkatársai. A negyediken továbbképzésen vesz részt a főiskola laboratóriumában, ahol fekete ruhában látható öltönyös férfighallgatók körében. Az utolsó képen (2. kép) otthoni ruhában, virágos blúzban szerepel. Férje öltönybe öltözötten ül egy széken, kezében kinyitott újságot tart, és elégedetten nézi felségét, miközben ő süteményeket szolgál fel egy kávéscsészével és gyümölcstállal szépen megterített asztalon.

3. kép: Bogdanova a gyárban

Melyik a központi szerepű vonása ennek a szovjet szupernő-metaforának? Ő egy olyan hős, aki egyszerű származásból indulva hatalmas előrelépést tett meg a tanulásra épülő társadalmi felemelkedésen keresztül. Ugyanolyan otthonosan mozog a szövőnők, mint a mérnökök között. Ugyanolyan jártas a technológiai, mint a munkásokra vonatkozó szociális kérdésekben. Sajátjaként tekint a gyárra, és úttörőként dolgozik a technológia fejlesztéséért, valamint a termelés minőségének emeléséért. Végül, de nem utolsósorban: Bogajeva „igazi nő”, aki kellemes otthont teremt férjének. A Bogajevában megformált szovjet ikon jelentőségteljes a mérnöknő mint példakép megformálásában a személyi kultusz Magyarországnak szocialista női számára.

A mérnöknő az emancipációs retorikában a személyi kultusz kontextusában

A mérnök olyan technikai tudást birtokol, amely alapvető jelentőségű a különböző történeti korokon átívelő fejlődés számára (Asztalos Morell & Eriksson 2005). Így volt ez az államszocializmus idején is, amikor a modernizálás vált a fejlődés motorjává. Az ideológia szerint az államszocializmusnak túl kellett szárnyalnia a kapitalizmust saját fejlődőképessége segítségével. Az osztályperspektíván kívül a mérnök

központi szerepet játszott az új termelési rendszer felépítésében, ami azonban rendkívül összetett volt.

Államszocializmus: a munkások vagy az értelmiségiek állama?

Az államszocializmus idején a tőke hatalmát a gazdaság fölötti állami monopólium váltotta fel. Magyarországon az államszocializmus megalapításával kapcsolatban 1948 után az államnak olyan államilag működtetett ipari termelőrendszert kellett megteremtenie, amely az egész társadalmat magában foglalta. A tulajdon államosítása egy mindenre kiterjedő proletarizálódást jelentett, amely során a termelőeszközöket állami ellenőrzés alá vonták (Szelényi & Konrád 1979). A kommunizmusnak meg kellett szüntetnie az osztálytársadalmat. Az államszocialista retorika központi jelentőségű alakja a (férfi és női) munkás volt. Ugyanakkor, ahogy az államszocializmus kritikusai állítják, az állam, ahelyett, hogy a munkásosztálynak adta volna át hatalmat, megtartotta az államszocialista elit hatalommonopóliumát. A pártállam hatalmának biztosítása érdekében szükség volt arra, hogy a civiltársadalom ellenállása megtörjön. Abban állt az elit érdeke, hogy proletarizálja és atomizálja a lakosságot (Szelényi & Konrád 1979; Verdery 1994, 225–255.). A személyi kultusz különleges kapcsolatot épített ki az atomizált individuum és a párt között. A *Nők Lapja* és más folyóiratok olvasói levelei tanúsítják, hogy senki sem volt biztonságban. Mindenkit felelősségre vonhatott a párt ellenőrzőapparátusa.

Szelényi és Konrád (1979) azt állítja, hogy valójában nem a munkások, hanem a „teleologikus” (politikai) és technokrata értelmiség birtokolta a hatalmat. Az államszocializmus korai szakaszában a teleologikus és politikai hatalom nagyobb súlyt képviselt, mint a technokrata. Szükséges volt azonban létrehozni a párt ideológiájához hűséges technokrata elitet, hogy a párt politikai ideálja megvalósulhasson. A hagyományos technokrata elit új rezsimhez való lojalitását kétségbe vonták. Egy új, párthoz hűséges értelmiségnek kellett felemelkednie. Kosztricz (2007, 145–166) beazonosította azokat a társadalmi csoportokat, amelyeket megfelelőnek tartottak arra, hogy körükben toborozzák az új értelmiség utánpótlását. Azokon túl, akik bizonyították lojalitásukat a párton belüli vagy kommunista ellenállásban való elkötelezettségükkel a két háború közötti időkben, az új értelmiség szerepére alkalmas rátermettek körét a munkásosztály és a szegényparasztnak között jelölték ki. A munkásosztály hatalmát a társadalmi felemelkedésen keresztül kellett megteremteni. Úgynevezett gyorstalpaló képzéseket indítottak. Ezek garantálták az egyetemi tanulmányoknak megfelelő diploma megszerzését egy év tanulás után (Kosztricz 2007). Az újonnan toborzott értelmiségiek között a nők magasabb arányban jelentek meg, mint amilyen arányban korábban

képviseltették magukat a különböző szakterületeken. Ugyanakkor azok között is felügyelték osztályösszetételt és a politikai lojalitást, akiket a hagyományos egyetemi képzésekre toboroztak, hogy ezek az oktatási irányok is „megbízható” értelmiséget képezzenek ki. Mirka Mikes-Lindbäck hasonló gyakorlatot ír le a hatvanas évek Csehszlovákiájában (2005). Mikes-Lindbäck, aki egy középosztálybeli családból származik, csakis kitűnő osztályzatokkal kerülhetett be az egyetemre, miközben helyeket tartottak fenn azok számára, akik vagy származásukra, vagy párttagságukra hivatkozva politikailag kívánatos személyeknek minősültek. A személyi kultusz államszocializmusának valóban szüksége volt egy új hatalmi elit megteremtésére, ahol a mérnök a technokrata hatalmat képviselte. Ez a hatalom azonban feltételekhez kötött létezett és a párt politikai hatalmának volt alárendelve.

A munkásállamot a proletárhősöknek kellett vezetniük a technokrata elittel együttműködve, amelynek ugyancsak a proletárság köréből kellett származnia. A gyakorlatban azonban a technokraták kisajátították a munkások feletti fegyelmelés monopóliumát. E két központi figurának, a megtért munkásnak és a megtért technokratának (mindkettő illeszkedve ahhoz a vízióhoz, amelyet a párt a tervgazdaság felsőbbrendűségéről vázolt fel) kellett megvalósítania nemcsak a kitűzött termelési célt, hanem a szocialista emberideált is. A termelőeszközök birtoklásának hatalmi monopóliumára épülő osztályellentétet a társadalmi felemelkedés mítoszán keresztül kellett feloldani, amely a proletár mérnök alakjában, egy világosan kivethető ikonon keresztül jelent meg.

A szovjet szupernő, Bogajeva portréja segít megértenünk, hogyan oldja meg a mérnökő mint ikon az államszocializmus osztályellentéteit, és hogyan hoz létre „jó” erőket az államszocializmus építéséhez. A népből származik, és végigjárta a társadalmi felemelkedés útját. A Szovjethatalomnak köszönhetően még feljebb léphetett, egészen az igazgatói posztig egy hatalmas textilgyár élén. Esti kurzusokon képezte magát. Ugyanolyan otthonosan mozog a munkások, mint a mérnökök között. Annak ellenére, hogy még nem végezte el az egyetemi szintű mérnökképzést, kétségbevonhatatlan vezetőalakként ábrázolják. Vezető szerepét ideológiai ereje és hűsége bizonyítja, amely olyan tényleges tudással párosul, amit fizikai munkán és tanuláson keresztül szerzett meg.

Női emancipáció: a nők bevonulása a férfiak technológiai hatalommonopóliumába

Bogajeva gyárigazgatói pozíciójában egy hagyományos szerepmegosztást tör szét, nemcsak származásával és azzal, hogy nem

rendelkezik mérnökdiplomával, hanem azzal is, hogy nő. Ő annak a nőnek a példája, aki technokrata hatalmi pozíciót foglalt el és gyárigazgató lett. Ha a mérnök alakját interszekcionális perspektívából szemléljük, azt találjuk, hogy a mérnökön szavatozta azt a technológiai hatalommonopóliumot, aminek privilégiumai hozzákapcsolódnak ahhoz, amit R. W. Connell „hegemonikus maszkulitásnak” nevez. A mérnöknők egyszerre törik meg a nemi- és az osztályhierarchiát. Éppen ezért fontos az elemzés számára, hogy a mérnöknő konstrukciójának problematizálását ne csupán valamely osztályperspektíva felől végezzük el, hanem a társadalmi nem formálás aspektusából is. Az interpretáció számára fontos elem, hogy a mérnöknő alakja mennyiben alakítja a kívánatos femininitás és maszkulinitás eszméjét az adott hatalmi kontextusokon belül. A genderkutatások problematizálják a biológiailag meghatározott nem értelmezését. A nemet hatalmi rendként jellemzik, ahol a női és a férfi területek elkülönülnek, és olyan hierarchikus rendbe szerveződnek, ahol a férfi a norma, a nő pedig az alárendelt.

A nő alárendelt helyzete a társadalomban a marxizmus szerint is társadalmilag adott, és éppen ezért lehetséges megváltoztatni. Innen eredeztette az államszocialista emancipációs retorika saját legitimitását. A mérnöknő mint ikon együvé tartozik ezzel a női emancipációs retorikával, amely hangsúlyozta, hogy a női emancipáció organikus részt képvisel a munkásosztály államának megépítésében. Az ötvenes évek emancipációs retorikája nem kérdőjelezte meg a férfi norma primátusát. Ezzel szemben a nőnek lehetősége nyílt arra, hogy feljusson a férfi norma szintjére a munka világán keresztül, vagyis a nőnek, azon kívül, hogy általában részt kellett és lehetett vennie a bér munkában, lehetősége nyílt arra, hogy a korábbi férfiterületeken helyezkedjen el, mint például kőműves vagy traktoros (1. kép). Épp a mérnökhivatás volt egyértelműen a férfiasság bástyája és a férfi hatalommonopólium technológiai alapja. A retorika ennek a megszokott nemi mintának a megtörését javasolta. Rákosi, aki a korai ötvenes években az MDP főtitkára volt, egyik beszédében egyenesen arra mutatott rá, hogy a nő kétszeres alárendeltsége jobb előfeltételt biztosíthat számára a fejlődéshez, mint a férfiaknak. A nők bevonulását a férfiak működési területeire kvótákkal és pozitív diszkriminációval támogatták (Fodor 2002). Ugyanakkor nem várták el, hogy a férfiak átvállalják a nők gondozási és ápolási feladatainak egy részét. Ehelyett az államnak kellett megkönnyítenie a nők kereső munkában való elhelyezkedését az állami közgondoskodás rendszerének kiépítésével. A férfiaktól azt sem várták el, hogy a munkaerőpiacon női foglalkozási területeken helyezkedjenek el (Asztalos Morell 1999).

Női emancipáció: kinek az érdeke?

A kutatások egy paradoxonra mutatnak rá: egyrészt egyetértenek abban, hogy az emancipációs retorikát ugyanazzal a szkepszissel illik szemlélni, mint a munkásosztály hatalomátvételének retorikáját. Az államszocializmus idején a munkásosztály ugyanolyan kevésbé foglalta el a hatalmat, mint amilyen kevésbé érték el nők a férfiakkal való egyenjogúságot. Másrészt azonban a kutatások megállapítják, hogy nyilvánvaló törés következett be a nemi hatalmi rend konstrukciójáról szóló retorikában és gyakorlati politikában a személyi kultusz idején. A női emancipáció az államszocialista ideológia nyilvánvaló alkotórésze volt.

Ezt az ideológiát szánták arra, hogy legitimálják vele a Szovjethatalom intézményesítését Magyarországon. Ezen ideológia nélkül a politikai elit — vagyis úgy a pártvezetők, mint azok a személyek, akiket kommunista párt valamely vezetői poszt betöltésére szánt — nem tudta volna megmagyarázni saját hatalommonopóliumát. Ily módon a pártvezetés rá volt utalva a női emancipációs retorikára. Ugyanakkor néhány kutatás kimutatta, hogy annak ellenére, hogy a párt elit ezt az ideológiát saját céljaira használta, ő maga nem fogadta el annak legfontosabb téziseit. Fodor pártarchívumban végzett kutatásai (2002) rámutatnak, hogy a helyzet ennek inkább az ellenkezője volt. Az elit köreiben nőgyűlölő nézet uralkodott, és úgy tekintettek a nőkre, mint akik politikailag másodrendű polgárok, és ahogy Schadt (2003; 2007) hangsúlyozza, a nők vezető pozíciókra — például a parlamentbe — való mobilizálása, csak a látszatot szolgálta.

De mások rámutatnak arra, hogy a nők munkaerőként való mobilizálásának alapvető funkciója volt az államszocialista rendszerben. Az, hogy a nők munka világába való belépését általánosan elfogadottnak tekintették, elengedhetetlen következménye volt annak, hogy az államszocialista gazdaság munkaerő-szükséglete megnövekedett. Kornai (1985) szerint ez azzal állt összefüggésben, hogy a tervgazdálkodás expanzióját nem a piaci kereslet korlátozta, mint a kapitalizmus idején, hanem az erőforrások. Néhányan (Verdery 1994; Kligman 1998) hangsúlyozzák, hogy a társadalom homogenizálása (amelynek egyik aspektusa a nők munkaerejének bekebelezése volt) nemcsak retorikai fogás volt, hanem valóban központi jelentőséggel bírt a hatalomgyakorlásban. A társadalom proletarizálása (íj. Szelényi & Konrád 1979) azt jelentette, hogy a hatalom meggyengítette azokat a csoportokat, amelyek saját létfenntartásukban nem függtek az államtól. A nők bevonása a munka világába azt is jelentette, hogy meggyengült a családok jelentősége a gyermeknevelésben. Azokat a nőket, akik fontosnak gondolták a gyermeknevelésben való szerepüket, emancipálni kellett és a párt ideológiájára kellett átnevelni (Asztalos Morell 1999). Az állam mint jó

családapa (*pater familias*) maga alatt egyesítette az állampolgárokat. Azzal, hogy állampolgárként infantilizálták az embereket, lekötelezették őket a párt és az állam iránt, és elvárták tőlük, hogy ne a családjukhoz, hanem mindenekelőtt a párthoz és az államhoz legyenek lojálisak.

A mérnöknő alakja a propagandában az új technokrata elit két központi szerepű aspektusát egyesíti. Először is azt, hogy a termelőeszközök fölötti hatalom a párt és az állam iránti hűséghez kapcsolódik. Másodszor azt, hogy a mérnöknők nőként kétszeresen is hálával tartoznak a pártnak/államnak, mivel nemük ellenére foglalták el hatalmi pozíciójukat.

Nemi perspektíva alkalmazása

Függetlenül attól, hogyan értelmezzük azokat a mögöttes erőket, amelyek a nők mobilizálását irányították az ötvenes években, ez a mobilizáció megrögzült nemi normákkal szállt szembe. A szembeszállás eszközévé az a retorika vált, amely megteremtette az új nő ikonképeit, amelyek közé a traktoros lány alakján kívül a női mérnök is tartozott. Az előzőekben a női mérnök ikonját az ötvenes évek társadalmi kontextusán belül helyeztem el, az osztály- és nemi perspektívát egyesítő interszekcionális perspektívát alkalmazva.

A mérnöknő mint ikon mögött rejlő további aspektus az, hogy az alak megbontja azokat a nemi normákat, amelyek az arról szóló értelmezéseket irányítják, hogy mi az, amit férfiasnak, illetve nőiesnek gondolunk. A mediális reprezentációkban ezeket az értelmezéseket vizualizálták és testesítették meg. Ahhoz, hogy világosan megértsük, hogy mi volt a személyi kultusz emancipációs retorikájában az, ami olyan erősen szembe szállt a nemi normákkal, szükségünk van egy további perspektívára. A queer-elmélet szerint a heteronormatív nemi hatalmi rendben létezik egy mag, amely a vágyat irányítja, mivel a heteroszexuális vágy normatív. A nem/genus/vágy összekapcsolódik a férfiasról és a nőiesről való fogalomalkotásban, melyek mindketten színrevitelen keresztül alakítandók és alakítottak, például a szakmaválasztás formája, a szexuális partner kiválasztása, vagy a testi attribútumok, stb. által. A performativitáson, a cselekvésen keresztül alakul és jön létre a nem.

Még a szakmai identitások is megtestesülnek mind magában a testben, mind a testi formákban és másodlagos attribútumokban, mind pedig mozdulatmintákban vagy a ruházatban. Az egyenruhák különböző nemekkel kapcsolódnak össze. Smith (1990) úgy véli, hogy a nemi hatalmi rend beleíródik a női testbe, amely kíváncsággal, a vágy tárgyaként szexualizálódik. Ha valakinek szexualizált teste van, az egyrészt „bizonyíték” arra, hogy jól alakítja a nőiességet, másrészt „bizonyíték” arra, hogy ugyanakkor önmagát

egy adott státuszba írta be. A heteronormativitás a vágy konstrukciójában is viszontlátható. A törékeny, csinos női test a nőiesség burka, ezzel szemben az izmos férfi test a férfiaság burka (Kroon & Lundgren 1996, 79–110). Ilyenformán maga a megkülönböztetés is a heteroszexuális vágy egyik megformálásává válik. Mivel a mérnöknő ikonként szerepel az új hatalmi rendben, fontos, hogy ezt az aspektust is figyelembe vegyük a vizuális megjelenítés elemzésében. A kérdés az lesz, hogy a hatalom hogyan formálódik vizuálisan és verbálisan a mérnöknő ikonjában.

A nem és a társadalmi osztály képi megalkotása

A nők férfi szakmákban való ábrázolása az ötvenes években, mint például a női traktorvezetőké, sértette azt, amit a nő „természetes” értelmezésének tartottak. A mérnöknő még inkább provokálta a „természetes” nemi rendet, mivel az ő alakja magában foglalta azt, hogy a nők beléptek a férfi hatalommonopólium magvába, a technokrata elit pozíciójába, ahol a nők nem csupán egy tekintélyes szakmát birtokoltak, hanem a többi munkás fölötti hatalmat is, akik mind férfiak és mind nők is lehettek. A továbbiakban a női mérnökök reprezentációját az osztály- és nemi pozícióhoz viszonyítva elemzem.

Először azokat a képeket elemzem, ahol a mérnöknők vagy alárendelt, vagy egyenrangú pozícióban lévő férfiakkal szemben jelennek meg. A *Nők Lapja* elemzett lapszámaiban egyetlen illusztráción sem fordult elő, hogy a mérnöknőhöz viszonyítva fölérendelt pozícióban lévő férfiak szerepeltek volna. Meskó Sándornét két kép ábrázolja, ahol egyértelműen hatalmi pozíciót foglal el. Az egyik munkásruhát viselő alárendelt férfiakkal áll kontrasztban. A férfiak olyan testtartásban láthatók, amely férfiatlannak tekinthető. Odaadóan nézik a munkadarabot, amit Meskó mérnöknő tart a kezében, és reménytelenül várják, hogy hallhassák női feljebbvalójuk szakvéleményét. Mosolyognak és meghajlított háttal állnak előtte. A másik képen (4. kép), amely gyári környezetben készült, a maszkulin munkaköpenybe öltözött nő egy hosszú dárdahegyre hasonlító vegyeszeti üvegcsövet tart kezében, egyenesen a férfi hasának szegezve. Határozottan és hatalma tudatában egyenesen a férfi szemébe néz. A férfi a maga részéről lehajtja tekintetét a cső irányába. A mérnöknő az első képen lágyabbnak mutatkozik. Nőietlen kosztümöt visel, és egy íróasztal mellett ül. Szelíd arckifejezése ellenére mégis ő az, aki nyilatkozhat a munkadarabról, amire a két férfi néz. A kartársias hangulat visszatükrözése érdekében különösen az egyik férfinak mélyen le kell hajolnia, hogy elérjen a nő szintjére, és egy behízsgő, nőies mosolyt süt el felé. A képek nyilvánvalóan szakítanak azzal a gyakorlattal, ahogyan a heteronormativitás szerint a nőket és a férfiakat rendszerint ábrázolni szokták,

ahol a férfi hatalmi pozícióban van és a nők alárendeltek (Hirdman 2001). Azokkal a vizuális reprezentációkkal ellentétben, ahol a nők szembe szállnak a nemi hatalmi renddel, a női agronómus és téeszelnök, Zelnýánszki Jánosné portréja egy törekeny nőt ábrázol a mezőn. Szoknyában áll a földön és egy parasztasszonnyal beszélget. Egy férfi traktoros alakja magasodik fölé. A férfi határozottan kilóg a képből.

4. kép: Meskóné mérnökő férfi munkással

Több olyan kép van, amely leendő mérnökőket ábrázol, akik olyan férfi diákokkal tanulnak, akiről úgy tűnik, hogy a társadalmi rétegződés tekintetében egyenrangú pozíciót töltenek be. A diákokat ábrázoló öt csoportképből négyen — ahol senkit nem neveznek meg név szerint — nem fordul elő különbségtétel tevékenységben, státuszban vagy pozícióban a férfiak és a nők között (1952. 02. 07). Az ötödik képen egy férfi tanár, egy diáknő és egy férfi diák látható, amint éppen egy kísérletet végeznek. A férfi tanár és a diáknő a férfi diák kísérletét figyeli. Ezt a képet jellegzetesen heteronormatív reprezentációnak tekinthetjük, ahol a férfit aktívnek, míg a nőt passzívnek mutatják. Hasonló viszony tükröződik azon a képen, ahol egy férfi és egy női agronómus végez megfigyeléseket egy kísérleti földtáblán, mindketten mérnökköpenybe öltözve. Itt a női mérnök tekintete szegeződik rá a férfi kollégára, mivel ő az, aki aktívan cselekszik egy növény vizsgálata közben. Következésképp ismét a nő lesz passzív.

A fent tárgyalt reprezentációktól eltekintve jellemző, hogy a diáknőket aktív szerepben ábrázolják azokban az esetekben, ahol a képeket kifejezetten valamely mérnök- vagy diákportré számára készítették. A nők cselekszenek, míg a férfiakat passzív, figyelő szerepben ábrázolják. A nők egyértelműen olyan testhelyzetben és cselekvés közben láthatók, amelyek meghatározó

szerepüket hangsúlyozzák. Ez vonatkozik például Rácz Istvánnéra (7. kép), akit egy férfi diáktárs társaságában ábrázolnak az agráregyetemen. Teljesen nyilvánvaló, hogy ő játssza az aktív szerepet, amint elmagyarázza az előadásjegyzeteket a figyelmesen hallgató férfi diáktársának (1952. 02. 07.).

A képek egy része a mérnöknőket alárendelt szerepben lévő nők társaságában ábrázolja. A vegyészmérnök Bizám Valéria egy oktatási helyzet pillanatában jelenik meg. Ő áll a figyelem középpontjában, főként a sötét munkaruhába öltözött női munkásokhoz viszonyítva. Alakja tiszteletet parancsoló, ám anélkül, hogy a munkásnőkhöz képest domináns helyzetben lenne. Inkább olyan, mint pók a hálóban, a vezető az egyenrangúak között, mint ahogy azt a cikkben is kiemelik bemutatásakor: „eltűnik a jelentős különbség a fizikai és az értelmiségi munka között” Bizám hozzáállásának köszönhetően. Ő egy elnőiesedett munkahelyen dolgozik, ahol öltözete nem tér el a munkásokétól, és a képnek szelíd színezete van. Ez a reprezentáció ellentétben áll azzal, ahogy Meskó mérnöknő (aki olyan munkahelyen dolgozik, ahol férfi túlsúly van) azzal erősíti meg azzal autoritását, hogy férfias munkaruhát visel és határozott, férfias gesztusokkal lép fel (4. kép).

Meskó Sándornéhoz hasonlóan Szika Ferencné is (1952. 02. 07) olyan szakterületen dolgozik, ahol férfi túlsúly tapasztalható. A *Nők Lapja* úgy mutatja be őt, mint az első női művezetőt az acéliparban. Egy női munkatárs társaságában készült képpel ábrázolják. Ő maga férfi munkásruhát visel, míg a munkásnő női munkaruhát és fejkendőt hord. A Szika Ferencné művezető magyarázóan beszél a munkásnőnek, aki a maga részéről szeretetteljes tisztelettel mosolyog rá. A munkásnő tekintete érzelmi odaadást tükröz. A cikk szövé teszi, hogy mennyire egyedülálló Szikáné művezetői munkahelyi beosztása, és hogy milyen nehézségeken ment keresztül, míg nőként elfogadták pozíciójában. A két nő közötti érzelmi kötődés reprezentációja, ahol az egyik alárendelt helyzetben van a másikhoz viszonyítva, ugyancsak szakít azzal a heteronormatív móddal, ahogyan érzelmi kötődést ábrázolni szokás. Szikáné művezetőnőnek a helyzetét megerősíti a férfidominancia jellemezte szakmaterületen az, hogy férfias munkásruhát visel.

5. kép: Szikáné művezető

A képek egyik tipikus csoportja olyan nőket mutat be, akik kutatótársak vagy munkatársak. Schuller Lászlóné és Jancsó Judit (6. kép) az odaadó, gyors, hozzáértő női mérnökök alakját képviselik. Egy iktatókönyv fölé hajolnak. Schuller Lászlóné tollat tart a kezében és a helyiségben látható képcső azt sugallja, hogy a képet egy laboratóriumban készítették. Schullerné fehér vegyészköpenyt visel, míg Jancsó Judit sötétkék köpenyt hord. A kép odaadást és gondosságot sugároz, de még hozzáértést és a tudás keresését is sugallja. A nők ruházata nőiességet jelez, legfőként Schuller Lászlónéé, akiről a cikk azt írja, hogy tanulmányait még a szocialista időszak előtt végezte.

A képek üzenete többértelmű. Egyrészt nyilvánvaló törést mutatnak a heteronormativitásban, főként Meskó Sándorné (4. kép) és Szika Ferencné (5. kép) képein. A törés világosan látszik mind a mérnök és bridágyvezetőnők, mind az alárendelt férfiak és nők alakjaiban. A nőknek férfi szerepbe kellett belépniük, „a műszaki-technikai irányítás összetett és felelősségteljes feladatába”, és meg kellett mutatniuk kitartásukat, kompetenciájukat és vezetői képességeiket. Másrészt az állam céljainak megvalósítása érdekében használniuk kellett „nőies” tulajdonságaikat is, mint például a gondosságot, gondoskodást, szorgalmat és szociális kompetenciákat. Azoknak a mérnöknőknek, akiket elnőiesedett szakmaterületen mutattak be, nőiesebb megjelenésük van. A minőségellenőrző funkcióban dolgozó nőket „lány”,

„nőies” tulajdonságokkal (gondosság, szorgalom, odaadás, figyelmesség, alaposság, megbízhatóság) ábrázolják.

6. kép: Schuller és Jancsó vegyészmérnöknők

A nőknek ezekbe a vezető, hatalmat biztosító pozíciókba való kerülését az új rendszer tette lehetővé. Feladatuk az volt, hogy a párt céljait megvalósítsák, amit a reprezentációk világosan mutatnak. Saját testükön, saját tudásukon és saját törekvéseiken keresztül kellett a munkásokat fegyelmezniük, hogy azok befogadják a párt eszményképét. Engedelmes, szorgos és a munkájukat odaadóan végző, szakmailag jártas ügynökké kellett válniuk.

Az egyik mód, amellyel megteremthető a társadalmi osztály és a nem, az a ruhaviselet. A munkaruha azt fejezi ki, hogy a mérnöknő szorosan kötődik a munkásosztályhoz és a termelési folyamatokhoz. Az, hogy Meskóné ruhát cserél, a képi kontextusnak köszönhető. Lent, a gyárüzemben homlokán megcsomózott kendőt és vastag munkaköpenyt visel (4. kép). Az irodában kosztümöt hord. Az álla alatt megkötött kendő a paraszti viselet része. Az a parasztasszony, akit agráregyetem elvégzésére választottak ki, ugyanilyet visel. Abban az esetben a ruha a társadalmi felemelkedés útját és a diák mindennapi emberektől való származását jelzi. Azokban a mérnökszakmákban, ahol hagyományosabban női bázisból lehetett toborozni, mint a két vegyészmérnöknő esete, a nőknek nőies mérnökruhájuk van (munkaköpeny) és szép frizurát viselnek (6. kép). A munkaruha a kosztümmel szemben a femininitást, a szakmai irányt és a műszaki-technikai hivatást jeleníti meg. A kosztüm inkább egy adminisztratív vezetői állást jelez. A ruhák ugyanolyan

feszültséget fejeznek ki, mint a tulajdonságok: a nők egyrészt heteronormatív, női mesterembereket személyesítenek meg, másrészt azonban maszkulin attribútumokba öltöznek (4. és 5. kép), hogy megmutassák oroszlánkörmeiket, különösen, ahol munkafolyamatokat felügyelnek.

A reprezentációk egyensúlyt sugallnak. Egyrészt egyfajta heteronormativitás uralkodik a képeken. A cikkekben minden női mérnöknek asszonyneve van, amit a magyar nyelvben a családnévhez kapcsolt „né” utótag fejez ki, és ami azt mutatja, hogy férjes asszonyokról van szó. Kivételt az általános mérnökhallgatók képeznek, akiket nem neveznek meg. Az egyetlen cikk, ami a mérnököt otthoni környezetben mutatja meg, a szovjet Bogajevát bemutató írás. Ő ügyes háziasszonyként jelenik meg (2. kép). Másrészt a cikkek mégis szakítanak a heteronormativitással. A mérnök nők egy része láthatóan középkorú, mint például Tasnádi Andrásné, aki kutatóként és vezetőként dolgozik a kohászatban (8. kép). Ő „egész életét a kutatásnak szenteli” „Legkedvesebb barátja a laboratórium”.

Arról sem tudhatunk meg semmit, hogy a mérnök nőknek vannak-e gyerekeik, ami abból is adódhat, hogy a bemutatott mérnök nők döntő része fiatal, és talán még nem is születtek gyerekeik. Bogajeva családjában sem esik szó egyáltalán gyerekekről. Ez eltér attól a képtől, amit Anja Hirdman (2001) vázol fel arról, hogy hogyan ábrázolják korabeli női hetilapok a fontos nőket, például Svédországban. Ezekben a portrékban a családi élet gyakran kiemelkedő szerepet kap. A szocialista mérnök nők ábrázolásával szemben, a „férfi” szakmákban dolgozó női munkásokat is gyakran családi kontextusban ábrázolták a *Nőke Lapja* hasábjain. Egy óvatos következtetést vonhatunk le ezen a ponton. A mérnök nők vonzó, igazi nőknek mutatkozhatnak azzal, hogy férjezettnek, heteroszexuálisnak mutatják be őket. Mégsem mutathatják meg soha, hogy gyermekeik vannak. A gyerekvállalás talán csökkentette lehetőségeiket, hogy saját életüket a tudománynak és a gyári munkában való előmenetelnek szenteljék. A női traktorvezetőkkel ellentétben, nem említik meg szexualitásukat sem. Ez utóbbiakat úgy mutatták be, mint akik jó erkölcsi tartású nők, ahogyan arra Farkas (2003) tanulmánya is rámutat. Végül, de nem utolsósorban a gyerekek vagy a szexualitás említése összetörte volna a mérnök nők apostoli pozícióját, vagyis azt, hogy ők a párt leghűségesebb hírnökei a termelőapparátuson belül. Úgy tűnik, hogy azt a férfi normát, miszerint a munkás nem felelős a reprodukcióért, a mérnök nők reprezentációjában is alkalmazták. Mindez annak ellenére történt, hogy a szocialista ideológia más tekintetben fontosnak tartotta, hogy úgy mintázza vagy alkossa meg a női munkást, mint olyan valakit, aki képes összekötni a gyerekekért és a munkáért vállalt felelősséget.

Az ábrázolt mérnök nők gyermektelensége ellentétben áll azokkal a tulajdonságaikkal, amelyek a gyárak anyjaivá vagy talán inkább nagymamaiként

avatták őket. Vezetői hatalommonopóliumukat a férfiktól hódították el, és ez a hatalom feltételekhez kötött. Éppen úgy, ahogy a parasztasszony hatalma a ház népe felett szintén feltételekhez kötött, a mérnöknő hatalma is feltételhez — a párt iránti lojalitáshoz — kötődött. A hatalom új jelentést nyer el: feminizált lesz, anyai/tanárnői hatalommá válik.

A mérnöknők önmegvalósítása

A mérnöknők alakja egy sor dichotómia mentén formálódott, amelyek közül az egyik a társadalmi érdek és az önérdek szembeállítása. Egyrészt úgy írták le a mérnöknőket, mint akiknek jelentősen javult a helyzete és a lehetősége arra, hogy megvalósítsák álmaikat. Másrészt úgy ábrázolták ezt az önmegvalósítást, mint ahol az egyéni cél egybeesett a párt víziójával a társadalom számára hasznos mérnök alakjáról. A pártnak szüksége volt egy új technokrata elitre, amely készen állt a párt politikai céljainak megvalósítására, valamint arra, hogy innovációval és lojalitással szolgálja a pártot. A mérnöknőkre úgy tekintettek, mint olyan csoportra, ami a párt segítségével új státuszhoz jutott. A mérnöknőnek modern alakként kellett felemelkednie, olyan élharcosként, aki a párt ideológiai felsőbbrendűségét és forradalmi szellemét reprezentálja. A *Nők Lapja* ezt az ikont alkotta meg.

Az ábrázolt nők túlnyomó része fiatal volt, akiknek sikerült valóra váltania álmaikat, és mérnökké váltak a rendszerváltoztatás segítségével. A lapban megjelenő portrékat különböző kategóriákba sorolom. Az egyik csoportba azok tartoznak, akik nemrégiben szereztek meg egyetemi diplomájukat. Ők az államszocializmus saját termékei. Köztük megkülönböztethető a társadalmi osztály-utazó, mint a mérnöknő-ikon egyik sajátos típusa. Cseh Józsefné (1952. 09. 27.) két évvel korábban szerezte meg agronómusdiplomáját, és egy mezőgazdasági termelőszövetkezetben helyezkedett el. Most azért volt felelős, hogy egy fejlett agrártechnológiára épülő, újonnan létesített szövetkezeti termelést irányítson és fejlesszen. Ő a termelőszövetkezetben a kommunista pártszervezet titkára is, ami aláhúzza a párttal kötött sajátos/különleges/szoros szövetségét. „A múltban napszámosként dolgozott a mezőgazdaságban”. Mint sokan a bemutatott nők közül, ő is a tanuláson keresztül tudott magasabb társadalmi osztályba kerülni az államszocializmusnak köszönhetően. Ebben a csoportban olyan nőket találunk, akik Alexandra Bogajevához hasonlóan (1952. 07. 24), tényleges tudásuknak köszönhetően kerülhettek technológiai jellegű vezető pozícióba, holott nem rendelkeztek egyetemi végzettséggel. Bogajeva végül is elkezdte egyetemi tanulmányait, ami hozzájárult a magasabb társadalmi osztályba való kerüléséhez. Így módon ő egyesíti a különböző kategóriák alkotóelemeit: igazgatóként belépett a hatalom tisztaszobájába, és még hatalmat is szerzett

más, végzettséggel rendelkező mérnökök felett. Tényleges társadalmi felemelkedés útján ment végig, de ugyanakkor értékesnek tartja a továbbtanulást, és saját pozícióját egyetemi tanulmányokon keresztül szilárdítja meg. Meglehetősen érdekes, hogy az egyetlen portréban bemutatott nő, aki magasabb végzettség nélkül került vezető pozícióba, egy női művezető volt. Az ő pozíciója a szervezeti hierarchia alsóbb szintjén áll.

Ahogy említettem, a képek másik csoportja diákokat mutat be. A diákok túlnyomó többsége fiatal és várakozással teli. Az egyik cikkben bemutatják az agráregyetem pompás helyiségeit, amely az államszocializmus előtti időkben egy gazdag nemesi család tulajdonában állt. A diákok portréi között is akad társadalmi osztály-utazó. Az egyik agronómushallgató, akit egy agrárkombinát küldött az egyetemre, Rác Istvánné (7. kép). Fejkendő visel, ami — mint korábban említettem — a parasztasszonyokhoz kapcsolható ruhadarab. Ő, úgy, mint a többiek, tele van buzgalommal, hogy tanuljon a szovjet mezőgazdaságról. A hallgatók olyan vizsgát tesznek le, mely után szakértők lesznek, hogy a termelésbe ültessék át tudásukat.

7. kép: Rác Istvánné agronómus egyetemi hallgatónő

Olyan fiatal nőkről rajzolt portrék is vannak a lapban, akiknek a társadalmi háttérét nem fedik fel. Ehhez a kategóriához tartozik a mérnökök harmadik csoportja, akik már a második világháború előtt elkezdtek, vagy be is fejezték egyetemi tanulmányaikat. Mindazonáltal korábban nem tudták kiteljesíteni érdeklődésüket, tehetségük nem tudott hasznosulni. Példa erre Tasnádi Andrásné (1952. 03. 27.) (9. kép), aki az első Kossuth-díjas nő, aki a fémkohászat területén végzett kutatásaiért kapta ezt a magas kitüntetést. „Korábban a kapitalizmus a munkások találmányait kisajátította..., és saját nyeresége érdekében hasznosította”. Ő 1941-ben kezdett el dolgozni beosztott mérnökként. Habár már akkor is önfeláldozóan végezte munkáját, mégis csak szocializmus alatt fedezték fel tehetségét, és ekkor nyerte el a

bizalmat, hogy egy modern laboratóriumot vezessen. A haladó szellemiségű nők céljai egybeestek a szocializmus céljaival.

8. kép: Tasnádi Andrásné Kossuth díjas üzemvezető mérnök

A legtöbb elbeszélésben a személyes (szakmai) fejlődés szerepel indítóokként. A szakmák, amiket a nők meghódítottak, részben ugyanazok voltak, amelyeket korábban is végeztek. Előfordultak női orvosok és vegyészek a szocializmus ideje előtt is. Azonban a szocializmus új dimenziókat és lehetőségeket nyitott meg e nők szakmai fejlődése előtt. Más szakmaterületek több-kevesebb arányban voltak zártak a nők előtt. A nők aránya jelentősen emelkedett az agronómusok között a korai ötvenes években. Néhány bemutatott nő elsőként jelent meg saját szakmája területén. Pataki Laura (1952. 06. 26.) volt az első női repülésirányító, majd repülőtér-igazgató. Szika Ferencné (1952. 02. 07.) volt — mint korábban említettem — az első művezető egy acélgyárban.

Az egyéni önmegvalósítás és mérnöknők különleges lekötelezettsége

Egyrészt úgy ábrázolják a mérnöknőket, mint akik önrendelkezéshez jutottak, mint hatalommal bíró (*empowered*) személyeket, másrészt úgy mutatták be őket, mint akik az állam lekötelezettjei. Ez a lekötelezettség, vagy hála különböző módokon fogalmazódik meg.

Bizám Valéria álláspontját a szocializmussal szemben érzett hála itatja át az önmegvalósítás lehetőségeiért: „El kell mondanom, hogy teljes szívemből örülök”, amiért megkapta megbízatását. Meskó Sándorné (4. kép) örvend, hogy esélyt kapott arra, hogy „megtanuljam a műszaki irányítás összetett és felelősségteljes feladatát”. Kétségtelen, hogy a nők különféle vezetői pozícióikat az államszocializmusnak köszönhetően nyerték el, és cserében elvárták tőlük, hogy hozzájáruljanak a párt által kitűzött termelési

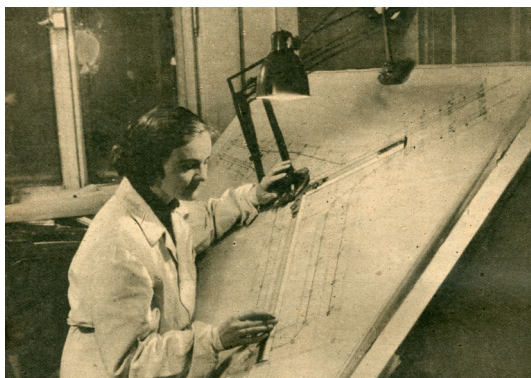
célok és elvárt viselkedés megvalósításához. Hűsége elismeréséért „Meskó Sándorné pénzbeli jutalomban részesült”.

Azok, akik a háború előtt nem voltak bizalomra méltóak, most megvalósíthatták álmaikat. Tasnádi Andrásné (8. kép) lehetőséget kapott arra, hogy vezető legyen a fémkohászati gyárban a szocializmus alatt. Ő a kutatásnak akarta szánni életét, hogy viszonyozhassa a lehetőséget, és megkülönböztetett háláját fejezi ki a párt iránt: „Valóban megható, hogy egy nő ilyen magas kitüntetésben részesülhet műszaki területen végzett munkája elismeréseként. Úgy érzem, hogy tovább kell folytatnom munkámat, és hogy minden erőmmel fejlesztenem kell eredményeimet, hogy viszonyozzam ezt a megtiszteltetést” (1952. 03. 27.).

Schuller Lászlóné (6. kép) a szocializmus ideje előtt jelentkezett vegyész-mérnöki képzésre. Nőként azonban csak egy alacsonyabb szintű kémia szakra tudott bekerülni 1942-ben, ami kémia-tanár képzést adott számára. Egy olyan időszakban végezte tanulmányait, amelyben „kénytelen voltam a tanulás mellett munkát vállalni”, mivel csak kevés hallgató kapott ösztöndíjat (nem úgy az államszocializmus idején). De az államszocializmus alatt megvalósíthatta álmait: „A felszabadulás (a kapitalizmus és a német megszállás alól) váratlan ajándékkal lepte meg. Vegyész-mérnökké válhatott”. Ez azt jelenti, hogy az államszocializmus segítette ahhoz, hogy megvalósítsa önmagát. Ehhez hasonlóan a két fiatal röntgenorvosról szóló cikkben (1952. 02. 07.) úgy jellemzik a szocializmus előtti időszakot, mint ami mind az orvosok személyes fejlődését, mind a kutatásokat akadályozta. A szocializmus nélkül az orvosoknak nem lett volna esélyük arra, hogy kutassanak, és friss diplomásként nehéz lett volna elhelyezkedniük. A tudományra vonatkozóan azt írják, hogy a szocializmus előtt senki sem „törődött a rákkutatással.” A korábban említett Tasnádi Andrásné (1952. 03. 27.) úgy véli, hogy „a 'felszabadulás' előtt nem becsülték meg a kutatást. A kapitalizmus profitot szerzett a találmányokból saját érdekei szerint, és ellopta a dolgozók ötleteit”. Mindkét esetben összekapcsolódik az önmegvalósítás lehetősége a társadalmi érdek céljával, azaz a rákkutatással, illetve a vegyipar fejlődésével.

Ugyanakkor, amíg a párt vagy a rendszer iránti lekötelezettséget általános/átlagos megfogalmazásokkal fejezik ki, addig megkülönböztetett hálával övezik a személyi kultusz központi figuráját, a pártvezető Rákosit. A Rákosi iránti szeretet kifejezésének legjobb módját az önfeláldozó munka megemlékezésében látták. „Mivel is tudná ő jobban kifejezni mélységes szeretetét Rákosi elvtárs iránt, mint hogy pihenés nélkül, becsületesen és határidő előtt elvégezni azt a munkát”. Rákosival párhuzamosan Sztálint is méltatták. Születésnapját különleges áldozato Ez a sajtóságos „tartozás” legitimálta, hogy a nők, mint az állam legközelebbi szövetségesei lettek megformázva lasóskkal/felajánlásokkal ünnepelték. Martos Ferencné, a fiatal gépészmérnök

(9. kép) különleges tiszteletadásként arra vállalkozott, hogy rendszerezi a tervrajzokat, tervezeteket, a költségvetési előirányzatot és jegyzőkönyveket, hogy ezzel megkönnyítse a munkát. Ezen felül magára vállalta, hogy elvégzi azokat a feladatokat, amelyeknek főnöke nem tudott nekilátni szabadsága alatt (1952. 12. 18.).

9. kép: Martos Ferencné gépészmérnök

Közvetlen, személyes viszonyt vetítenek ki a portrék a női mérnökök és a párt, valamint a pártvezetők között. Ezt a közvetlen kapcsolatot minden egyes állampolgár és a párt között elvárták, de a mérnöknők párthoz fűződő viszonya különlegesnek tekinthető a lekötelezett hála miatt, amit a mérnöknők a portrékban kifejezésre juttattak. A cikkek egy különlegesen közvetlen kapcsolatot ábrázolnak egyfelől a mérnöknők, másfelől a párt és a pártvezetők között. Ez a bizalmi viszony minden más, a munkahelyi alárendeltekhez vagy fölérendeltekhez fűződő kapcsolatok terén felmerülő, kételyt és megingást felülír: „a nehézségek az élharcos szerepével járnak együtt.” Ahogy a portrék illusztrálják, a párt céljainak megvalósítása iránti hűség, a kemény munka és eredmények elősegítették, hogy a bemutatott mérnöknők felülkerekedjenek a bizalmatlanságon/gyanakvason és az ellenszegülésen a munkahelyeken. Ez a közvetlen, személyes kapcsolódás az egyén és a párt között jellemzi a személyi kultusz idejét és rámutat atomizált jellegére is.

Megvalósítani a párt célkitűzéseit

Még ha a mérnöknők az államszocializmusnak köszönhetően is valósították meg saját céljaikat, életcéljuk tartalmát a cikkek úgy írják le, mint ami egybeesik a párt által kitűzött célokkal.

A mérnöknő viszonya a párthoz kettős. Vallási párhuzamot használva, egyrészt apostoli és megváltó szerepet alakít. Éppúgy, mint az apostol, aki

eljuttathatja Isten szavait a néphez, úgy a mérnöknő is képes megvilágosítani és megtéríteni a munkásokat a párt által képviselt ideológia szellemében. Másrészt egyfajta tiszteletet parancsoló, anyai „szent” ő. Azokat, akik „kedvesek” voltak, megajándékozhatja dicséretével, míg a csökönyöseket szidalmazza. A mérnöknő sajátos szövetségben áll a párttal, és egy „mi”-kapcsolatnak a része, ellentétben az ellenséggel, az „ők”-kel. A feladata az, hogy a munkásokat beolvassza ebbe a „mi”-be. Végül nem minden munkást sikerült megtéríteni. Épp ellenkezőleg: voltak „ők”, akik szembeszegültek, és, ami még rosszabb, léteztek „ők”, akik a szocializmus ellenségei voltak. A mérnöknő feladata, hogy legyőzze a tétozást, habár erőfeszítései során kétségbevonással és kételyekkel találkozhat. A munkásokat egyszer kicsi, elkényeztetett gyerekeként, másszor az erkölcsös többségként ábrázolják a cikkek, akik azért foglalnak különlegesen „megáldott” pozíciót, mert közelebb állnak fizikai munkájukon keresztül a természethez. Ez a természethez való közelség ugyanakkor implikálja azt is, hogy a munkások, mintegy reflektálatlanul dolgoznak. Ezért kell a mérnöknőnek vagy azon fáradoznia, hogy tiszteletet keltsen maga iránt a munkások körében, vagy azon, hogy a jutalom és büntetés eszközeivel oldja meg felmerülő problémáit. A mérnöknő olyan ikon, amely magában foglalja a spirituális, nevelő hatalmat. Hatalma a párt iránti lojalitás feltételéhez kötődik, mint ahogy az apostolok is akkor szolgálhatják Istent, ha hűségükről tanúbizonyságot adnak.

A cikkekben olyan nőkről kapunk képet, akik olyan felelősségteljes feladatot kaptak, amelynek meg kellett felelniük: „Megtanulhattuk ... a vezetés összetett és felelősségteljes feladatát”, „teljesítenünk kell a feladatot”. A mérnöknőknek szüntelenül bizonyítaniuk kell, hogy megérdemlik megbízásukat: „folyamatosan és szorgalmasan továbbképezik magukat”. A mérnöknő nem lehet idegen a munkásokkal szemben. Céljait „munkatársainak segítségével” érheti el. Ebben a munkában fontos, hogy azonosuljon a munkások termelési céljaival, és részt vegyen megvalósításában: „gondosan előkészítik... a munkások termelés-felajánlását”. Ugyanakkor ő a kapocs a párt és a munkások között: „szívügyének tartja a munkások érdekeit és mélyen megérti a párt céljait”. A párt és a munkások közötti kapocsként olyan személynek kell lennie, aki „részt vesz a népnevelő munkában”. A népnevelő munka jelentősége igen nagy, mivel „ennek köszönhetően javult a munkafegyelem”. A mérnöknő olyan ember, aki „örömmel említi” vállalásait.

A „Négy mérnöknő éves zárszámadása” című cikkben (1953. 01. 01.) négy nőt mutatnak be szakmai szerepükben. A cikk a mérnöknők és a párt közötti szövetséget mutatja be, ami arra épül, hogy a mérnöknők azonosultak a párt céljaival: „ő maradéktalanul megérti a párt és a kormány irányelveit”. A mérnöknők ábrázolása egybeforrt sokoldalú feladatukért érzett elhivatottságukkal. A munkások államában az ipari és mezőgazdasági termelés

központi szerepet játszott. A termelés és termelékenység növekedése nemcsak a szocializmus érdemeit bizonyíthatta a kapitalizmushoz képest, hanem ideológiai felsőbbrendűségét is. Ennek a munkások morális szellemére kellett épülnie. A párt azonban úgy vélte, hogy munkások morális felsőbbrendűsége veszélyben van, ezért tovább kell fejleszteni. A mérnök központi helyzetben érezte magát, mivel a technológiai előrehaladásra vonatkozó tudásmonopólium birtokában volt, és ugyanakkor megbízták a termelőeszközök fölötti ellenőrzéssel, ami magában foglalta a munkások fölötti fegyelmezési monopóliumot is. Ezt a kivételes helyzetet ragadja meg a mérnöknők párthoz fűződő különleges kapcsolatának konstrukciója.

Teljesíteni a termelési célt

Az államszocialista gazdaság vélt fölényének egyik pillére a tervgazdálkodás, ami a termelés minden mozzanatát irányította. A nehézipari termelésnek, a szovjet érdekeltséghez tartozó országokhoz hasonlóan, misztikus jelentőséget tulajdonítottak a tervgazdálkodásban Magyarországon is az ötvenes években. A fejlesztéseket extenzív és expanzív módon irányították. Fontos volt a termelésnövekedés. A mérnöknők egyik legfontosabb feladata az volt, hogy ügyeljenek arra, hogy a munkások ne csússzanak meg a termelési cél elérésében: „Az éves tervet határidő előtt kellett teljesíteni”. (1953. 01. 01.) A gyáraknak nemcsak teljesíteniük kellett a termelési célt, hanem erőltetniük is kellett a rendkívüli teljesítményt, a termelési célon felül kellett termelniük és mindezt a kitűzött határidő előtt kellett teljesíteniük: „a terveket a meghatározott idő előtt kellett elérniük”. Meskó Sándorné (1953. 01. 01.) (4. kép) ennek a célnak a teljesítését mind kívánatos, mind pedig nagy kihívást jelentő feladatnak tartja, amit neki és a munkáskollektívának teljesítenie kell: „ha jól dolgozunk, teljesíteni fogunk minden feladatot!” A feladatot a sztahanovista mozgalom szellemisége irányította, vagyis a munkások termelés-felajánlásai a munkaversenyekben. Az ötvenes évek sztálinista szellemisége szerint a munkásoknak rendkívüli munkateljesítményt kellett felajánlaniuk, hogy megmutassák saját ideológiai hűségüket a rendszer iránt (Tóth 2010). A mérnököktől elsősorban azt várták el, hogy megvalósítsák a párt céljait: „elvárjuk a munkásoktól, hogy segítsenek a küzdelemben, hogy elnyerjük az élmunkás üzem címet a következő öt éves terv időszakában”.

A termelés mennyisége viszont nem minden. A női mérnököknek hozzá kellett járulniuk ahhoz is, hogy „a nemzetgazdaság jobb termékekhez jusson”. Ez a cél különféle akadályokba ütközött. Az akadályok leküzdésében a párt a mérnöknőkben látta legfőbb szövetségését. A mérnöknők a

termékminőség növeléséhez járultak hozzá: „Többé nem fordulhat elő, hogy a borsavgyár termékeit nem veszi át más üzem”.

A célok elérése érdekében szükség volt a szervezési/szervezeti erőre. Egy gyakran előforduló akadályt a termelékenységben a kihasználatlan erőforrások jelentették. Az „elfekvő”, „rejtett” erőforrások elleni küzdelem ismétlődő feladata volt a mérnöknőknek: „értékelésükre alapozva tudtak sok hasznosítatlan terméket átadni más gyáraknak” (1953. 01. 01; 1952. 02. 07.).

A szervezési feladatokon túl, elvárták a mérnöknőktől, hogy fejlesszék a technológiát. Tasnádi Andrásné (1952. 03. 27.) (8. kép) kutatásaival elősegíti a nagy értékű, új technológiájú gépek megőrzését, valamint a munkát meggyorsító és takarékosabb módszereket dolgoz ki. A technológiai modernizációtól a termelés javulását várták: régi technológiát drágának és egészségtelennek tartották; az új technológiától a munkavégzés könnyítését, a gyorsaság emelését és a gazdaságosságot remélték. Termelés kihagyások is megelőzhetővé válnak (1952.03.27). A technológiai megújulást az alacsonyabb szervezeti szinteken is fontosnak találták. Szika Ferencné, művezetőnő a Kontakta gyárban bevezette a „láthatatlan” futószalagot a termelésben. Ez az újítás és Szikáné oktatói közreműködése együttesen hozzájárultak a termelékenység emeléséhez a vezetése alatt álló műhelyben (1952.02.27). Egy másik cikk (1952.05.01) arról számol be, hogy mérnök hallgatónők külön feladatot vállaltak hálájuk kifejezéséért. Egy fejlesztésük segítségével „nő a termelékenység és gépolaj is megtakarítható a gyárban”.

A mérnöknő és a szocializmus immateriális forrása a munkás

Az államszocializmustól a munkásság hatalmának megvalósítását várták. Ennek ellenére a munkásokat a jó (felvilágosult) és a gonosz (ellenkező) dichotómiája mentén ábrázolják a cikkek. A Sztahanovista a mintamunkás, akit folytonosan jobb eredmények elérésére ösztönöz és akit a szocializmus céljai motiválnak. De a cikkek szerint a „valóság” munkásai eltérnek ettől. Először is vannak az „ellenálló szövetségesek”, akik nem értették meg a párt céljait, akik bliccelnek, mechanikusan dolgoznak, anélkül, hogy gondolkodnának vagy megértenék az összefüggéseket, akik felületesek és nem a termelés céljaira vagy minőségére gondolnak, hagyják a termelés tartalékait elveszni és akiknek előítéletei vannak a nőkkel szemben. Ezt a munkás típust fel kell világosítani, meggyőzni, fegyelmezni és rendreutasítani. Ezek a munkások a mérnöknő erőfeszítésének a céltáblái. A mérnöknő feladata egy fegyelmezett és odaadó munkaerő teremtése. Ez a termelési célok elérésének előfeltétele. Az odaadó ideális munkaerő „igyekszik, hogy jó munkával behozza a késéseket”, „átbeszéli a műhelyvezetővel hogyan tudnák javítani a termelési eredményeiket.” A mérnöknő munkája eredményeként

„javul a munkafegyelem” és „minden résztvevő dolgozónak sikerült letennie a vizsgát.” A mérnöknők önmegvalósításához hasonlóan, ezek az internalizált tulajdonságok is eszközei lesznek a munkások jobb termelési eredményeinek és feltételei a szocializmus előrehaladásának.

Másodszor, a fent említett felfogás szerint a munkások öntudatlanok, tudatlanok, mintha közelebb volnának a természethez, „mechanikusan dolgoznak”. Ezek a tulajdonságok nem gonoszságot tükröznek, inkább naivitást. A gyermekekhez hasonlóan a munkásoknak tudásra van szükségük ahhoz, hogy felnőjenek. A mérnökök feladatai közé tartozik a munkások tudásszintjének a növelése. Bizám Valériát (1953.01.01) kinevezték egy minőségellenőrzési csoport vezetőjének, ahol kurzust tartott minőségellenőrök számára. Örvend, hogy „a munkások, akik idáig mechanikusan dolgoztak, megértették munkájuk tartalmát és összefüggéseit”. A cikk szerint a tanfolyam segítségével fontos feladatot látott el annak érdekében, hogy a különbség a fizikai és a szellemi munka között megszűnjön. Ez a párt retorikájában fontos helyet foglal el. Hasonlóan a mérnökök szerepéhez az iparban, az orvosoknak feladata az egészségügyben az egészségügyi dolgozók tudásszintjének emelése. A két röntgenorvosnő, Dr Szemery Erzsébet és Dr Henchidai Mária örömet akar okozni amikor „megtanítja a röntgenasszisztenseket arra, hogy hogyan kell használni az új szovjet röntgengépeket” (1952.02.07).

Meskó Sándorné portréja (1953.01.01) (4. kép) összetett. Vezető beosztásba került egy férfiak által dominált munkaszervezetben. Szerepén keresztül eszköze lesz a párt céljai megvalósításának. Ennek következtében a személye kapocs lesz a munkások és a párt között. A mérnöknő és a munkások viszonya kölcsönösen támogató. Az ő sikerei a munkatársai sikerein múlik. Evvel csak akkor tud számolni, ha ő is, mint mérnök, támogatja a munkatársait. Különbözőképpen próbálja támogatni a munkatársait. Ez a szerep egyértelműen hatalmi monopóliumra épül: ő elemezi a munkások versenyeredményeit a termelési cél teljesítése szempontjából. Ezt azt jelenti, hogy a mérnöknő értékeli ki, hogy a munkásoknak milyen mértékben sikerült a párt céljait megvalósítaniuk.

A mérnöknőnek hozzá kell járulnia, hogy a munkások ideológiai tudatossága nőjön és neki kell vezetnie az ideológiai felvilágosító munkát. Biztatnia kell a munkásokat, hogy részt vegyenek a Sztahanovista mozgalomban. A mérnöknő egy népfelvilágosító szerepet ölt magára. Ez azt jelenti, hogy ő közvetíti a párt céljait a munkások felé. Az ő feladata, hogy türelmesen elmagyarázza a munkásoknak annak a fontosságát, hogy a munkások teljesítsék a párt termelési céljait.

A felvilágosításon túl milyen eszközöket használtak a mérnöknők és műhelyvezetők a fegyelem biztosítására? Szika Ferencné (1952.02.07)

megtanulta, „hogy büntessen következetesen szükség esetén.” Más szavakkal, a munkavezető szerepéhez hozzátartozott a fegyelmi eljárások és büntetések alkalmazása is. Meskóné (1953.01.01) sikeres volt, mert „a munkafegyelem megjavult, és a borsavgyárban egyetlen bliccelő se akadt december 25. előtt vagy után.” Mivel a karácsonyra eső napok nem voltak szabadnapok, a bliccelők egyben a párt céljaitól eltérő mentalitásnak adtak volna tanúságot hiányzásukkal. A cikk avval bizonyítja, hogy Meskóné milyen elkötelezetten dolgozik a munkások érdekében, hogy „az elmúlt negyedévben nem történt munkahelyi baleset a felügyelete alatti üzemegységben.” A munkafegyelem erősítése szemmel láthatóan a mérnöknők és üzemvezetőnők kiemelt fontosságú feladata volt. Szika Ferencné (1952.02.07) portréjában kiemelten szerepel, hogy „a késések megszűntek az ő nevelői szerepének köszönhetően,” mivel sikeresen meg tudta értetni a munkásokkal, milyen nagy kárt okoztak a késések a termelés számára.

A mérnöknők és a munkások: Mi/ők tulajdonságok elemzése

A mérnöknő státusza a munkásokhoz viszonyítva összetett volt. Ő egy kellett, hogy legyen a sok közül és nem olyan, aki kényeskedik, vonakodik a műhelyben a fizikai munkától: „nem lehet mindent a laboratóriumban megoldani.” Tasnádi Andrásné kohómérnöknő (8. kép) a képen épp műhelyt látogat, hogy beszéljen a műhelyvezetővel és a szakszervezeti képviselőkkel. A munkásoknak olyan tapasztalata és tudása van, amit nem lehet kutatás útján megszerezni, csak találkozás és beszélgetés útján. Ugyanakkor a kohómérnöknő a kutatói és vezetői elit tagja. A kutatói, mérnöki és főnök szerep odaadó végzése a másik legfontosabb feladata: „feláldozza az életét a kutatás érdekében.” Az egyik oldalon a munkásokkal szembeni szerénység és köznapiság, a másik oldalon a tudáskeresés és kutatás között kell egyensúlyoznia.

Zelnyánszki Jánosné (1952.05.01) agronómusnő és mezőgazdasági termelőség-tervezési vezetőnő portréjában ez a kettősség jut kifejezésre. Egyfelől, gyors, aktív, örökmozgó, energikus, szorgalmas, kedves, spontán és földközeli jelenséggé kerül bemutatásra. Az egyszerű emberekhez fennhíjazás nélkül szól: „Jól halad a munka elvtársak?” Másfelől, egy felelősségteljes alak rajzolódik ki, aki „határozottan tud utat mutatni”: „Rendet tud tartani a tagok között!” A mérnökhallgatók is „komoly, fegyelmezett emberekként” kerülnek bemutatásra, akik „a munkájukat precizitással végzik,” akik „értik, amit csinálnak,” „komolyak és lelkesek” és „áldozatokat hoznak” (1952.05.01). De a tanulmányaik ellenére fontos felmutatni „szerénységüket és kedvességüket.” Vagyis, a mérnökhallgatóknak nem illik nagyra tartani magukat csak azért mert tanulnak.

Ehhez a kettősséghez kapcsolódik, hogy a portrék egyik mondandója az osztálykülönbségek tompítása a mérnökök tudása és hatalommonopóliuma illetve a munkások között. A mérnök feladata a munkások hatalmának építése. A mérnöknők portréi és tulajdonságai alapján olyan figura rajzolódik elénk, aki kiharcolta a munkásokkal szembeni hatalmi pozícióját, de úgy lép fel, mint egy a köznapi emberek közül. Olyan személy, akinek van tudása, figyelmes, elkötelezett és úgy irányít, hogy nem dominál.

Mérnöknő: Női szerep akadállyal?

A termelőeszközök felletti ellenőrzés elnyerése nem volt könnyű feladat a mérnöknők számára. A feladat egyik fontos része az volt, hogy nőként tudjanak tiszteletet teremteni a vezetői poszton. A jó vezető mindenekelőtt úgy tudja elérni a céljait, ha pozitív példát tud adni. Szika Ferencné számára nem volt könnyű feladat a respektus megteremtése. Tekintélyét megkérdőjelezték beosztottjai és főnökei egyaránt. Mindegyikük megkerülte őt a delegációs rendben. Jó példa adásával igyekezett az ellenállás ellen fellépni. De ez nem lett volna elég a „művezetői feladatkörének minisztériumi szabályozása nélkül.” Az állami szabályzás a különleges, bizalmi köteléket teremtett a művezetőnő és az állam között.

A mérnöknők fontos feladatai közé tartozott, a női munkások ügyeivel való foglalkozás. Cseh Józsefné feladata lett, mint agronómus, hogy harcoljon a nők alkalmazása elleni előítéletekkel a mezőgazdasági termelőségtervezetben. Néhány férfi úgy gondolkodott, hogy ők el tudják tartani a feleségüket, illetve, hogy a nők nem érdemelnek azonos keresetet a férjeikkel.

De a termelési célokon túl a mérnöknők feladata volt az is, hogy informálják a dolgozóikat arról, hogy az állam milyen jogokat biztosít számukra, és hogy közreműködjenek a dolgozók szociális körülményeinek a javításáért. Fontos szempont volt, hogy dolgozzanak azért, hogy bölcsődék és óvodák létesüljenek a munkásnők gyerekei számára. Egy ilyen feladat betöltése közben mutatják be Bogajevát, aki, mint képviselő, a fogadóóráján egy szövőnőnek ad tanácsot. A szociális intézmények biztosítása az ötvenes évek államszocialista modelljében erősen kötődött a munkahelyekhez. A gyárak feladata volt az egészségügy és gyerekintézményi ellátás nagy része, és segíteniük kellett a lakhatás biztosításában is. A szovjet mintán alapuló mérnöknő sokoldalú portréjához hozzáadódik ez a szociális szerep is. Bogajeva nem csak a termelésért felelős, de a kulturális, szociális és technológiai szintért is. Ő fáradozik a bölcsődei helyekért, szabadidős intézményekért, orvosi rendelő és szanatórium létesítéséért és a fiatal textilmunkások továbbképzéséért is.

Összefoglaló gondolatok: Az ötvenesévek nőideálja és a szocializmus emancipációs ideálja a visszapillantótükörben

A mérnöknő ikonja két hierarchikus dimenzió, a nem és az osztályviszonyok, mentén formálódott. Olyan pozíciót testesített meg, ami nem csak a termelőeszközök feletti hatalmat jelentette, hanem magába foglalta azt is, amit korábban a hegemon maszkulinitás központi terepének lehetett tekinteni. Ikonja két nemileg specifikus hatalomgyakorlási stílus között egyensúlyozva alakult. Egyrésztől maszkulin tulajdonságokkal lett felruházva, másrésztől, hatalomgyakorlásába feminin elemeket integrált a hatlom „anyaivá tételével.”

Noha a mérnöknők és munkásnők a technika mestereiként ikonizálódtak, a történelmi tudatban riasztó démonokká is váltak. Annak az oka, hogy miért lett ez az ábrázolás ennyire kontraproduktív, feltételezhetően abban rejlik, hogy kikezdték a nemi normákat. A személyi kultusz női ikonjai egyaránt elutasításra leltek mind a nőiség maszkulinizálása, mind a hatalom „anyaivá tétele” miatt. Ezen túl, az elutasítás oka volt az emancipációs retorika kötődése a kommunista párthoz. Saját érdemeik ellenére, a *Nők Lapja* hasábjain megrajzolt mérnöknőktől különleges köszönetet és hálát vártak el az állam és a párt felé. A mérnöknők az államnak és a pártnak köszönhetően nyerték el pozícióikat és elvárták tőlük, hogy a párt meghosszabbított karjai és fegyelmezési eszközei legyenek a munkahelyeken és üzemekben. A mérnöknők egyértelműen összekapcsolódtak a párt ideológiai céljainak közvetítői szerepével és besorolódtak a politikai hatalomrendszerbe.

Az ötvenes évek túlkapasainak kritikája az 1956 utáni Kádár-rendszer alatt indult. Eszerint, a nők az ötvenes évek alatt kényszeres nyomás hatására vállaltak „férfimunkákat”. Az ötvenes évek traktorista lányikonjai (Farkas 2003) negatív szimbólumai lettek a személyi kultusz női emancipációs propaganda-gépezetének. Ennek a szimbólumnak a kritikája egyenlőségi jelet húzott a személyi kultusz politikai elnyomása és a női emancipációs retorika között. Előtérbe kerültek a sajtóban azok az érvek, hogy a nők férfi foglalkozásokban való alkalmazásának nem kívánatos következményei lennének nők egészségére (például a rázkódás hatása a női traktoristák gyermekszülési képességére) (Tóth 2010; Asztalos Morell 1999).

Közvetlen Sztálin halála után 1953-ban a pártelit megváltoztatta véleményét. A technokrata elit hatalma fokozatosan növekedett (Szelényi & Konrád 1979). Ezzel párhuzamosan átalakult és újraturalizált lett a nemi rendszer (Gál 2000; Asztalos Morell 1999; Goven 2002). A nők anya-szerepe és a család nevelő intézmény szerepe felértékelődött miközben a nők belépése a férfiak munkakörébe megkérdőjeleződött (Asztalos Morell 2007). A hatvanas évek munkaügyi kutatói egy „realisztikus” álláspont mellett érveltek

a nők munkavégzésével kapcsolatban. Megkérdőjelezték a női munkaerő egyenértékűségét a gyerekekért és családért vállalt elsődleges felelősségükre hivatkozva. Hogy csitítsák a férfiak ellenállását a női munkavállalók beáramlásával szemben a férfi hivatásokba, egyfajta dominóelv bevezetését javasolták: a férfiakat a magasabb presztízsű állásokba ajánlották, helyet adva ezzel a hátramaradó, alacsonyabb presztízsű állásokban a nők számára (Asztalos Morell 2007). Az otthonba való visszahátrálás is feltételhez kötötten lett javasolva. A munkaerő feleslegessé válása esetén először a dolgozó munkások feleségeinek kellett felmondani az állását (Tóth 2010). Ez a Pálfordulat nem minden ok nélkül történt. Mint Pittaway (2002) levéltári tanulmányai rámutattak, a férfimunkások és munkavezetők kritizálták és elleneztek a nők belépését a férfi munkakörökbe Magyarországon is. Ezt egyfajta, a patriarchátus és az államszocialista gazdasági hatalom közötti kompromisszumként értelmezhetjük.

Ez a kurzusváltás, amit többek között Goven (2002) is kiemelt, megmutatta, hogy az államszocializmus emancipációs politikája egyfajta egyensúlyjáték volt a nemi hatalmi rend dekonstrukciója és újraépítése között. Egyrészt meggyengült a férfiak pozíciója az államhoz képest amennyiben elvesztették a státuszukat mind a munkaszervezetben mind a családon belül annak következtében, hogy a férfiak „kenyérkereső” szerepe alá lett ásva (Asztalos Morell 1999; Pittaway 2002). Másrészt, mégis tovább élt az elvárás, hogy az apák gondoskodjanak elsősorban a családról. ugyanakkor nem kívánták meg a férfiaktól, hogy női foglalkozásokat vállaljanak. Továbbá az anyaság és gondoskodás feladatköre változatlanul a nőiség központi része maradt annak ellenére, hogy a nőktől elvárták, hogy kereső munkát vállaljanak. A munka világába való integrálásuk elejétől fogva a nő „családiasított” felfogására épült (Goven 2002). A nők munkába állásának az előfeltétele az volt, hogy az állam kiépítse a gyermekgondozás intézményeit, amely messze nem volt hozzáférhető az összes dolgozó nő számára. A nők sajátos erkölcsi adósai lettek az államnak az állam különlegesen bőkezű „ajándékai”, az államszocializmus biztosította a gyermekgondozási intézmények, illetve az önmegvalósítás joga a munkavállaláson keresztül lehetősége következtében. Ez a sajátságos „tartozás” legitimálta, hogy a nők, mint az állam legközelebbi szövetségesei lettek megformázva (Govan 2002). Ennek a sajátságos pozíciónak tulajdonítható, hogy az állam kisajátította a nőkérdést (Verdery 1994).

Ebből a szemszögből nézve szembeszökő, hogy a *Nők Lapja* mérnöknőportréi szinte kizárólag vagy egyedülálló nőket vagy férjezett, de gyermektelen nőket ábrázolnak. Ezáltal a mérnöknők portréja elüt a nemi hatalmi rendtől, amely a reprodukciót kizárólag a női léttel asszociálja, hasonlóan ahhoz, ahogy a traktorvezető nők portréja eltér a női test

törekénységgel való társításától. Mindkét ikon a személyi kultusz nő-emancipációs retorikáját reprezentálja az utókor számára.

Még ha az ötvenes évek nőemancipációját szkeptikus szemüvegen keresztül szemléljük is, nem lehet elkerülni, hogy meg ne állapítsuk, bármilyen érdekek motiválták is a politikát, az változásokat okozott. A nők gazdasági aktivitása ugyan nem emelkedett drasztikusan a személyi kultusz idején, de foglalkoztatásuk átstrukturálódott, hiszen a nők leginkább mint háztartási cselédek dolgoztak korábban és most ipari munkakörökben foglalkoztatták őket (KSH 1959). A nők foglalkoztatása fokozatosan növekedett az államszocializmus ideje alatt, bár ez főleg a nők által dominált foglalkozásokban történt (mint például az élelmiszeriparban és a textiliparban) és néhány hagyományosan férfi és nem műszaki foglalkozásban (orvos, jogász, stb). A nők részvétele olyan „férfi” foglalkozásokban, amelyek műszakinak minősülnek, mint a technikus, forgácsoló, vagy hegesztő, ugyan nőtt a személyi kultusz idején, de ez a trend abbamaradt 1953 után. Hasonló folyamatokat tapasztalunk az oktatás területén. A nők lemaradtak a műszaki fejlődésben: inkább kezelői, mintsem úttörői voltak az új technológiák bevezetésének a mezőgazdaság gépesítésekor a hatvanas években (Asztalos Morell 1999).

A női diákok aránya a műszaki képzésekben emelkedett a személyi kultusz éveiben, de ez az emelkedés leállt a későbbi években. 1950-ben a nő diákok aránya csak 6,3% volt a mérnökképzésekben. 1958-ban a mérnökhallgatók 10% volt nő (KSH 1959). A nőhallgatók aránya gyakorlatilag változatlan maradt ezután. A nők aránya magasabb volt néhány „elnőiesedett” képzésen belül, mint a gyógyszerészet, orvostudomány és különböző bölcsészettudományi szakok (Kosztricz 2007). A műszaki tárgyakon belül a nő hallgatók aránya alacsony maradt néhány kivételes szakterületet kivéve (mint néhány agrárképzési ág) az államszocializmus egész idején. Amikor a technokrata elit hatalmi pozíciója megerősödött az 1968-as reformok következtében, ez a pozíció megmaradt a hegemon maszkulinitás várának, Connell (1987) terminusával érve.

A személyi kultusz öröksége jóval túlélte korszakát. Annak ellenére, hogy az államszocializmus nőpolitikájában felerősödött a nemi különbözőség elvére épülő gondolkodás, a maszkulinizált nők és az elférfiatlanított férfiak személyi kultuszt idéző képzete még ma is kísért. Ez az államszocialista örökség vitatott. Egyfelől, a dolgozó nő még az államszocializmus kései korszakában, mint a kommunizmus szövetségese asszociálódott a feminizmust bíráló ellenzéki szakirodalomban. Ez az irodalom kritizálta az állam beavatkozását a családi szféra integritásába. Még liberális ellenzékiek is, mint Konrád György, a polgári családi ideál után vágyódott anélkül, hogy a nők alárendelt helyzetét vitatta volna a családon belül. Bíró (1982) szerint a

nők, a férfiakkal ellentétben, hasznot húztak a társadalomban mind a családi élet, mind a munka területén és szakítottak a tradicionális értékrenddel. Az állam szétrombolta a család integritását azzal, hogy felszabadította a nőket a család kötelékei alól. Másfelől, egy része azoknak a struktúráknak, amelyek az államszocializmus alatt épültek fel (a nők foglalkoztatása, magas tanulmányi szintje, a gyermekgondozó intézmények, a gyermekgondozási segély intézménye) természetesnek vett elemei lettek az emberek mindennapjainak. A feminizmus megalapozása nehézségekbe ütközött Magyarországon a posztoszocialista periódus elején és még azok közül is sokan, akik a nők helyzetével foglalkoztak, elutasították ezt a megnevezést. Amennyiben a nők helyzete politizálódott, az főleg a nemi különbözőség elve alapján történt, kritizálva az államszocialista állam hivatkozott beavatkozását a családi élet autonómiájába. Az államszocializmus összeomlása után Magyarország azok közé az államok közé tartozik, ahol a nők részvétele a parlamentben a legalacsonyabb Európában. A mozgalmak, amelyek a női részvétel emelését célozzák, nehezen tudnak szélesebb támogatást nyerni annak ellenére, hogy a feminizmus mára megalapozott az akadémiai életben.

Demcsák Katalin & Asztalos Morell Ildikó fordítása

Felhasznált irodalom

- Asztalos Morell, Ildikó. 1999. *Emancipation's Dead-End Roads, Studies in the Formation and Development of the Hungarian Model for Agriculture and Gender (1956–1989)*. Uppsala: Acta Universitatis Upsaliensis.
- . 2007. "How to combine Motherhood and Wage Labour: Hungarian Expert Perspectives During the 1960s." In Rebecca Kay (ed.) *Gender, Equality and Difference During and After State Socialism*. Basingstoke: Palgrave Macmillan, 41–62.
- Bíró, Dávid. 1982. „A teremtés koronái és a ‘gyengébb’ nem.” *Valóság* 9: 62–70.
- Connell, R. W. 1987. *Gender and Power: Society, the Person, and Sexual Politics*. Palo Alto, CA: Stanford University Press.
- Farkas, Györgyi. 2003. „Gyertek lányok traktorra!” Női traktorosok a gépállomáson és a propagandában.” *Korall* 13: 65–86.
- Goven, Joana. 2002. „Gender and Modernism in a Stalinist State.” *Social Politics* 9 (1): 3–28.

- Hirdman, Anja & Tilltalande Bilder. 2001. *Genus, sexualitet och publiksyn in Veckorevyen och FIB Aktuellt*. Stockholm: Atlas.
- Hobsbawm, Eric. 1995. "Introduction: Inventing Tradition." In Erik Hobsbawm & Terence Ranger (eds.) *The Invention of Tradition*. Cambridge: Cambridge University Press 1995, 1–14.
- Kornai, János. 1985. *Contradictions and Dilemmas. Studies on the Socialist Economy and Society*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- KSH. 1959. *A mérnökök és technikusok társadalmi-, gazdasági és kulturális helyzete*. Budapest: KSH.
- Lundgren, Eva & Kroon, Ann. 1996. „Den öppna kroppen och det låste könet.” *Sociologi idag* 4: 79–110.
- Pittaway, Mark. 2002. „The Reproduction of Hierarchy: Skill, Working-Class Culture, and the State in Early Socialist Hungary.” *The Journal of Modern History* 74 (4): 737–769.
- S. Kosztricz, Anna. 2007. „A nők mobilitásának vizsgálata a párt és az állami vezetésben a Magyar Dolgozók Pártja káderanyagai alapján (1948–1956).” In Palasik S. Mária (szerk.) *A nő és a politikum. A nők politikai szerepvállalása Magyarországon*. Budapest: Napvilág Kiadó. 250–277.
- Schadt, Mária. 2003. „Feltörekvő dolgozó nő”. *Nők az ötvenes években*. Pécs: Pro Pannonia.
- Smith, Dorothy. 1990. *The Conceptual Practices of Power a Feminist Sociology of Knowledge*. Boston: Northeastern University Press.
- Szelényi, Iván & Konrád, György. 1979. *The Intellectuals on the Road to Class Power*. Brighton: Harvester.
- Tóth, Erzsébet Zsófia. 2010. *Kádár leányai. Nők a szocialista időszakban*. Budapest: Nyitott Könyvműhely.
- Verdery, Katherine. 1994. “From Parent-state to Patriarchs: Gender and Nation in Contemporary Eastern Europe.” *East European Politics & Societies* 8 (2): 225–255.

Kritika a Thealter 2018-as tavaszi minifesztiváljának két darabjáról: *Pira/Bella & Rádióaktív*

2018 májusában a Thealter tavaszi minifesztiválja több olyan produkciót is elhozott a szegedi Alterra színpadára, a Régi Zsinagóga Kortárs Előadóművészeti Központjába, melynek középpontjában egyszerre különleges és mégis teljesen hétköznapi női sorsok álltak. Az Orlay Produkciós Iroda Elet.tortenetek.hu sorozatából a *Pira/Bella* című darab egy transznemű táncosnő és egy erotikus masszőr, a Manna produkció *Radioaktív* című előadása pedig Marie Curie életét dolgozza fel monodrámá formájában. A darabok a monodrámá műfaj jellegéből adódóan egyszerre belső monológok, a szereplők gondolatainak feltárását célzó, bensőséges szövegek, amelyek egyúttal megszólítják a közönséget: közelebb hozzák a nem mindennapi élethelyzeteket. A vallomásnarratíva-jellegű szövegek képesek lehetnek a szolidaritás érzetét kiváltani, az idegen érzékenyítő reprezentációja segítheti a másnak tűnő emberek és élethelyzetek megismerését, elfogadását. A hely sajátossága a kis tér, a nézőtér és a színpad között szinte nincs is távolság — így egy intim helyzet teremődik az előadó és a befogadó kapcsolatában és a darabok sokkal személyesebben tudnak megszólalni.

Marie Curie nevét vélhetően mindenki ismeri, hiszen ő a 20. század egyik legsikeresebb tudósa, akit egyedülálló módon két különböző területen is, mind fizikusként, mind pedig kémikusként is Nobel-díjjal tüntettek ki. A darab a második Nobel-díjra jelölés idején játszódik, azonban nem (csak) a tudományos eredményekkel foglalkozik, hanem a Curie tudományos megítélésére árnyékot vető magánéletével. A darabot a [Manna Produkció](#) hívta életre Kovács Dániel Ambrus rendezésében és Gyöngy Zsuzsa főszereplésével, aki maga is részt vett a monodrámá szövegének megírásában Kovács Dániel mellett, Bíró Bence dramaturg segítségével.

A színpad képe a darab cselekményének metaforája: Marie Curie a laboratóriumában adja elő monológját, olvassa fel a róla szóló bulvárcikkeket és a neki címzett leveleket. A magánélete ugyanúgy szivárog be a munkaterébe, mint ahogy a tudományos eredményeit igyekeznek elbagatellizálni, semmissé tenni a botrányosnak tartott magánéletére hivatkozva. A közmegbotránkozás tárgya az, hogy kiderült: az özvegy tudós viszonyt folytat férje egykori tanítványával, aki szintén családos ember, ám a felesége nem hajlandó elválni tőle. Mint az még manapság is megfigyelhető, Curie minden eddig elért

eredményé ellenére, a magánélete alapján kerül megítélésre, a közvélekedésben a publikus sikertörténet helyett a privát szféra botlásaira való koncentráció degradálja tudományos tevékenységét. A darab románcos történet-jellegű szcenáriója szerint döntenie kell: vagy a férfit választja, akit szeret, és lemond a második Nobel-díjról, vagy pedig a karrierjét választja a szerelem helyett. Curie-t a néző mint tudóst ismeri meg: Curie a laboratóriumi eszközeit rendezzi, anyagokat önt össze, kísérletezik, képleteket ír a táblára monológja alatt — egy ponton személyes problémáit is táblázatba rendezve igyekszik megoldani —, a magánélete csak a külső erők hatására szivárog be a monológba. A higgadt tudós és a felzaklatott anya szerepe váltakozik a színpadon, utalva a helyzet és Curie életének kettősségére, valamint arra a kettős mércére, miszerint a férfi szerető tudományos- és magánéletére nem vet árnyékot az affér, Curie azonban mindent elveszíthet.

A *Pira/Bella* az Élet.történetek.hu sorozat egyik darabja, melyben Lengyel Nagy Anna a Kossuth rádióban futó *Embermesék* című műsorának történeteit fűzte össze és írta át monodrámákká. Mind igaz történetek, de amennyire a dramatizáció megkívánja, fiktív elemekkel lettek kiegészítve. Pira például a rádiós személyes ismerőse, akinek a története még nem lett sehol publikálva, Bella történetét azonban már megjelentette más módokon is a szerző. A darab dramaturgia Zöld Gergely, rendezője Szabó Máté.

Pira karakterét Borbély Alexandra szólaltatja meg. Ő egy transznemű nő, aki erotikus táncosnőként dolgozik. A darab során megismerteti a hallgatósággal az élete és nővé válásának történetét a felismeréstől a megvalósításig. Elmeséli, milyen szakaszokon ment át az élete. Mindig kívülállónak érezte magát, furcsának a többiekhez képest, egy bizonyos időszakban azt gondolta, talán homoszexuális, majd később jött a felismerés, hogy valójában férfitestbe született transznemű nő. Pira története elfogadásnarratívává válik: családja kiközösíti, környezete kirekeszti, majd néhány év elteltével újra felveszi vele a kapcsolatot; Pírának pedig ugyanúgy meg kellett tanulnia elfogadnia saját magát, mint ahogy a környezetének is. Története azonban nem csak az átlag néző számára idegen helyzeteket tárja fel, hanem megmutatja, hogy mássága ellenére hasonló is, mint bármely másik nő. Magánélete és választott karrierje során ugyanolyan problémákkal kell szembenéznie, mint egy nem transznemű nőnek. A szexualitás megélésétől kezdve a külseje elfogadásán át a párkapcsolati problémáig nem a transzneműsége a mozgatórugója az eseményeknek, hanem a patriarchátus szubmisszív nőiség képéhez kapcsolt szokásoknak és heteronormatív reprodukív szexuális ökonómia diktálta elvárásoknak való megfelelés vágya.

Ullmann Mónika játssza Bellát, aki eredetileg tanítónő, ám mivel egyedül neveli gyermekeit, és a fizetéséből nem tudtak megélni, masszörnek állt. Már az elején sejteti, hogy nem egyszerű masszírozás, amivel foglalkozik,

hanem bizonyos kereteken belül szexuális szolgáltatást nyújt. Úgy érzi, ő egy modern gésa, akivel társalogni lehet, aki lelki segílyt, gondoskodást, már-már anyai szeretetet nyújt az erre kicéhezett férfiaknak, akik a vendégei lesznek. Miután a férje elhagyta, kénytelen volt olyan munkát keresni, amiből el tudja tartani a gyermekeit, és az anyagi kilátástalanságból utat mutat. Azt mondja, nem szégyelli, amit csinál, sőt, büszke rá, viszont tart attól, hogy a gyermekei előbb-utóbb rájönnek arra, miből élnek. A pozitív, meggyőző szöveg ellenére a színészi játék sejtetni engedi, hogy Bella magát is győzködi, testi-lelki megterhelést jelent számára ez a nem hétköznapiak mondható munka.

A *Pira/Bella* mindkét díszletének alapja egy dobozra emlékeztető szerkezet, melynek csak a váza van meg, a „falai” hiányoznak. Pira esetében a szerkezet fehér függönyökkel van „bezárva”, melyeket a darab során Pira elhúz, középen pedig egy fotel található. Köntösben és fehérműben van, eltúlzott, a *drag queen*-ekre emlékeztető, erős sminket visel — mintha fellépés után az öltözőjében, vagy az otthonában beszélgetne a nézővel, aki a vendége. A függönyelemek, amik a teret takarják folyamatosan tűnnek el, ahogy Pira megnyílik a hallgatóságának. Bella tere ezzel szemben eleve nyitott, a hátsó „falat” egy hatalmas mandala takarja, előtte ágy, gyertyák, utalva arra, hogy a tér a megnyugvás, a spiritualitás helyszíne. Bella a „szomszéd lány” karakterének megfelelően smink nélkül, lányos copfban, melegítőruhában várja kuncsaftjait. Pira darabkezdő, hátulról megvilágított, sejtelmes tánca, és Bella a darabot záró, szintén hátulról megvilágított, sejtető vetkőzése a szexualitás keretébe foglalják a két monodrámát, egyben azt sugallva, hogy ez a kettejük történetét összekötő kapocs.

A darabok hiába igyekeznek felforgatóan megkérdőjelezni a transzneműséghez vagy a szexmunkához kapcsolt előítéleteket és hiedelmeket, a szereplők szexuális kiszolgáltatottsága nem felszabadító jelleggel jelenik meg, hanem ugyanúgy a maszkulin hegemon rend férfi tekintetét igyekszik kiszolgálni, még akkor is, ha az erotika csak sejtetve van jelen. A színpadra épített szerkezet jelképezhet egy szobát, egy intimebb teret, ahol a darab szereplője megnyílik a hallgatójának, azonban ez el is választja térben a színészt a hallgatótól, illetve növeli az előadás teatralitását, és habár az előadássorozat fontosnak tartja hangsúlyozni, hogy valós emberi történetekkel találkozhat a néző, a „dupla színpad” elidegenítő hatással is bírhat.

Magyarországon egyre fontosabb a darabok témáiról beszélni, érzékenyíteni, hiszen a jelenlegi politikai berendezkedés nem könnyíti meg sem az anyák, sem a [transzneműek helyzetét](#), hiába jelölték ki 2018-at a [Családok Évének](#). A Szexmunkások Érdekvédelmi Egyesülete (SZEXE) [2017-es felmérése](#) kimutatta, hogy a magyarországi szexmunkások több mint fele gyermekes szülő. A türelmi zónák hiánya, a stigmatizáltság, az állandó

feljelentések, amikkel a szexmunkásoknak szembe kell nézniük nem segítenek ezen a helyzeten, hiába rendelkezhetnek TEÁOR-számmal, ez pedig természetesen a gyermekek védelmét sem szolgálja. A transzneműek hazai helyzete is egyre nehezebb: június végén a kormányzat az Európai Unió GDPR-szabályozásra hivatkozva felfüggesztette a nem jogi elismerésére irányuló eljárásokat.

Különösen fontos lenne ebben az esetben nem elszigetelt problémákként kezelni ezeket a tényezőket, hanem a kapcsolódási pontokra is koncentrálni. A metszetszemlélet (interszekcionalitás) figyelembe veszi a különböző nemi, társadalmi, rasszú stb. csoportok kapcsolódási pontjait, és nem egy-egy problémára fókuszáltnak, hanem rendszerszinten igyekszik megoldásokat keresni. A csak a nukleáris családokat támogató családpolitikai intézkedések pont a legjobban rászoruló rétegeket hagyják figyelmen kívül. Fontos tehát, hogy olyan művészeti előadások szülessenek, amelyek közelebb tudják hozni az átlagos nézőkhöz a perifériára szorult társadalmi helyzetben lévő, stigmatizált embereket, hogy a másság mellett rávilágítsanak a hasonlóságra, megmutatva, hogy a többségi norma-szabó társadalom és a különbözőségében marginalizált kisebbségek különbözőségeik ellenére hasonló problémákkal küzdenek. Az előadások a párhuzamok és összefonódások feltárásának segítségével pedig felébreszthetik a szolidaritást embertársaink irányába.

*Szarvas Réka
Szegedi Tudományegyetem*

György Kalmár. *Formations of Masculinity in Post-Communist Hungarian Cinema: Labyrinthian Men*. London: Palgrave Macmillan, 2017. 165 oldal. ISBN 978-331-963-663-4.

Kalmár György könyve fontos szöveg, három szempontból is. Mindenekelőtt a filmtudomány nemzetközi terében hiánypótló monográfia a 21. században született magyar filmekről. John Cunningham *Hungarian Cinema: From Coffee House to Multiplex* című, még 2004-ben megjelent kötetét „követi” tizenöt évnyi szünet után. Ennél is fontosabb, hogy ez az első angol nyelven megjelent „belső” nézőpontból megírt tanulmánykötet, amely a magyar kortárs, úgynevezett „új magyar film” (Gelencsér 2014) korszakát mutatja be az angolul olvasó, nem magyar olvasónak. Ugyanakkor, noha angolul íródott s így nem feltétlenül hozzáférhető minden magyar szakmabeli számára, legalább ennyire fontos hiánypótló munka a magyar filmtudományban a filmelemzések nézőpontjának választását, a maszkulinitás reprezentációjának nyomon követését tekintve.

A fenti három szempont miatt különösen érdekes megvizsgálni, mely filmek kerültek be a válogatás során. A Szerző az „új magyar film” adott másfél évtizedes korszakából hat, 2001 és 2012 között készült filmet válogatott be, melyek mindegyike úgynevezett ‘szerzői film’. A hat filmelemzés egyik fele korábban (angolul) megjelentetett tanulmány (3., 4., 5. fejezet), másik fele pedig a kötetben jelent meg először (2., 6., 7. fejezet). A tárgyalt filmek időrendben: Török Ferenc, *Moszkva tér* (2001) (Magyar Filmszemle: Legjobb első film); Pálfi György, *Hukkle* (2002) (Magyar Filmszemle: Legjobb első film; Európai Filmdíj: Az év európai felfedezettje — Fassbinder-díj); Antal Nimród, *Kontroll* (2003) (Cannes-i fesztivál — Ifjúság-díj; Chicagói Nemzetközi Filmfesztivál fődíja: Arany Hugo-díj); Hajdu Szabolcs, *Fehér tenyér* (2006) (Magyar Filmszemle: Legjobb rendezés; Isztambul Cinema & History Meeting: fődíj; Oscar-díj jelölés a „legjobb idegen nyelvű film” kategóriájában); Mundruczó Kornél, *Szelíd teremtés: A Frankenstein-terv* (2010) (Cannes-i fesztivál: Arany Pálma-jelölés); Fliegauf Benedek, *Csak a szél* (2012) (Berlini Nemzetközi Filmfesztivál: Ezüst Medve-díj). Ebből a listából egyértelműen látszik, hogy a szerzői film kategóriából olyan filmek kerültek kiválasztásra, melyeket a szakmai zsűrik, Magyarországon és külföldön egyaránt jelöltek és/vagy díjjal jutalmaztak. Ebben az értelemben az új kánon képződésének lehetünk szemtanúi: tehát fontos, hogy a maszkulinitás kritikai nézőpontot (is) jelentsen, ahonnan nézve az „új magyar film”-ről kiderülhet, hogy mennyiben írja felül a hegemon és alárendelt maszkulinitás formáinak korábbi filmes gyakorlatát.

Ironikus módon, a műfajválasztás a kötet elején jelzi, hogy a monográfia leíró és nem kritikus módon viszonyul a tárgyául, legfőbb elemzési kategóriájaként választott fogalmához, a 'maszkulinitás'-hoz. Amennyiben ugyanis a válogatás egyik (közvetett) szempontja, a magas/alacsony kultúra distinkciója reflektálatlanul marad, annyiban a kötet maga is megerősíti azt a hierarchiát, amit Andreas Huyssen meggyőzően dekonstruál az 1989-ben *After the Great Divide: Modernism, Mass Culture, Postmodernism* címmel megjelent kötetében. Huyssen érvelésének lényege annak a gondolatnak a kifejtése, hogy a késő modernitásban a kultúra terepének „nemesítési” gyakorlatai eredményeként rendeződik át (az osztály szempontú pozicionálással kölcsönösen megerősítve egymást) az alkotások értékes/értéktelen (kevésbé értékes) kategorizálása. Az ideálisnak, értékesnek tételezett film a 'maszkulinitás'-sal társított, mert „(új)at teremtőnek” elgondolt 'magas' kultúrába tartozó 'szerzői film' szemben a 'nő(i)ség'-gel, a 'nő'-vel (egyszersmind a kevésbé művelt, alsóbb osztályokba tartozókkal) társított, magától értetődő, triviális fogyasztásra redukált 'zsáner film' kategóriájával. Érdekes lett volna az első fejezetben („The Labyrinth Principle”) elhelyezni a hat filmet a nemi distinkciók megteremtésének és fenntartásának a szempontjából is, kibontani a labirintus metafora gender alkotóelemét — a magyarul tudó és nem tudó olvasók számára egyaránt. A térbeli alakzat ugyanis kétféle feladatot van hivatva ellátni. Egyrészt elméletileg alapozza meg a rákövetkező hat fejezet filmelemzéseinek kérdésfelvetéseit, másrészt a 2010-es években készült filmek geneológiai kapcsolódási pontjait teremti meg a magyar filmtörténet korábbi, relevánsnak gondolt alkotóinak munkáival. Az utóbbi kapcsán fontos szempont lett volna megtárgyalni a filmes világ maszkulin jellegének újrendeződését, amely vonakodva vesz tudomást az „új magyar film” nőrendezőinek munkáiról, sikereiről. Hiszen a maszkulinitás hegemon formája az 1989-et követő átrendeződések ellenére is azzal tudja megtartani dominanciáját, hogy a „nő/i/ség”-hez köti, s ezzel kevésbé értékesnek rendeli a férfiasság más formáit.

A másik, a fentiekből már következő hiányosság számomra az, hogy nem kerül megtárgyalásra magának a maszkulinitásnak mint elemzési szempontnak a tárgyalása. Mitől, miként lesz más a választott filmekben megjelenő maszkulinitás, mi az, amitől akkor is meg tudnánk mondani, hogy a filmek karakterei poszt-szocialista magyar férfiak, ha nem tudnánk, ki, mikor és hol készítette őket. Pedig ennek az ígérete ott van az egyes filmek alapos tárgyalásában. Sőt, hangsúlyosan jelezve is van a fejezetek címében (ironikus maszkulinitás; a történelem margójára szorult (férfi); a poszt-kommunista (férfi); a versengésen túllépő (férfi); apák és fiúk — az utolsó fejezet kivételével, melyben mintha a szerző ellépne az addig híven követett stratégiájától, a férfi-kategória megnevezésétől: „a kis fekete fiúk” (*little black*

boys) igen keveset árul el a roma és meleg identítások, a rasszizmus és heteronormativitás maszkulinitást szervező egybekapcsolódásának megnevezéséről. Az igazán korszakos eredmény az lehetett volna, ha a záró fejezetben („Conclusion”) a szerző kifejti, az egyes filmek miként viszonyulnak az európai és észak-amerikai maszkulinitások elrendeződéséhez képest (Connell 1993; Connell & Messerschmidt 2005). Az egyes elemzések megengednék ezt az újrendezést, lehetséges lenne annak kifejtése, hogy a hat mű reprezentatív módon veti fel a magyar, poszt-szocialista férfiasság-formák filmes megképződését, azok egymáshoz való alá-fölé rendelődési viszonyait. Ezt mindenképpen jó lett volna megtárgyalni, egyberendezni, annál is inkább, mert így könnyen hiheti azt az olvasó, hogy a maszkulinitás pusztán taxonómia, ami éppen a poszt-szocialista sajátosság okaira és következményeire nem enged rákérdezni. Az egyes filmek és azok elemzése így egymástól izoláltan, a főhősök mikroszintű megélt tapasztalataiból építkezve mutatják be a poszt-szocializmus utóbbi másfél évtizedének közegét.

A kötet fejezetei maguk is az idővel játszanak: kronologikus, egyirányú az időbeli egybevetés logikai rendje. A filmek logikáját követve, az elemzések elsődleges célja megállapítani, hogy miben más a jelen, mint a múlt, amit a rendező és az elemző is úgy próbál meg tetten érni, hogy a múlt elemeit igyekszik felmutatni a jelenben. Ugyanakkor nincs ellentétes irányú mozgás, nem fogalmazódik meg annak felkutatása, hogy mennyiben, miként van ott, mennyire előlegeződik meg a jelen a múltban. Talán azért van ez így, mert a ‘poszt’ jelentése a poszt-szocializmusban inkább az „átmenet” fogalmával íródik le a transzformáció, az átalakulás helyett. Ezt az egyirányú mozgást írja le az elemzések ideológia-kritikájának logikája is. A kérdésfelvetések egyirányúak, amennyiben a kommunizmus/államszocializmus homogenizált, elnyomó világával szemben az egyes „állampolgár” mítoszának ideálja tételeződik, s közben elmarad az „új” világ neoliberalizmusának, a pénzelvűség értékrendjének kritikája, valahogy úgy, ahogyan azt az Ellen E. Berry (1995) szerkesztette tanulmányok teszik az 1990-es években. A választott filmeket csak akkor tekinthetjük apolitikusnak, s ezért eleve irrelevánsnak a neoliberalizmus kritikáját, ha egyet értünk Gelencsér Gábor (2014, 323) értelmezésével, aki azt mondja, hogy az új generáció filmrendezőinek a mikrovilágot, az egyén hétköznapi konfliktusait bemutató döntése az alkotók elutasító gesztusa lenne, egyfajta elhatárolódás filmművészetünk társadalmelemző hagyományától. Azonban a megélt, hétköznapi tapasztalatokban pont úgy tetten lehet érni a gender- vagy szexualitás politikát, mint a társadalmi struktúrákban. A szerző célkitűzése ugyanakkor elsősorban annak bemutatása, hogy a személyes történetek miként beszélnek a poszt-szocializmus társadalmi viszonyairól, illetve, hogy ezek a hétköznapi helyzetek mennyiben vezethetők le a szocializmus örökségéből,

ami nagyon is megfelel az egyes filmek esettanulmányként való megközelítési módjának. Talán könnyebben tudta volna felforgatni ezt, a filmek logikája diktálta leegyszerűsítő különbségtételt, ha a filmelemzésekben a maszkulinitást elemző és nem (az egyes filmek férfi karaktereit külön-külön) leíró kategóriaként használja. A maszkulinitások rendjének összefüggéseit vizsgáló elemzés még várat magára.

Végezetül fontos felhívni a filmtudomány iránt érdeklődő olvasó figyelmét arra a műhelymunkára, amiből a kötet is született. A „Space-ing Otherness. Cultural Images of Space, Contact Zones in Contemporary Hungarian and Romanian Film and Literature” OTKA pályázat (NN 112700) eredményeként számos más, hasonlóan hiánypótló kötet látott napvilágot, többek között Virginás Andrea a szerzője *A kortárs tömegfilm (tömegkultúra, műfajok, médiumok)* (2016) tankönyvnek, ami épp a „tömegfilm”, a „zsáner-film” problematikáját járja körül, vagy a legutóbb megjelent *Média- és kultúratudomány — Kézikönyv* Kricsfalusi Beatrix, Kulcsár Szabó Ernő, Molnár Gábor Tamás és Tamás Ábel szerkesztésében 2018-ból.

*Barát Erzsébet
Szégedi Tudományegyetem*

Felhasznált irodalom

- Connell, R. W. 1995. *Masculinities*. Cambridge: Polity Press.
- Ellen E. Berry (ed). 1995. *Postcommunism and the Body Politic*. New York: NYU Press.
- Gelencsér, Gábor. 2014. „Hagyományos újítás. Az ezredforduló „fiatal magyar filmje.” In Gelencsér Gábor. *Az eredendő másból*. Budapest: Gondolat, 2014, 323.
- R. W. Connell & James W. Messerschmidt. 2005. “Hegemonic Masculinity. Rethinking the Concept.” *Gender and Society* 19 (6): 829–859.

KONFERENCIAFELHÍVÁSOK

Documentary/Activist Films, Video Art Projects and Activist Talks. 10th Annual IIPPE (International Initiative for the Promotion of Political Economy) Conference, 2019. július 3–5. Lille, Franciaország. Határidő: **2019. január 15.** További [INFORMÁCIÓ](#).

Storytelling and the Body: An Inclusive Interdisciplinary Conference. 2019. július 15–16. Verona, Olaszország. Határidő: **2019. január 18.** További [INFORMÁCIÓ](#).

3rd Sexual Cultures Conference: PLAY, 2019. május 28–29., University of Turku^[1]_{SEP}. Határidő: **2019. január 31.** További [INFORMÁCIÓ](#).

Queer Celebrity, 2019. június 6–7., University of Portsmouth, UK. Határidő: **2019. február 1.** További [INFORMÁCIÓ](#).

FASHION, STYLE & GLOBAL CULTURE CONFERENCE, 2019. május 16–18., URBAN Center, Philadelphia, Pennsylvania, USA. Határidő: **2019. április 1.** További [INFORMÁCIÓ](#).

FOLYÓIRAT- ÉS KÖTETFELHÍVÁSOK

Deconstructing Images of the Global South through Media Representations and Communication. Floribert Patrick C. Endong (szerk.) Határidő: **2019. február 14.** További [INFORMÁCIÓ](#).

Handbook on Digital and Public Humanities, Palgrave. Határidő: **2019. január 25.** További információ a szerkesztőnél: [Tara Thomson](#).

Gendered Violence at International Festivals: An Interdisciplinary Perspective. Határidő: **2019. január 7.** További információ a szerkesztőknél: [Dr Louise Platt](#) (Manchester Metropolitan University) és [Dr Rebecca Finkel](#) (Queen Margaret University).

Migration, Digital Media and Emotion. International Journal of Cultural Studies. Határidő: **2019. február 15.** További [INFORMÁCIÓ](#).

EXCURSIONS JOURNAL 9 (1): 'FAKE' és *Faking It?: Conceptualising 'fake' in culture, society and academia* konferencia, 2019. június 11-12. Konferencia határidő: **2019. február 15.** Folyóirat határidő: **2019. április 1.** További információ [ITT](#) és [ITT](#).

SZABADON LETÖLTHETŐ KIADVÁNY

„Respublika! — Experiments in the Performance of Participation and Democracy” (2019), Nico Carpentier (szerk.) letölthető [ITT](#).

SZERZŐINKRŐL

ACSÁDY JUDIT szociológus, az MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont Szociológia Intézetének tudományos főmunkatársa. Az ELTE-n magyar-angol és szociológia szakon szerzett diplomát. Posztgraduális képzésen Amszterdamban (University of Amsterdam, 1990–91) és Párizsban (EHESS 1995–96) tanult ösztöndíjasként. Doktori fokozatát 2005-ben védte meg, disszertációjának címe: „Emancipáció és identitás”. Fő kutatási területe a nemek társadalomtudománya, rendszerváltás utáni trendek, és társadalomtörténet, ezen belül a feminista mozgalmak története. Több nemzetközi kutatási projektben vett részt és vezetett hazai kutatásokat. Az ELTE-n, a Corvinus Egyetemen és a szegedi JGYTFK-n oktatott óraadóként. A Feminista Hálózat alapító tagja (1990), a *Nőszemély* című lap szerkesztője (1992–1998). A *TNTeF* Szerkesztőbizottságának tagja. Fia, Áron, 21 éves egyetemista. E-mail: Acsady.Judit@tk.mta.hu.

ASZTALOS MORELL ILDIKÓ jelenleg a svédországi Mälardalen egyetemen tanít szociológiát docensként. Legfontosabb munkái angolul jelentek meg. Több mint 60 tanulmányának nagy része az államszocializmust és a posztszocializmust vizsgálja a társadalmi nemek viszonya tükrében. Az *Emancipation's Dead-End Roads* (1999) a magyar agrármodell kialakulását elemzi a társadalmi nemek közötti viszony alakulásának szempontjából. A *Gendering Postsocialism* (2018) kötetet Gradszova Júliával közösen szerkesztette, ami a nemek közötti viszony alakulásának nézőpontjából vizsgálja a posztszocialista átalakulását. Több tanulmánya foglalkozik a szegénység etnikus szempontjaival és a migráció kérdésével. E-mail: ildiko.asztalos.morell@mdh.se.

BARÁT ERZSÉBET a Szegedi Tudományegyetem Angol Tanszékének docense, 2000 szeptembere óta pedig a CEU, Budapest Gender Studies Tanszékének oktatója. PhD-jét a Lancasteri Egyetemen szerezte nyelvészetből, 2000-ben. Programfelelőse az Anglisztika MA ‘Gender through literatures and cultures in English’ specializációjának. Alapító főszerkesztője a *TNTeF-nek*. 2005 óta szervezi a Szegedi tudományegyetemen a TNT Kutatócsoport rendezésében évente sorra kerülő társadalmi nemek tudományának konferenciáját, a NYIM-et. Kutatási területe a feminista kritikai elméletek, az identitás relációs modelljei, a nyelv, hatalom és ideológiai

összefüggései, a feminista és queer elméletek határterületei, valamint a szexualitás és nyelvhasználat összefüggései. Rendszeresen publikál magyar és angol nyelvű folyóiratokban, kötetekben. E-mail: zsazsa@lit.u-szeged.hu.

DOWNS, LYN SAY lelkész a Skót Episzkopális Egyházban, a Szt. Ternan Banchory Rektora az Aberdeeni és Orkneyi Egyházmegyében. Érdeklődése az identitás narratív modelljei iránt a Hulli Egyetem Európai Tudományok BA fokozata megszerzése és a JATE, Szeged cserediákjaként kezdődött. Az Oxfordi Egyetemhez tartozó Ripon College Cuddesdonban megszerzett Teológiai diplomája kapcsán alakult ki a teopoétika írásának szenvedélye. Jelenleg a Neurodiverz Közösségben lát el napi önkéntes feladatot. E-mail: revdlynsay@zoho.com.

KÉRCHY ANNA a Szegedi Tudományegyetem Angol-Amerikai Intézetének habilitált egyetemi docense, ugyanitt a Társadalmi Nemek Tudománya (TNT) Kutatócsoport tagja. Főbb kutatási területei a társadalmi nemek tudománya, a test elméletei, a feminista és posztstrukturalista irodalom- és szubjektumelmélet, a 19. századi és a posztmodern nőirodalom, gyermeki irodalom és fantasztikus irodalom, valamint a kulturális reprezentációk inter- és transzmediális aspektusai. Az *Alice in Transmedia Wonderland. Curiouser and Curiouser New Forms of a Children's Classic* (2016), a *Body-Texts in the Novels of Angela Carter. Writing from a Corporeographic Point of View* (2008) és az *A nő nyelvet ölt: Feminista narratológiai, esztétikai, testelméleti tanulmányok* (2018) című monográfiák szerzője, 5 tanulmánykötet és 3 folyóirat különszám szerkesztője. Utóbbiak között szerepel a *Feminist Interventions in Intermedial Studies* című EJEŠ különszám (2017). E-mail: akerchy@gmail.com.

KOCSOR FERENC a Pécsi Tudományegyetem Pszichológiai Intézetének tudományos munkatársa. Diplomáit a PTE biológus és közgazdász képzésein szerezte, doktori disszertációját 2015-ben védte meg a PTE Elméleti Orvostudományok Doktori Iskola viselkedéstudományok programjában. Fő kutatási témái az evolúciós pszichológia területére, valamint a kognitív- és a szociálpszichológia határmezsgyéjére esnek. Elsősorban személyészleléssel, arcészleléssel, a sztereotípiák kialakulásának kognitív hátterével foglalkozik. E-mail: kocsor.ferenc@pte.hu.

KOZMA LUCA a Pécsi Tudományegyetem Pszichológia Intézetének tudományos segédmunkatársa. Emellett jelenleg a PTE Pszichológia Doktori Iskola Evolúciós és Kognitív Pszichológia Doktori Programjának doktorjelöltje. 2015-ben Pécsen szerezte pszichológus diplomáját. Kutatási

témájában az evolúciós pszichológiát és a szociálpszichológiát ötvözi, és főként személy- és arcészleléssel, illetve a nemi szerepek párválasztásra gyakorolt hatásával foglalkozik. Email: kozma.luca@pte.hu.

KÖVÉR-VAN TIL ÁGNES jogász, szociológus, habilitált egyetemi docens az ELTE Társadalomtudományi Karának Szociális Munka Tanszékén. 2015-től a Társadalmi Nemek Tanulmánya mesterszak szakigazgatója, 2013-tól vendég professzor a University of Illinois, Chicago, Urban Planning and Policy Tanszékén. Kutatási területei: esélyegyenlőség a foglalkoztatáspolitikában; jelentés- és realitás-konstrukció a társadalmi nemekről szóló diszkurzusokban; női „túlélés” és „siker” narratívák; demokrácia és civiltársadalom. Elektronikusan elérhető publikációi: [Egyenlő bánásmód és esélyegyenlőség a foglalkoztatáspolitikában](#) (2012); [Peacebuilding - Gender - Social Work Re-conceptualizing Rights and Gender: Snapshots from a Grey-Zone Democracy](#) (2015); [Captured by State and Church: Concerns about Civil Society in Democratic Hungary](#) (2015); [Kérdések és összefüggések: a demokrácia és civil társadalom magyarországi kontextusokban](#) (2016). Számos további tanulmánya és könyvfejezete jelent meg magyar és nemzetközi folyóiratokban és kötetekben. Email: kovera@tatk.elte.hu.

MÉSZÁROS ZSOLT (PhD, Petőfi Irodalmi Múzeum) Budapesten él és dolgozik. 2006-ban művészettörténészként végzett az ELTE-n, majd 2017-ben ugyanitt szerzett doktori címet összehasonlító irodalomtudományból. Kutatási területei: feminizmustörténet, női írás, divatsajtó, a divat és a társadalmi nemek viszonya. Jelenleg disszertációját dolgozza át könyvvé (*Wohl-nővérek: Irodalom, divatsajtó, irodalmi szalon, 1860–1900*). E-mail: meszso@gmail.com.

SZARVAS RÉKA elsőéves PhD hallgató a Szegedi Tudományegyetem Irodalom- és Kultúratudományi Doktori Iskolájában. Tudományos kutatási és érdeklődési területe a társadalmi nemek tanulmánya, ezen belül a kortárs nőirodalom, a feminista metafikció és a korporeális narratológia. Disszertációja mesterszakos szakdolgozásának folytatása, melynek címe *Mad Housewives and Cool Girls: Gillian Flynn's Novels as Feminist Metafiction* (Őrült háziasszonyok és tuti csajok: Gillian Flynn regényei mint feminista metafikció) (2018). E-mail: szarvasrekaanna@gmail.com.

SZLAMA GABRIELLA ZSÓFIA diplomáit az Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karán szerezte meg előbb

történelem alapszak, később művelődéstörténet mesterszakon. Jelenleg a Budapesti Corvinus Egyetem Társadalmi Kommunikáció Doktori Iskolájának hallgatója. Érdeklődési köre a 19–20. századi magyar divat története, kutatási témája az emancipáció és a női nadrágviselés kapcsolata a századfordulón. E-mail: zsofi.szlama@gmail.com.

TÓTH ESZTER ZSÓFIA történész, a VERITAS Történetkutató Intézet főmunkatársa, az ELTE és a Zsigmond Király Főiskola oktatója. PhD-ját 2004-ben szerezte az ELTE-n, Gazdaság- és Társadalomtörténetből. Szakterülete az 1945 utáni magyar társadalomtörténet, a mindennapok története, nők a szocialista időszakban, magyarországi szexualitástörténet, kábítószer-történet, fogyasztástörténet. Tizenegy kötet szerzője; közel kétszáz tanulmányt és cikket írt, angol és német nyelven is. E-mail: fermina33@gmail.com.

TÓTH ZSÓFIA ANNA a Szegedi Tudományegyetem Angol-Amerikai Intézetének Amerikanisztika Tanszékén adjunktus. PhD fokozatát irodalomtudományból szerezte 2011-ben a Szegedi Tudományegyetemen. Fő kutatási területe a női erőszak ábrázolása az amerikai irodalomban, kultúrában és filmekben. További kutatási területei: Jane Austen, az *Új Nő* és a Disney/Pixar animációs filmek. Jelenleg a humor különféle elméleteivel, illetve a női humorral foglalkozik, közelebbről Mae West munkásságával. Email: tothzsofianna@gmail.com.

ZSADÁNYI EDIT habilitált egyetemi docens az ELTE Összehasonlító Irodalomtudományi Tanszéken. A magyar irodalom és kultúra oktatója volt a Groningeni Egyetem Finnugor Tanszékén (2009–2014). Kutatási területei: női írók a huszadik században, modern és posztmodern magyar és amerikai próza, kultúraelméletek, nemek tudománya és narratív elméletek. Legfontosabb kötetei: *„Bazsali, rezedá meg kisaszonycipő”: Kulturális másság feminista kritikai értelmezésben* (2017); *Gendered Narrative Subjectivity: Some Hungarian and American Women Writers* (2015); *A másik nő: A női szubjektivitás narratív alakzatai* (2006); *A csend retorikája: Kibagyasalakatok vizsgálata huszadik századi regényekben* (2001); *Krasznahorkai László* (1999); Hanneke Boode & Edit Zsadányi (eds.) *Gender Perspectives on Hungarian and Finnish Culture* (2011). E-mail: ezsadanyi@gmail.com.

CONTRIBUTORS

ACSÁDY, JUDIT is a Senior Researcher at the Institute for Sociology at the Centre for Social Sciences, Hungarian Academy of Sciences. She holds a PhD in Sociology (ELTE University, Budapest), with the dissertation titled *Emancipation and Identity* (2005). Her main research fields include gender studies, social history, feminism and social movements, and state-socialism and transition. She has participated in several international research projects (EIGE, GENDERWISE). She is member of an international research network 'Aftermath of War', which is organized by Ingrid Sharp and Matthew Stibbe. She is founding member of the Feminist Network, Budapest (1990). She is also member of the Editorial Board of the *Interdisciplinary eJournal of Gender Studies*. Her son, Áron, is twenty-one years old. E-mail: Acsady.Judit@tk.mta.hu.

ASZTALOS MORELL, ILDIKÓ is an Associate Professor in Sociology at Mälardalen University, Sweden. She has published over 60 studies, the majority of which focus on gender aspects of state socialism and post-socialism. Her monography, *Emancipation's Dead-End Roads* (1999) explores the emergence of the Hungarian model for agriculture from a gender perspective. She co-edited with Yulia Gradszkova *Gendering Post-socialism* (2018). This volume contains studies on the articulation of post-socialist transition and gender. She has several studies on the ethnic aspects of poverty as well as migration. E-mail: ildiko.asztafos.morell@mdh.se.

BARÁT, ERZSÉBET is an Associate Professor in the Department of English, University of Szeged and Recurring Visiting Professor at CEU since 2000. She holds a PhD in Linguistics, from Lancaster University, UK. She is director of the 'Gender through literatures and cultures in English' Track in the English Studies MA. She is founding Editor-in-Chief of the Hungarian journal, *TNTeF: Interdisciplinary Electronic Journal of Gender Studies*. She launched and has organized the annual gender studies conference in Szeged since 2005. Her research interests include feminist critical theory, relational models of identity, the relationship between language, power and ideology, the intersection of feminist and queer theories, and lavender linguistics. She is a regular contributor to edited volumes and journals in English and Hungarian. E-mail: zsazsa@lit.u-szeged.hu.

DOWNES, LYNSEY is a Priest in the Scottish Episcopal Church and Rector of St. Ternan's Banchory, in the diocese of Aberdeen and Orkney. Her interest in narrative identity formation began whilst studying for her BA in European Studies at the University of Hull and JATE, Szeged. Whilst completing a BTh at Ripon College Cuddesdon, part of Oxford University, she also developed a passion for theopoetics. Her current daily work is complemented with a focus amongst the Neurodiverse Community. E-mail: revdlynsey@zoho.com.

Kérchy, Anna is an Associate Professor at the English Department of the University of Szeged, Hungary. Her research interests include the post-semiotics of the embodied subject (especially disability studies, freak shows, the female grotesque, corporeal narratology), gender/body studies, women's writing and art, interfacing of Victorian and postmodern fantastic imagination, fairy tales, children's/YA literature, and transmedia storytelling. Besides numerous refereed essays published in international journals and collections, she has authored three monographs: *Alice in Transmedia Wonderland* (2016), *Body-Texts in the Novels of Angela Carter* (2008) and *A nő nyelvet ölt: Feminista narratológiai, esztétikai, testelméleti tanulmányok* (2018) and (co)edited 5 essay collections and 3 journal special issues on the above themes, including an *EJES* special journal issue on feminist interventions into intermedial studies. E-mail: akerchy@gmail.com.

KOCSOR, FERENC is a Research Fellow in the Institute of Psychology at the University of Pécs (PTE). He obtained his degrees in Biology and Economics from PTE, and defended his doctoral thesis in 2015 at the Doctoral School of Basic Medicine. His main research interests are evolutionary psychology and the intersection of cognitive and social psychology; specifically social perception, face perception, and the cognitive background of stereotype formation. E-mail: kocsor.ferenc@pte.hu.

KOZMA, LUCA is a Research Assistant in the Institute of Psychology at the University of Pécs. Concurrently, she is a PhD candidate at the Evolutionary and Cognitive Psychology Doctoral School. She obtained her degree in Psychology from the University of Pécs in 2015. Her research interests incorporate evolutionary psychology and social psychology, with special focus on social perception, face perception, and the interplay of gender roles and mate choice. Email: kozma.luca@pte.hu.

KÖVÉR-VAN TIL, ÁGNES is a Lawyer and Sociologist, and an Associate Professor and Director of the Gender Studies MA Program at School of

Social Science, ELTE, Budapest, Hungary, where she teaches employment policy law, women and labor market policy, diversity and deviance, and gender discourse analysis. She has a distinguished career as a nonprofit organization executive and human rights lawyer in Hungary. She is the author or editor of several books and numerous articles on such topics as gender discourses, equal treatment and opportunities and minority rights, prisoner's rights, and the theory and practice of social welfare. She has served as Program Associate Director of the European Union's Intensive (international) Program, and before that was Executive Director of the ELTE Legal Clinic program. Email: kovera@tatk.elte.hu.

MÉSZÁROS, ZSOLT lives and works in Budapest at the Petőfi Literary Museum. He graduated from ELTE University, Budapest, in 2006 as an art historian and defended his PhD in 2017 in Comparative Literature. His research interests include history of feminism, women's writing, fashion magazines, fashion, and gender. He is currently adapting his dissertation for a book (*Wohl Sisters: Literature, Fashion Magazines, Literary Salon 1860-1900*). E-mail: meszzso@gmail.com.

SZARVAS, RÉKA is a first year PhD student in the Doctoral School of Literature and Culture at the University of Szeged. Her research interests include gender studies, contemporary women's writing, feminist metafiction, and corporeal narratology. Her PhD work is a continuation of her MA Thesis entitled *Mad Housewives and Cool Girls: Gillian Flynn's Novels as Feminist Metafiction* (2018). E-mail: szarvasrekaanna@gmail.com.

SZLAMA, GABRIELLA ZSÓFIA earned her MA degrees in History and Cultural History from Eötvös Loránd University. Currently, she is a PhD student at the Social Communication Doctoral School, Corvinus University, Budapest. Her main fields of interest are the history of Hungarian fashion in the 19th and 20th centuries; her PhD research is concerned with the relationship between emancipation and women wearing trousers at the turn of the century. E-mail: zsofi.szlama@gmail.com.

TÓTH, ESZTER ZSÓFIA is a Historian and Senior Research Fellow at Veritas, Research Institute for History, Budapest. She earned her PhD in 2004 in Economic and Social History at ELTE, Budapest. Her research interests cover Hungarian social history after the Second World War, more specifically gender and oral history, history of consumption, history of sexuality, and drug

consumption. She has published eleven books and about 200 articles, some of which are in English and German. E-mail: fermina33@gmail.com.

TÓTH, ZSÓFIA ANNA is a Senior Assistant Professor at the Institute of English and American Studies, University of Szeged. She received her PhD in British and American Literature and Culture from the University of Szeged in 2011. Her main research interest is concerned with the representation of female aggression and violence in American literature and culture, and most specifically film. Her other fields of interest include Jane Austen (her works, their adaptations as well as her legacy, her ‘afterlife’), the *New Woman* (her representation and historical, cultural, and academic reception) as well as Disney and Pixar animations. Her current research project explores the relationship between humor and gender, women’s humor in the work(s) of Mae West. E-mail: tothzsofianna@gmail.com.

ZSADÁNYI, EDIT is an Associate Professor at the Cultural Studies Department of Eötvös Loránd University of Budapest. She was Senior Lecturer at the Finno-Ugric Department of the University of Groningen from 2009 till 2014. Her fields of research are women writers in the 20th century, modern and postmodern Hungarian and American literature, with particular emphasis on Cultural Theory, Narrative Theories, and Gender Studies. She is the author of five books, one published in English and four in Hungarian: *Basil, Reseda and Touch-me-not Plant: Cultural Otherness in Feminist Critical Perspective*; *Gendered Narrative Subjectivity: Some Hungarian and American Women Writers* (2015); *A másik nő: A női szubjektivitás narratív alakzatai* [*The Other Woman: The Narrative Figures of Female Subjectivity*] (2006); *A csend retorikája: Kibagyásalakzatok vizsgálata huszadik századi regényekben* [*The Rhetorics of Silence: The Figures of Omission in Modernist Prose Fiction*] (2001); *Krasznahorkai László*, [László Krasznahorkai] (1999). She also co-edited the collections of essays: *Gender Perspectives on Hungarian and Finnish Culture*. Maastricht, 2011. E-mail: ezsadayi@gmail.com.

ABSTRACTS

Cases of Women's Solidarity in the Hungarian Feminist Movement: Correspondence between the Rural Women's Group of Balmazújváros and the Feminist Association in Budapest (1908–1929)

Acsády, Judit

Institute for Sociology at the Centre for Social Sciences of the Hungarian Academy of Sciences

Mészáros, Zsolt

Petőfi Literary Museum

The case study examines the role of solidarity and the ways of encouraging communication and mutual support in the first wave feminist movement in Hungary. The Association of Feminists (Feministák Egyesülete; FE) was established by Rosika Schwimmer and Vilma Glücklich in Budapest in 1904 as the Hungarian affiliate member organization of the IWSA. The FE and the feminist movement have become a new focus of scholarly interest recently. Yet, the studies have described this movement and the FE as an urban, mostly (upper) middle class initiative. Our study points out that the membership of the FE came from different classes, including upper and lower middle class working women and women from rural areas, including peasants, which created a strong and wide network of solidarity. They had supporters among aristocrats and men as well. The Budapest office of the FE coordinated and connected the work of their local branch organisations in 42 towns and villages all over Hungary. The recent study by the authors is based on the research of primary archive sources of the FE. The correspondence of the FE with the Balmazújváros peasant women's organization highlights the narrative and the actions of solidarity. The activists' solidarity was an essential and key element in the functioning of the organization. Mutual support and encouragement served as the basis of the common identity of the members of the movement and served as the basis for formulating the common value system and orientation and their collective action.

A Call to Resist the Silencing of Complexity by Far-Right Politicians Invoking Christian Values

Lynsay Downs

Scottish Episcopal Church, Diocese of Aberdeen and Orkney

As a European with an academic background in political history, philosophy, and economics, it is easy to recognize that I am living through one of those destabilizing eras wherein the form of government to which we have become accustomed no longer meets the needs of the societies it serves. We are living at a time where the nation state is under strain. Due to the globalization of capital and the stateless opportunities for trading and influence offered by the internet, the extent to which national governments can exert political and economic control over those they govern is changing. Political engagement in the West is increasingly issue based and local, whilst economic, environmental, security, and employment decisions need to be negotiated at a supra-national level. The advantage in this complexity is that a wider variety of people than ever before are able to participate in our societies. There is greater freedom to express and define ourselves in relation to others, and it is more noticeable when we exclude others from our societies. As an ordained theologian, but primarily as a follower of Christ, I am excited to see the emergence of such complexity. It is consonant with the glimpses of the kingdom of God offered by Jesus in parables and described by St. Paul as a way of being in which “there is no longer Jew or Greek, there is no longer slave or free, there is no longer male and female; for all of you are one in Christ Jesus” (Galatians 3.28). Human beings do not, however, have a strong track record of handling complexity well. In Europe at present, opinions are polarizing as those who offer clear, simple ways to identify oneself against another and to define a solvable cause for an apparently self-evident problem attract the support of many who are struggling to negotiate their place in the new, more complex society that is developing. It is particularly disturbing that so many of these polarizing leaders are claiming the defense of Christian values as the basis for their reactions against complexity. We need, therefore, to examine where this appeal to Christian values and (indirect) claim to be acting in the name of God derives from. To understand this, we need to go back to the beginning.

Expectations and Identifications: A Case Study of Masculinities

Koźma, Luca & Kocsor, Ferenc

University of Pécs

In this study, we investigate how behaviors that are considered masculine and self-reported identifications with masculine gender roles are related to each other. We used several questionnaires for measuring participants' self-rated dominance, identification with ideologies of masculinity, aggression, socio-sexual orientation, and attitudes towards women, and discovered that these are all related. Our analysis showed that the two gender role questionnaires that we used (Bem's Sex Role Inventory and Multicultural Masculine Ideology Scale) focus on different aspects of masculinity. We analyze the main concepts related to gender roles and discuss our findings within the frames of Social Role Theory and Sexual Selection Theory.

National Consultation 2018: Protection of Families (Part 1)

Kövér-Van Til, Ágnes

Eötvös Loránd University

Women have been targeted in demographic discourses and policies for more than 200 years due to the unquestioned premise that the “natural fact” of procreation is women's primary concern and, consequently, they are the primary causative agents of demographic imbalances. As an important element of this process, women's “fertility behavior” and “childbearing willingness” have become indicators of demographic research. This limited perspective contributes to the maintenance of a particular gender regime and implicitly implies that women's emancipation is the cause of the Western phenomenon of low reproductive rates. The gender regime (Walby 2001, 2004, 2011; Connell 1987) is a pattern of social relations that is linked to reproduction and gender-based division of work, though in different forms, in every society. The “National Consultation 2018: Protecting Families” text is one of the typical examples of today's Hungarian gender regime. The current study is the first part of that analysis which uses the methods of discourse analysis to examine the text of the national consultation launched in the autumn of this year, in particular its questions.

Fashion and Solidarity: Altruism and Subvention of Fényűzés Elleni Liga [Anti-Luxury League]

Szлама, Gabriella Zsófia

Corvinus University, Budapest

The outbreak of the First World War changed the status of fashion in Budapest. This new situation was defined by scarcity in raw materials and the Entente's fashion metropolises (Paris and London). These issues led to the foundation of Fényűzés Elleni Liga [Anti-Luxury League] that aimed to stop the excessive use of textiles and to vitalize the Hungarian fashion industry. The League, running only for one and a half years, was both supported and opposed by the public. At the same time, the organization ran an aid program that tried to help orphans and people in need.

Women during the 1956 Revolution

Tóth, Eszter Zsófia

Veritas, Research Institute for History

This paper sets out to explore the role of women during the 1956 Revolution in Hungary. There were only a few women freedom fighters during the revolution. Yet, on December 4th 1956, it was women who organized a major collective action, a silent demonstration against the Soviet occupation that started a month before, on November 4th. I analyze those women's diaries and the interviews that I conducted with participants in the event.

The Various Aspects of Women's Humor

Tóth, Anna Zsófia

University of Szeged

This paper examines the reception of women's use and capability of humor with a specific focus on the Hungarian culture scene. In spite of the understanding that men and women do not differ concerning the production, recognition, or appreciation of humor; there are still relatively few female

artists (especially in Hungary) in literature, comics, theater, or stand-up comedy. This marginalization is mostly due to patriarchal cultural preconceptions and expectations in the art-culture system. It is the gendering of humor that entails assumptions to the effect that women should have mediocre capability of humor and that men should be funnier than women. Due to their inferior positioning, women are provided with less scope, opportunity, and recognition in humorous interactions. Although the Hungarian cultural scene is beginning to change in a positive direction for women, as demonstrated, for instance, by an encreasing number of female stand-up comedians; Hungarian studies of humor consider the discussion of women and humor insignificant and banal. Taking issue with this approach, I discuss why it would be beneficial and productive to invest in the examination of gendering and ways of ungendering humor in Hungary.